

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

**GÜÇLENEN NEOLİBERAL AKIMLAR VE
DEVLETİN EKONOMİK ROLÜNE YENİDEN BAKIŞ**

Yüksek Lisans Tezi

MERYEM ELİF DEMİREL

İstanbul, 2007

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT POLİTİKASI BİLİM DALI

**GÜÇLENEN NEOLİBERAL AKIMLAR VE
DEVLETİN EKONOMİK ROLÜNE YENİDEN BAKIŞ**

Yüksek Lisans Tezi

MERYEM ELİF DEMİREL

Danışman: PROF. DR. F. NURAY ALTUĞ

İstanbul, 2007

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

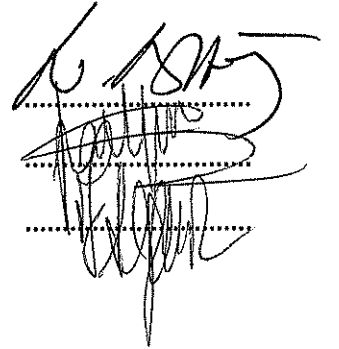
İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT POLİTİKASI Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi MERYEM ELİF DEMİREL nın GÜÇLENEN NEOLİBERAL AKIMLAR VE DEVLETİN EKONOMİK ROLÜNE YENİDEN BAKIŞ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 19.07.2007 tarih ve 2007-8/30 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 30.11.2007

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. F.NURAY ALTUĞ
2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. JALE YALINPALA ÇOKGEZEN
3) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. YALÇIN ALGANER

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. İKTİSADİ DÜŞÜNCE EVRİMİ İÇİNDE DEVLETİN EKONOMİDEKİ YERİ	8
1.1 MERKANTİLİZM.....	8
1.1.1 Merkantilist Dönemin Özellikleri	8
1.1.1.1 Coğrafi Keşifler.....	8
1.1.1.2 Rönesans.....	9
1.1.1.3 Reform	9
1.1.1.4 Ulusal Devletlerin Doğuşu ve Feodalitenin Gerilemesi.....	10
1.1.1.5 Ulusal ve Uluslararası Boyutta Rekabet.....	11
1.1.1.6 Değişen Ekonomik Yapı.....	11
1.1.1.7 Matbaanın Yayılması	12
1.1.2 Merkantilizmde Devletin Ekonomik Rolü	12
1.2 FİZYOKRATLAR.....	14
1.2.1 Fizyokraside Tarım Kesimi	14
1.2.2 Fizyokraside Devletin Ekonomik Rolü.....	15
1.3 KLASİKLER.....	16
1.3.1 Klasik Okul ve Piyasalar.....	17
1.3.2 Klasiklerde Değer Teorisi	18
1.3.3 Klasikler ve Ücret Teorisi	18
1.3.4 Klasikler ve Uluslararası Ticaret	19
1.3.5 Klasikler ve Devletin Ekonomik Rolü	19
1.4 MARKSİST İKTİSAT	22
1.4.1 Marksist İktisadi Düşünce.....	22
1.4.2 Kapitalist Sisteme Yönelik Marksist Eleştiriler	23
1.5 NEOKLASİKLER.....	24
1.5.1 Rasyonellik İlkesi, Normları ve Neoklasik Denge.....	26
1.6 KEYNESYEN İKTİSAT	28
1.6.1 Büyük Bunalım ve İşsizlik Sorunu.....	28
1.6.2 Yatırıma Dönüşmeyen Tasarruflar ve Eksik İstihdam Dengesi	30
1.6.3 Keynes ve Müdahaleci Politikalar.....	32
1.7 MONETARİZM	34
1.7.1 Bunalım, Büyüme ve Konjunktürel Politikalar	35
1.7.1.1 Bunalım ve Keynesyen Politikalar	35
1.7.1.2 Konjunktürel ve Yapısal Politikalar	36
1.7.2 Maliye ve Para Politikalarının Etkinliği	36
1.7.2.1 Maliye Politikasının Etkinliği	36
1.7.2.2 Para Politikasının Etkinliği	37
1.7.3 Monetarizm ve Devletin Ekonomik Rolü	39
1.7.4 Son Bir Değerlendirme.....	40

2. DEVLETİN EKONOMİK ROLÜNE YENİDEN BAKIŞ.....	41
2.1 UYGULAMADA KAPİTALİZM VE DEVLET İLİŞKİLERİNİN SEYRİ	43
2.2 STRATEJİK TİCARET POLİTİKASI.....	47
2.3 DEVLETİN ROLÜ KONUSUNDA İKİ FARKLI BAKIŞ AÇISI	48
2.3.1 Normatif Analiz.....	48
2.3.2 Pozitif Analiz.....	49
2.4 REKABET PİYASALARI VE PARETO ETKİNLİK	49
2.5 REKABETÇİ PİYASALAR VE PİYASA DENGESİ	50
2.6 DEVLET FAALİYETLERİNİN EKONOMİK GEREKÇESİ OLARAK PİYASA AKSAKLIKLARI	51
2.6.1 Aksak Rekabet.....	51
2.6.2 Kamusal Mallar.....	52
2.6.3 Dışsallıklar	53
2.6.4 Eksik Piyasalar	54
2.6.5 Bilgi Eksikliği	55
2.6.6 İşsizlik ve Enflasyon.....	55
2.7 DEVLET FAALİYETLERİNİN DİĞER İKİ GEREKÇESİ	56
2.7.1 Gelirin Yeniden Dağılımı.....	56
2.7.2 Erdemli Mallar	56
2.8 KAMU HARCAMALARININ AMAÇLARI.....	57
2.8.1 Kaynak Tahsisi Amacı	58
2.8.2 Gelir Dağılımını İyileştirme Amacı.....	61
2.8.3 Ekonomik İstikrarı ve Büyüme Sağlama Amacı.....	62
3. TÜRKİYE EKONOMİSİ VE DEVLETİN EKONOMİK ROLÜNDE DEĞİŞMELER.....	66
3.1 GİRİŞ	66
3.2 1923 – 1929 DÖNEMİ.....	67
3.3 1930 – 1945 DÖNEMİ.....	68
3.4 HARP SONRASI DÖNEM (1945 – 1960)	72
3.5 PLANLI DÖNEM (1960 - 1980)	75
3.5.1 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)	77
3.5.2 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968 – 1972)	78
3.5.3 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973 – 1977).....	79
3.5.4 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1979 – 1983)	81
3.6 1980'DEN GÜNÜMÜZE.....	81
3.6.1 24 Ocak Kararları	81
3.6.2 1980 Sonrasında KİT'lerle İlgili Gelişmeler	82
3.6.3 24 Ocak Kararlarının Uygulanması ve Alınan Sonuçlar.....	83
3.6.4 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990 – 1994)	85
3.6.5 5 Nisan Kararları, Amaç ve Hedefleri	87
3.6.6 5 Nisan Kararlarının Yol Açtığı Gelişmeler	87
3.6.7 1995 Yılı Geçiş Programı.....	89
3.6.8 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1996-2000).....	90
3.6.9 2001 Ekonomik Krizi Sonrası Türk Ekonomisi.....	93
3.6.10 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (2001-2005)	95
3.6.11 Dokuzuncu Kalkınma Planı Dönemi (2007-2013).....	95

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	97
KAYNAKÇA.....	101

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AT	: Avrupa Topluluğu
BDDK	: Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
bk.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
böl.	: bölüm
c.	: cilt
DB	: Dünya Bankası
DHMI	: Devlet Hava Meydanları İşletmesi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DMO	: Devlet Malzeme Ofisi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilâtı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülleri
İLO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
İTO	: İstanbul Ticaret Odası
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİK	: Kamu İktisadi Kuruluşu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
KOBİ	: Küçük ve Orta Boy İşletmeler
m.	: madde
No	: numara
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
s.	: sayfa
SPK	: Sermaye Piyasası Kurumu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TDÇİ	: Türkiye Demir Çelik İşletmeleri
TEK	: Türkiye Elektrik Kurumu
TEKEL	: Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri
THY	: Türk Hava Yolları Anonim Ortaklığı
TKİ	: Türkiye Kömür İşletmeleri
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu

TÜFE : Tüketici Fiyatları Endeksi
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
YPK : Yüksek Planlama Kurulu
yy : yüzyıl

GİRİŞ

Geçmişten günümüze insan yaşamını tabii halinden kurtarma yolunda iki deney yaşandı. Bunlardan biri, feodalizme tepki olarak ortaya çıkan kapitalizm; diğeri de kapitalizme karşı bir tepki olarak doğan sosyalizmdir¹ Sosyalizm, bu süreçte değişmelerin sabit ve durağan kuralları bulunmadığını, bu nedenle gerçeklerin (olayların) kuramları izlemediğini, kuramların gerçekleri izlemesi gerektiğini görmek istememiştir. Her iki iktisadi sistem de insan özgürlüğünü, yani demokratik bir düzeni gerçekleştirmeyi ve yaşamı kendi haline bırakılmaktan kurtarmayı amaçladılar. Sosyalizm planlamaya başvurarak; kapitalizm ise, planlamayı reddedip piyasa mekanizmasını savunarak bu amaçları gerçekleştireceklerini iddia ettiler. Anlaşılacağı gibi, her iki sistemin de temel meselesi “devletin rolü” veya bir başka deyişle, iktisadi hayatta “devletin yetki ve görevleri” hususunda düğümленmektedir.

1970’ li yılların ikinci yarısında dünya ekonomisinde 30 yıllık hızlı büyüme sürecinin ardından yaşanan petrol fiyatlarındaki artışın tetiklediği ekonomik bunalım devletin ekonomik rolü tartışmasını yeniden gündeme getirdi. Bu, geçmiş politik iktisatın ilk günlerine kadar uzanan bir tartışmadır.²

1973 petrol şoku gelinceye kadar bütün dünyada yüzyılımızın ünlü iktisatçısı Keynes’in görüşleri hakimdi. Çünkü, 1936’da yayımlanan ünlü eseri “Genel Teori” ile, 1929’da patlak veren ve yıllarca bütün dünyayı sarsan Büyük Bunalım’a çözüm getirmişti. Artık ders kitaplarında, neoklasik iktisatla birlikte onun görüşleri de yer alıyordu.

Böylece, elli yıl boyunca durgunluk olup işgücü talebi daralmaya başlayınca para basıp kamu harcamalarını genişleterek işsizlik artışına çözüm bulundu. Tabii ki, zaman zaman da enflasyon hızlandığında harcamalar yavaşlatılarak enflasyon düşürüldü. Devletin, ekonomiyi genişletici yöndeki aktif politikası sonunda, ekonomi içindeki payı da giderek olağanüstü boyutlara ulaştı.

---

¹ Özer Ozankaya, “Sosyalizmin Çöküşü Kapitalizmin Zaferi Değildir”, **Amme İdaresi Dergisi**, C.26, Sayı 4, Aralık 1993, s.67.

² Asaf Savaş Akat, **İktisadi Analiz**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No:2573,1980, s.VII.

Bir yüzyıldan beri kapitalizm komünizmle karşı karşıya idi. Yarım yüzyıldan beri de en başta SSCB ile ABD'yi karşı karşıya getirdi. Bu cepheleşme uluslararası ilişkilerin tamamına hâkimdi. 9 Nisan 1989 günü Doğu Alman gençleri Berlin Duvarı'nı yıktılar. Duvarın yıkılması ile başlayan ve gelişen olaylar önüne geçilemez nitelikteydi. Berlin Duvarı'nı yıkan gençler çok kısa süre sonra Sovyetler Birliği'nin yıkılışını da gördüler. Ve bu gençler Doğu Bloku'nda özgürlükten ve kapitalizmden yoksun olarak yaşayan yüz milyonlarca insanın kahramanı oldular³. Böylece yüzyılın en büyük sorunu, mücadelesi sonuçlandı. Kapitalizmi bozan devlet müdahaleciliğine karşı yürütülen bu mücadeleyi kapitalizm bugün gerçekten kazandı. Bu mücadele ve elde edilen sonuç bir devrim niteliğinde idi. Buna "Devleti küçültme devrimi" diyebiliriz.⁴

Devlet müdahaleciliğine karşı yürütülen savaşta en önemli rolü üstlenen iki ülke İngiltere ve ABD oldu. Devletin rolünün azaltılması mücadelesinde en göz alıcı uygulama "Zenginlerden daha az vergi alınması" düşüncesi idi. Bunun gerisinde yatan mantık şuydu: Eğer zenginlerden (sermaye sahiplerinden) daha az vergi alınırsa sermaye birikimi hızlanacak, bundan herkes yararlanacaktı. ABD'de en üst vergi diliminde 1981'de %75 olan vergilendirme oranı, bu anlayışın hayata geçirilmesiyle 1989'da %33'e düşürüldü.

Hiçbir yerde ve zamanda vergi reformu halka bu denli çekici gelmemiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde iki yüzyıldan beri halkın vergi yükü durmadan arttırılmıştı. Bugün ise bu eğilim tersine dönmüş, vergi yükü hafifletilmişti. Bu bir devrimdi.⁵

Devlet-ekonomi ilişkisi konusunda C. Castoriadis, P. Rosanvallon ve J. Rawis adlı üç düşünürün görüşlerinin sentezine göre, aşağıdaki hususlar ortaya konabilir.⁶ Öncelikle birey ve toplum birbirinden ayrıştırılmaz. Ancak, birbirine indirgenemez iki antitedir aynı zamanda. Devlet-ekonomi ilişkisi bu genel önerme çerçevesinde değerlendirilmelidir. Devlet, toplumun; ekonomi bireyin özel bir halini temsil etmektedir. Devlet-ekonomi ilişkisinin bu şekilde ele alınması, liberalizmin belli bir yorumuna dayanmaktadır. Liberalizme iki şekilde yaklaşılabilir. Bunlar pozitif liberalizm ve ütöpik liberalizm anlayışıdır. Bu ayrım P. Rosanvallon'a aittir.

---

³ Michel Albert, **Kapitalizme Karşı Kapitalizm**, Cemil Oktay ve Hüsnü Dilli (çev.), İstanbul: Alfa yayıncılık, 1992, s.8.

⁴ Albert, s.18.

⁵ Albert, s.7.

⁶ Hasan Kirmanoğlu, "Ekonomi ve Devlet İlişkisi Üzerine Bir Not," **Yeni Yüzyıl**, 21 Nisan 1995.

Dünya ekonomisinin 1970'li yıllarda yaşadığı bunalım, kapitalist ekonomide daha önce yaşanan bir dönüşümü, ikinci kez boy gösteren liberal kapitalizm dönüşümünü sırtında taşımaktaydı.

Neo-liberal kapitalist modelde eskiden olduğu gibi, üretimi belirleyen ve kaynak kullanımını yönlendiren tüketici talebi değildir artık. Tekel ya da yarı tekel piyasalarda faaliyet gösteren firmalar tüketiciyi tahtından indirmiş, kendi talebini kendisinin yarattığı olanaklara sahip olmuşlardır.⁷ Önceleri piyasada kıyasıya rekabet eden çok sayıda orta boy firmanın yerini, neo-liberal modelde dev firmalar ya da holdingler almıştır. Liberal kapitalizmin ileri sürülen erdemi, rekabete açık olması ve firmalararası rekabetin ortalama birim maliyetleri düşürmesidir. Bu erdem bugün için uygulamaya yansımamış gözükmektedir.

Komünizm, ayrıcalıklı bir sınıfın yönetiminde merkezden denetlenen, ekonomiyi ve insan haklarını kısıtlayan bir yönetimin başarıya ulaşamayacağını göstermiştir.⁸ Pazar ekonomisinin yüceltilmesinin en tehlikeli etkisi, onu uygulayan toplumların savaştan taraflar halinde parçalanmaları oldu. "Herkes kendi için tek başına" anlayışı içinde, işbirliği yerini rekabete bıraktı. Güvensizlik, başkalarının acılarına karşı duyarsızlık yarattı. Toplum acımasız hale getirildi.

1980'li yılların başından itibaren, iktisat içinde "yeni muhafazakâr akım" hızla yükselmeye başladı. Bu akım bütün diğer okulları gözden düşürdü ve "iktidar" oldu.⁹ Bilinen öğreti ve okullar gözden düştü. Geriye sadece "Yeni Muhafazakârlık" kalınca, bu okul bütün gücüyle sınırsız, dizginlenmemiş serbest piyasanın erdemlerini ispatlamaya kalkıştı. Devleti ve devletin piyasaya yaptığı müdahaleyi eleştirdi. Böylelikle bu okul mensupları toplumsal kurumlardan soyutlanmış mekanizmaların evrenselliğini ortaya koymaya çalıştı. Sınırsız, dizginlenmemiş piyasanın erdemlerini savunmuş olan Şikago İktisat Okulu da ön planda yer almaya başladı. 1995 yılı Nobel İktisat Ödülü Prof. R. Lucas'a verildi. R. Lucas da Şikago Üniversitesi öğretim üyesi. 1995 yılına kadar 8 Şikago İktisat Okulu mensubu iktisatçı Nobel İktisat Ödülü kazandı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası 30 yıl Keynesyen iktisatın altın çağıdır ve kapitalist sistemin yeniden inşa ve imar dönemidir. Bu dönemde büyük savaşın yaraları sarılmış,

---

⁷ Erdoğan Soral, "Fransa ve Türkiye Kapitalizmi", **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1995.

⁸ Barbara Anne Castle, "İşsizlik Barışı Tehdit Ediyor", **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1994.

⁹ Gülten Kazgan, "Nobel İktisat Ödülleri", **Yeni Yüzyıl**, 2 Kasım 1995.

gelişmiş Batılı ekonomilerde refah ekonomisi uygulanmıştır. Keynesyen teori ağırlıklı neoklasik sentez anlayışı doğrultusunda devlet ekonomik ve sosyal yaşamda düzenleyici, yatırımlarda öncü rolünü üstlenmişti. Devletin ekonomideki rolü “New Deal politikaları” ile şekillenmişti. Devletin ekonomide üstlendiği bu rolle, bir yandan üretim, fiyat ve vergi politikalarıyla sermaye birikimi süreci ve gelir dağılımı; öte yandan ithal ikameci politikalarla ulusal kapitalistleşme süreci belirlenmiş olmaktadır. Kapitalizmin bu yeniden yapılanma süreci, ulus-devlete, “sosyal devlet” (refah devleti) misyonunu yüklemiştir. Teknolojik gelişmelerin itici gücünün sınırlılığı, hammadde ve petrol fiyatlarındaki yükseliş kâr oranlarını düşürmüştü. Keynesyen teorinin, gelişmiş Batılı ekonomilerde yaşanan ve teşhisi “stagflasyon” olarak konan ekonomik krizi çözemeyeceği 1970’li yılların ortalarından itibaren anlaşılmaya başlandı. Kapitalist Batı ekonomileri için yeni bir dönemece (kırılma noktasına) gelinmişti. Kapitalizm için yeniden yapılanma gereği doğmuştur. 1980 sürecinde IMF ile stand-by anlaşması imzalayan az gelişmiş ülkelere monetarist ekonomi politikaları (programları) önerilmiştir. Bu politikalar çerçevesinde bu ülkelerden yüksek faizlere dayalı sıkı para ve kredi politikaları uygulamaları; özelleştirmeye önem vermeleri; ulusal finans piyasalarını uluslararası sermaye hareketlerine açık tutmaları; doğrudan yatırım yapan yabancı sermayeye uluslararası tahkim (hakem rolünde yargı) imkânı getirilmesi; dış ticarete getirilen kısıtlamaların, engellerin kaldırılması istenmektedir. Sermaye globalleştikçe (uluslararası nitelik kazandıkça) doğrudan yatırımlar emeğin ucuz ve niteliğinin yüksek olduğu; kaynakların ucuz ve bol olduğu; pazara en yakın alanlara yönelmektedir. Uluslararası sermayenin girişini sağlayacak yasal düzenlemeleri yapmayan ülkelerin dış kredi kaynakları kısılmaktadır. Dahası, uluslararası sermaye, tahkim mekanizmasını kullanmakla ulus-devletlerin egemenliklerini kısıtlamaktadır. Bu arada ulus-devletin sosyal devlet işlevi de “sivil toplum örgütleri”ne kaydırılmaya başlanmıştır. Daha açık bir anlatımla, devletin sermaye birikim sürecini (kalkınmayı) hızlandırmak ve gelir dağılımını iyileştirmek gibi gayelerle, kamu iktisadi teşebbüslerini kullanmak suretiyle düşük fiyatlarla girdi, ara malı ya da mal ve hizmet ürettiği dönem artık bitmiştir.¹⁰

Kapitalist dünya ekonomisi İkinci Dünya Savaşı’nın ardından, 1970’li yılların ortalarına kadar sürecek yaklaşık otuz yıllık bir büyüme ve refah dönemi yaşamıştır. İktisat-

---

¹⁰ Türkel Minibaş, “Dönemeçteki Ülke: Türkiye“, **İktisat Dergisi**, Sayı: 427, Eylül 2002, s.41-42.

çılarının savaş sonrasında beklenen yeni bir depresyon korkusunu unuttukları, kendilerine karşı duydukları güveni artırdıkları bu dönem “iktisatçıların altın çağı” olarak nitelendirilmiştir. Bu döneme Hicks “Keynes Çağı”, Hayek ise “Büyük Bolluk Dönemi” ismini vermiştir.¹¹ İktisadi sahada yaşanan bu başarının, Keynes’in Genel Teorisi’ne dayanan Keynesgil iktisat politikaları tarafından sağlandığı iktisatçılar arasında genel kabul görmektedir.

Dünya 20 nci yüzyılın son çeyreğinde konumuz açısından çok önemli olaylar yaşandı. Bunlardan biri, 1970’li yılların ortalarında gelişmiş Batılı ekonomilerde ortaya çıkan ve “kapitalizmin işsizlik içinde enflasyon krizi” veya kısaca “stagflasyon krizi” şeklinde tanımlanabilecek olan ve yirminci yüzyılın ikinci büyük krizi olarak değerlendirilen ekonomik krizdir. Krizin olumsuz etkileri, OPEC ve diğer önemli ölçüde ham petrol üreten veya ihraç eden ülkeler hariç, bütün ülkelerde görüldü. Yüksek oranlara varan işsizlik ve enflasyon; aksine, büyüme ve verimlilik oranlarında görülen önemli düşüşler şeklinde kendisini gösteren stagflasyon krizi ile karşılaşmaları, iktisatçıların, artık tarihe gömdüklerini sandıkları kriz, konjonktür dalgalanmaları gibi konulara yönelmelerine neden olmuştur.

20 nci yüzyılın son çeyreğinde yaşanan diğer bir önemli gelişme, başta İngiltere (1979) ve ABD (1980) olmak üzere, gelişmiş birçok ülkede liberal-muhafazakâr partilerin iktidara gelmeleri ve İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden sonra bu ülkelerde uygulanan iktisat politikalarıyla kurumsal çerçeveyi değiştirmeyi hedefleyen yeni liberal programların uygulamaya konulmasıdır.

Yaşanan bir üçüncü önemli gelişme, 1980’li yılların sonlarında, Sovyetler Birliği’nin ve Varşova Paktı’nın dağılması; Doğu Bloku’na dahil Doğu Avrupa ülkelerinin bağımsızlıklarına kavuşması; Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesi; yeni Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu’nun doğması gibi yaşanan bir dizi olayın ardından ortaya çıkan yeni bağımsız ülkelerin piyasa ekonomisine yönelmeleridir.

Yukarıda sözü edilen bu önemli gelişmelerin diğer toplumsal bilimlerin olduğu gibi, iktisat biliminin de teorik içeriğini etkilememesi olanaksızdı. 1950 ve 1960’larda hâ-

---

¹¹ Turan Yay, **F.A. Hayek ‘te İktisadi Düşünce**, Bursa: Ezgi Kitabevi, 1993, s.5.

kim iktisat yaklaşımı Keynesgil teori ve politikalar, yeni sorunlar karşısında yetersiz kalması üzerine yoğun eleştirilere maruz kaldı.¹²

Küreselleşen dünyanın en çarpıcı olgularından biri, para, tahvil ve hisse senedi piyasalarındaki baş döndürücü hızdır. Özellikle, bilgi işlem teknolojisindeki insanı hayrete düşüren gelişmelerin de desteği ile, bu kâğıt üzerinden yapılan işlemler, mal ticareti ile ilgili işlemleri katladıkça katlıyor.

Sermaye, sabit sermaye ya da portföy yatırımları biçiminde olağanüstü hızla uluslararasılaşır ve sınır tanımazken; gıdasını, enerjisini aldığı işgücüne serbest dolaşım hakkı vermemekte, sınırlarını sıkı sıkıya kapamakta ve emeği ulusal sınırlar içine hapsedmektedir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi işadamlarına ulusal sınırlar içindeki emeğe mahkûm olmama imkânı sağlarken, bir yandan da emeği terbiye edecek yeni yedek işgücü orduları da yaratmaktadır.¹³

Sermaye devletten klasik rolünü terketmesini istiyor. Sosyal devlet rolünün terkedilip sermaye birikimine tam destek veren devlet rolünün benimsenmesi yeni dünya devletinin temel kavramı. Bu rol değişimi devletin üretimden çekilmesi ve sosyal güvenlik, sağlık, eğitim alanlarındaki sosyal devlet uygulamalarının kaldırılması anlamına gelmektedir.

Bütün bu gelişmeler karşısında olaya emek yönünden bakarsak, ülke içi gelir bölüşümü emek aleyhine ve sermaye lehine değişmektedir. İşçiler; yeni teknolojilerin beraberinde getirdiği işsizlik, sendikasılaştırma girişimleri, özelleştirme akımıyla hızlanan işten çıkarılma gibi temel sorunlarla karşı karşıyadırlar. Emek ile sermaye arasındaki güç dengesi şimdilik sermaye lehinde. Gelişen teknoloji bu eşitsizliği arttırıyor. Yeni dünya düzeninin, sosyal mücadeleler için yeni sayfalar açtığını söyleyebiliriz.

“Güçlenen Neoliberal Akımlar ve Devletin Ekonomik Rolüne Yeniden Bakış” genel başlığını taşıyan tez çalışması giriş kısmını izleyen üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun mahiyeti, çalışmanın amacı, konunun ele alınma tarzı; düşünce düzleminde ve pratikte son dönemde meydana gelen konumuzla ilgili önemli gelişmeler; ileriki bölümlerde daha geniş olarak ele alınacak hususlarla ilgili ilk

---

¹² Turan Yay, s. 2.

¹³ Mustafa Sönmez, “Sosyal Değil, Birikime Destek Veren Devlet”, **Milliyet**, 20 Haziran 1995.

açıklamalar, sorunun ortaya konulmasını, açıklamasını, izlenecek genel istikamet belirlenmesini mümkün kılacak hususlar, açıklamalar yer almaktadır.

Birinci bölüm “İktisadi Düşünce Evrimi İçinde Devletin Ekonomideki Yeri” başlığını taşımaktadır. Bu bölüm takip eden iki bölümde ele alınacak konular için teorik bir zemin oluşturmayı ve bu konuların daha iyi anlaşılmasını sağlamayı; iktisadi düşüncenin konumuz açısından takip ettiği gelişmeyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Devletin ekonomik rolünün iktisadi düşüncenin gelişiminde nasıl bir seyir izlediğini anlamaya çalışmak bu bölümün esas sorunsalıdır.

“Devletin Ekonomik Rolüne Yeniden Bakış” ikinci bölümün başlığıdır. Bu bölümde, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmeler ele alınmaktadır. Pratikte yaşanan ve teoriyi etkileyen önemli gelişmeler, örneğin Keynesyen öğretinin gerilemesi, Batılı ülkelerin yaşadığı stagflasyon olayı, Varşova Paktı’nın ve Sovyetler Birliği’nin (Doğu Bloku’nun) çökmesi, küreselleşme yani globalleşme, sermayenin uluslararasılaşması, Soğuk Savaş’ın sona ermesi, küresel kapitalist ekonomiye entegre olmaya çalışan geçiş ekonomileri, gerileyen ulus-devlet anlayışı, özelleştirme dalgası, devlet müdahaleciliği, devletin iktisadi işletmeciliğine yöneltilen eleştiriler, ikinci küreselleşme dalgası ve ilk sonuçları bu bölümün ele alınacak konularıdır.

“Türkiye Ekonomisi ve Devletin Ekonomik Rolünde Değişmeler” üçüncü bölümün başlığıdır. Bu bölümde, sorunsalımızı takip ederek, konumuz açısından Türk ekonomisinde dönemler itibariyle yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır.

“Sonuç ve Genel Değerlendirmeler” bölümünde çalışmanın genel bir değerlendirilmesi yapılmakta, çalışmada ortaya çıkan sonuçlar Türkiye ekonomisi ile ilişkisi kuru olarak açıklanmaktadır. Temel sorunsalımız olan, güçlenen neoliberal ekonomik düşünce akımlarının düşünce ve pratikte, dünyada ve Türkiye’de etkilerinin neler olduğu özet halinde açıklanmakta ve Türkiye ekonomisiyle ilgili önerilerde bulunularak tez çalışması bitirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İKTİSADİ DÜŞÜNCE EVRİMİ İÇİNDE DEVLETİN EKONOMİDEKİ YERİ

1.1 MERKANTİLİZM

Batı Avrupa ülkelerinde ortaçağın sonu ile endüstri devrimi arasındaki dönem feodal sistemin yıkılışı ve güçlü merkezi devletlerin kuruluşu, kapital birikim ve piyasa ekonomisinin kapitalizmi doğurduğu çağ olmuştur ve gerçek bir ekonomi biliminin doğmasını sağlamıştır. İşte burdan XVIII. Yüzyılın başlarına kadar süren zaman aralığı “Merkantilizm Dönemi” olarak adlandırılmaktadır.¹⁴

1.1.1 Merkantilist Dönemin Özellikleri

1.1.1.1 Coğrafi Keşifler

Merkantilist dönemin başında coğrafi keşifler var. Deniz yoluyla özellikle yeni kıtalar ve yerler keşfediliyor. Örneğin, en önemlisi Amerika kıtasının keşfi. Amerika'nın keşfinden sonra, oradaki değerli madenler (altın ve gümüş) Avrupa'ya akmaya başlar. Bu kıta ile Avrupa kıtası arasında deniz yoluyla esas olarak maden üzerinden bir ticaret başlıyor. Çok miktarda değerli maden girişi Avrupa' da enflasyonun kendini hissettirmesine neden oluyor. Bu olay aynı zamanda Avrupa'da kapital birikimine de yardımcı olmuştur.

Avrupa'ya getirilen bol miktarda değerli madenler Orta Çağ sonunda durgunlaşan ekonomiyi yeniden canlandırdı, paralı ekonomiyi geliştirdi. Paralı ekonomiye geçiş tarım ekonomilerinin aşılması için zorunluydu. Sömürgecilik, İngiltere'de iktisadi gelişmenin hazırlık sürecinde etkili olan gerçek faktörlerden biri olmuştur.¹⁵

---

¹⁴ Rona Turanlı, **İktisadi Düşünce Tarihi: Kronolojik Evrimi**, İstanbul: Beta Yayınları, 1988, s.27.

¹⁵ Jean Maillet, **Başlangıçtan Onsekizinci Yüzyıla Ekonomi Tarihi**, Ertuğrul Tokdemir ve Mehmet Bolak (çev.), İstanbul: İTÜ Yayını,1989, s.229.

Coğrafi keşifler Avrupa için çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu coğrafi keşifler, büyük ticaret merkezlerinin Akdeniz limanlarından Atlas Okyanusu ve Kuzey Denizi liman kentlerine kaymasına yol açmıştır. Ayrıca, Bordeaux, Anvers, Amsterdam, Londra gibi şehirlerin hızla gelişmesine yol açmıştır.¹⁶

1.1.1.2 Rönesans

Rönesans, Avrupa'da 15'nci yüzyılda ve kısmen de 16'ncı yüzyılın bir bölümünde ortaya çıkan yaygın kültürel harekete verilen isimdir. Bu hareket Orta Çağ'a ait değerlerin büyük ölçüde terk edilmesine ve Avrupa medeniyetinde daha önce var olan antikite (İlk Çağ) değerlerinin yeniden doğmasına (ortaya çıkmasına) neden oldu. Genel nitelikteki kültürel bir olgu olarak Rönesans antikiteyi besleyen, ama daha sonra Orta Çağ'ın silip süpürdüğü büyük değerleri ön plana çıkardı. Rönesans, iktisadi faaliyetlere canlılık kazandıran bireycilik, materyalizm ve ilerleme gibi üç davranış tarzını yeniden harekete geçirdi.

Sonuç olarak, Rönesans iktisadi faaliyetleri doğrudan doğruya değiştirmese de, bu faaliyetlerin bağlı olduğu koşullar ve insanın zihniyeti üzerinde; yeni bir iktisadi ajan tipinin zaman içinde ortaya çıkmasında etkide bulundu. Böylece, Rönesans'ın iktisadi faaliyetleri teşvik ettiği, giderek iktisadi faaliyetlerin düzeyini yükselttiği ve nihayet uzun dönemde geleneksel toplumun temellerini yıktığı ileri sürülebilir.¹⁷

1.1.1.3 Reform

16'ncı yüzyıla kadar Avrupa'da Katolik egemenliği vardır. Erasmus (1467-1537), Luther (1483-1546) ve Calvin (1509- 1564) Katolikliğe başkaldırdılar. Bu çatışma Almanya'da Protestanlığın, İngiltere'de Kalvenizmin doğmasına neden olmuştur. Protestanlıkla birlikte bireycilik, bireysel özgürlük, bireysel sorumluluk öne çıkan kavramlar olmuştur. Bu yeni kavramlar gelişmekte olan ticaret ve serbest mübadele sistemine destek vermiştir. Protestanlık güçlü devletten yana olmuştur. Feodalizmin yıkılması, Kilisenin

---

¹⁶ Muammer Tekeoğlu, **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Adana Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1993, s.15.

¹⁷ Maillet, s.226-227.

gücünü kaybetmesi güçlü devlet idealini desteklemiştir. Böylelikle, Aristo'nun yüzyıllar boyu süren hakim düşünce anlayışı da sona ermiştir.¹⁸

Yukarıda sayılanlara ilave olarak, o zamana kadar zahmetli bir ödev olarak düşünülen "çalışma" yeniden değer kazandı ve faydalı, yaratıcı bir faaliyet olarak sunulmaya başlandı.¹⁹ Reform çalışmayı özendirdi, iktisadi faaliyetlere saygınlık kazandırdı. Çürüme etkeni olarak değerlendirilen ve çalışmayla ortaya çıkan zenginliğe bakış açısı değişti, tekrar değer verilmeye başlandı. İktisadi faaliyetlerin değerlendirilmesinde manevi yaklaşımın yerini iktisadi yaklaşım almaya başladı. Kilise, geleneksel toplumun dayanaklarından biriydi. Reform, Kilisenin, sahip olduğu nüfuzun, dolayısıyla bizzat tarım toplumunun temellerini sarstı, zayıflattı. Reform iktisadi faaliyete, maddi kazanç peşinde koşmaya ahlâki bir gerekçe getirdi, meşruiyet kazandırdı. Böylelikle, gelecekteki iktisadi faaliyetlerin temel dinamikleri olan girişimcilik ruhu ve kapitalist zihniyetin gelişmesine yardımcı oldu.

1.1.1.4 Ulusal Devletlerin Doğuşu ve Feodalitenin Gerilemesi

Ulusal devletler önce İngiltere ve Fransa'da, daha sonra İtalya ve Almanya'da ortaya çıkmıştır. Bu gelişme ile feodal düzen yıkılmış, iktidar merkezi bir otoritede toplanmıştır. Ulusal ekonominin güçlendirilmesi, bunun için de muhtelif ekonomi politikalarının uygulanması gibi, Orta Çağ'da söz konusu olmayan amaçlar ve bu amaçları gerçekleştirmek için girişilen çabalar kendini göstermeye başlamıştır. Merkezi otoritenin amaçlarına nasıl ulaşacağı temel sorusuna yanıt arama gayretleri, "politika"nın sosyal bir bilim olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Florantinalı bir diplomat olan Niccolo Machiavelli (1469-1527) "prens" adlı kitabıyla politika biliminin doğuşunu müjdelemiştir. Machiavelli'nin politika bilimi ile dini ve ahlâki birbirinden ayrı tutması, "kişisel çıkar" motifine önemli bir yer vermesi, amaçlarla araçlar arasındaki ilişkiyi belirtmesi (Makyavelizm diye anılacak düşünceleri) daha sonraki yıllarda sosyal bilimler ve iktisadi düşünce üzerinde etkili olmuştur.²⁰

Feodalite Avrupa tarım ekonomisinin üst yapı biçimiydi. Feodal sistem zayıflayınca geleneksel toplum yapısı da sarsıldı. Siyasal birliğini sağlamış büyük devletlerin ku-

¹⁸ Vural Savaş, **İktisadın Tarihi**, 4. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000, s.141.

¹⁹ Maillat, s.228 .

²⁰ Savaş, s.140.

rulması Avrupa'ya özgü bir olgudur. Burada hızlı gelişmeler yaşayan İngiltere ve Fransa'nın adı belirtilmelidir. Ulus devletlerin ortaya çıkması tarihte büyük bir öneme sahip yepyeni bir olaydır.²¹ İktisadi gelişme her yerde büyük devletlerde gerçekleşmiştir. Büyük devletlerin ortaya çıkışı, iktisadi gelişme sürecine girmede doğrudan bir başlangıç ve lehte ileri sürülebilecek bir gelişme olmuştur.

1.1.1.5 Ulusal ve Uluslararası Boyutta Rekabet

Merkantilist dönemin içinde yer alan 17 yüzyıl hem ulusal boyutta, hem de devletler arasında yoğun bir rekabet ve çatışmaya sahne olmuştur. 1600 -1667 yılları arasında sadece bir yıl savaşız geçmiştir. İngiltere, Fransa, Hollanda, İspanya arasında sık sık savaş çıkmıştır. Bu savaşların galibi genellikle İngiltere olmuştur. Bu nedenle, merkantilist düşüncenin gelişimiyle İngiliz İmparatorluğu'nun gelişimi arasında paralellik kurmak mümkündür. Ulusal düzeyde de toplumun çeşitli kesimleri arasında şiddetli bir rekabet ve çekişme vardı. Şirketler için devletten imtiyaz (charter) almak ayakta kalmak için önemliydi. Şirketler, başta kral olmak üzere, bütün üst düzey bürokrasi ve parlamento üyeleriyle iyi ilişkiler kurmak çabasındaydılar.²²

1.1.1.6 Değişen Ekonomik Yapı

Reform ve Rönesans'ın da etkisiyle, merkantilist dönemde ekonomik yapıda önemli bazı değişiklikler meydana geldi. Kendi kendine yeterli feodal yerleşim birimlerinin yerini, hızla gelişen bir mübadele ekonomisi aldı. Orta Çağ'ın kendine yeterli ve dış dünyaya kapalı yerleşim merkezleri yavaş yavaş kentleşmeye ve kendi dışındaki yerleşim birimleriyle ve uluslararası düzeyde ticaret yapmaya başladı. Yine ücretli işçi kullanımı; ticaret de ham madde ticaretinden yavaş yavaş yarı mamul ve mamul mallara doğru kaymaya başladı.

Ücretli işçi sınıfı ortaya çıkmaya; bu arada bağlı olarak, loncalar önemini kaybetmeye; işçi sorunları yeni bir toplumsal sorun olarak gündeme gelmeye; ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet yayılmaya; Orta Çağ'ın geleneksel değerleri olan gelenekler ve sosyal statü kavramları gözden düşmeye başlamıştır. Değerli maden girişiyle Avrupa'da

---

²¹ Maillet, s.230.

²² Savaş, s. 145.

artan para miktarı nedeniyle bankacılık hızlı bir gelişme göstermiştir. İngiltere’de 1694’te Bank of England kurulmuştur. Bu banka İngiltere’de Merkez Bankası görevi yapacaktır. Avrupa’da madeni paranın ayarının bozulması ile, “fiyat devrimi “ denen hızlı bir enflasyon süreci yaşanmıştır.²³

1.1.1.7 Matbaanın Yayılması

Eskiden kitaplar elle yazılırdı. El yazması bir kitap için yaklaşık 18 aylık geçim masrafına denk bir maliyet söz konusuydu. Bu ağır bedel nedeniyle el yazması kitapların alıcıları yalnızca Saray ve Kilise’ydi. 16’ncı yüzyılda iktisadi konularla ilgilenenler daha çok devlet adamlarıyla üniversitelerdeki hukuk (!) profesörleriydi. 16’ncı yüzyılda matbaa hurufatı kullanılarak kitaplar basım yoluyla çoğaltılmaya başlandı. Böylece, kitap yazan da , okuyan da çoğalmıştır. Yine, Orta Çağ’da sadece Kilise mensuplarının ve prenslerin tekelinde olan kitap yazma ve kitap okuma alışkanlığı sıradan yurttaşa da inmiştir. Zira, matbaa hurufatı kullanılması kitap maliyetlerini ve dolayısıyla kitap fiyatlarını düşürmüştü. 17’nci yüzyılda, özellikle İngiltere’de, iktisadi konularla ilgilenenler değişmiş; hukuk profesörleri ve devlet adamlarından daha çok bankacılar, spekülâtörler, tüccarlar gibi iş âlemi mensupları bu konuyla ilgilenir olmuştur. Bu gelişmenin istisnası Almanya’dır. Almanya’da devlet ve devletin ekonomiyi düzenleme geleneği o kadar güçlü olmuştur ki, iktisat kamu yönetiminin bir dalı olarak kalmıştır.²⁴

1.1.2 Merkantilizmde Devletin Ekonomik Rolü

Merkantilist düşünce liberal düşüncenin tam karşısında yer alan, devletin ekonomik rolünün çok geniş olduğu bir iktisadi düşünce akımıdır. Merkantilist devlet müdahaleci, yönlendirici, düzenleyici, emperyalist ve sömürgecidir. Merkantilist düşüncede ulusun zenginleşmesi ticaretin, özellikle dış ticaretin gelişmesine bağlıdır.

Merkantilizm çağdaş ekonomik düşüncenin ilk sistematik biçimidir. Merkantilizm ekonomik milliyetçilik akımıdır. Ulusal devletin özellikle ekonomik yönden korunması, geliştirilmesi her şeyden önemlidir.²⁵

---

²³ Savaş, s. 142.

²⁴ Savaş, s.145-146.

²⁵ Daniel R. Fusfeld ,**Çağdaş İktisadi Düşüncenin Gelişimi**, Orhan Sezgin (çev.), Marmara Üniversitesi Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları 1988/430-664, 1988, s.12.

Devlet, tarımsal varlığın tam olarak değerlendirilmesi için gereken tedbirleri almamıştır. Devletin takip edeceği politikalar sayesinde her karış toprak özenle ekilip biçilmiştir. Tarımsal faaliyetleri desteklemek için muhtelif politikalar uygulanmıştır. İngiltere dış rekabeti önlemek için gıda ithalatını ağır biçimde vergilendirdi. Yine, Fransa kendi tarımsal üretiminin yurt dışına çıkışını engellemek için ihracatı vergilendirdi.

Merkantilist devlet sanayii geliştirmelidir. Ülke içinde üretilip de ham şekliyle tüketime elverişli olmayan her mal yine ülke içinde işlenmelidir. Yurttaşlar yerli üretim ile yetinmek için ellerinden gelen bütün gayreti göstermelidirler. Dışardan satın alınacak ithal mallar ham şekliyle alınıp yurt içinde işlenmelidir. Ülkede uygun kalitede ve yeterli miktarda üretim yapılıyorsa, ithalata hiçbir şekilde göz yumulmamalıdır. Devlet, ulusal sanayileri özel imtiyazlar, yardımlar, patentler ve tekellerle desteklemelidir. Avrupa'da silah, barut, gemi ve gemi donanımı gibi savaş sanayileri zaman içinde devletin desteğiyle hızla gelişti. Merkantilist anlayışta devlet dış ticareti geliştirmelidir. Uluslararası ticarete güçlü olmak ulusal politikaların değişmez temel amaçlarından biridir. Devlet yeni sömürgeler elde etmelidir. Böylece ülkenin ihraç malları için pazar olanakları genişleyecektir. Buralardaki ham madde ve doğal kaynakların istismarı; ücretin düşüklüğü nedeniyle maliyetlerin düşürülmesi mümkün olacaktır. Dış ticaret dengesi lehte oluşmalıdır. Bunun için ihracat geliştirilmeli, ithalat kısıtlanmalıdır. Devlet bunu sağlamak için her tedbiri almalıdır. Devlet yurt içinde üretilebilecek malların ithaline izin vermemelidir. Ülke içinde işlenebilecek malların ilkel haliyle ihracatını devlet yasaklamalıdır.²⁶

Merkantilist doktrin, milli ve güçlü devlet; kazanç tutkusu ve kıymetli madene çokça sahip olma; dış ticaretin gerekliliği gibi üç temel fikir üzerinde yükselir. Ekonomik amaç toplumsal hayatın yönlendirilmesinde çok önemli bir faktör olunca, zenginleşmek merkantilist dönem insanının temel motivasyonlarından biri olmuştur. Merkantilist dönemde servetin, zenginliğin ölçüsü, kaynağı kıymetli madenlerdir. Mallar geçici, madenler ilelebet kalıcıdır. Bu nedenle maden yatakları işletilmeli, bu madenlerin ülkeden çıkışı önlenmelidir. Altın, gümüş elde etmek için ihracat yanında denizaşırı imkânlar araştırılmalıdır. Bu düşünceler merkantilist ülkeleri zamanla sömürgecilik politikasına itmiştir.²⁷

---

²⁶ Fustfeld, s.12-13.

²⁷ Tekeoğlu, s.17.

Devlet ücretlere tavan koymalıdır. Zorunlu çalışma sistemi uygulanmalıdır. Ucuz ve bol üretim için bu zorunludur. Merkantilist düşünce nüfus artışının teşvik edilmesinden yana olmuştur. Bu, hem askeri gücün yeterli düzeyde tutulması için; hem de ücretlerin düşük tutulması için gereklidir.

Devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmesinin bir nedeni, bizzat kendisinin sınai işletmeler kurmasıdır. Devlet, ayrıca özel üretim için destek vermeli; faiz hadlerini düşük tutmalı; ihracatı teşvik edip ithalatı kısıtlamalı; ithal ve ihraç edilen malları kendi ülkesine ait gemilerle taşınmalıdır. Bunun için de devlet; kuvvetli bir orduya, kuvvetli bir donanmaya ve büyük bir ticaret filosuna sahip olmalıdır. Bütün bunlar merkantilizmin milliyetçi, himayeci ve çatışmacı karakterini ortaya koymaktadır.

1.2 FİZYOKRATLAR

Fizyokratlar, zenginliğin esas kaynağını tarımda gören; kalkınmayı uyarması, kolaylaştırması, desteklemesi nedeniyle liberal ekonomi politikasını tavsiye eden; Fransa'da doğan hareketin temsilcisi bir kısım 18 inci yüzyıl Fransız iktisatçılardır. Fizyokrat düşünce akımı, iktisadi düzeni birbirine kenetlenmiş bir bütün olarak algılama ve mantıksal tutarlılığı olan bir düşünce kalıbı içerisinde iktisadi düzenin bütün görünüşlerini anlama yönündeki ilk girişimdir. Bu nedenle, çağdaş anlamda iktisat teorisinin başlangıcı sayılmaktadır.²⁸

1.2.1 Fizyokraside Tarım Kesimi

Fizyokraside çiftçiler en önemli sınıftır. Çiftçiler üreten, değeri yaratan üretken sınıftır. Servetin kaynağı tarımdır. Yalnızca toprak, Tanrı'nın bize bahşettiği "hayat veren" nesne niteliğine sahiptir. Sınai üretim doğadan elde edilen servetlerin yalnızca biçimini; ticaret ise, bunların sadece yer ve mülkiyetini değiştirebilir. Tek başına artık yaratan sadece topraktır.²⁹ Gerçek üretim sadece ve sadece tarımda yapılmaktadır. Çiftçi ektiği tohumdan kat kat fazla mahsul alarak net hasıla yaratmaktadır. Diğer sınıflar tarımın net hasılası sayesinde geçinebilmektedirler. Tarım kesimi, toplumsal bünyede, bütün vücudu besleyen organ durumundadır. Ticaret ve sanayi Fizyokratlara göre kısır faaliyetlerdir. Bunlar değer (net değer) ya-

---

²⁸ Tekeoğlu, s.41.

²⁹ Fustfeld, s. 19.

ratmazlar; yalnızca yaratılmış değerlerin yerlerini, özelliklerini, şekillerini, kullanma tarzını değiştirecek faaliyetlerde bulunurlar. Bunların gelirleri, çiftçilere ve toprak sahiplerine yaptıkları mamul eşya satışından elde edilmektedir. Sektör dışı harcamaları ise, çiftçilerden satın aldıkları gıda maddeleri ve ham maddelerdir.³⁰ Toprak sahipleri çalışmayan sınıftır. Bu sınıfın geliri, toprak sahibi olarak çiftçilerden elde ettikleri rant gelirleridir. Toprak sahipleri bu rant gelirleriyle gıda ve mamul eşya ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.

1.2.2 Fیزیokraside Devletin Ekonomik Rolü

Fizyokratlar devletin ekonomiye müdahale etmesini istememektedirler. Bu durumu "laissez-faire, laissez-passer" sloganı ile dile getirmişlerdir. Bu ilke, Fizyokratların doğal düzeni benimseyerek ve bu düzenin insanlık hesabına en iyi yol olduğuna inanarak vardıkları mantikî sonuçtur. İktisadi olaylar, tâbii düzenin içinde kendi akışına bırakılmalıdır. Devletin ekonomiye müdahalesi iyi sonuçlar vermez; merkantilizmin ülkeye bir faydası olmaz. Satış fiyatıyla üretim maliyeti arasındaki fark olarak tanımlanan net hasıla yaratan yegâne faaliyet tarım ve madenciliktir. Zenginliği yaratan tarım ve madencilik devletçe özendirilmeli ve geliştirilmelidir.

Net hasıla yaratmadıkları için sanayi, ticaret, esnaf ve zanaatkârlar vergi dışı bırakılmalıdır. Vergi sadece tarımdan, o da toprak sahiplerinden alınmalıdır. Fizyokratlar özel mülkiyete sınır konulmamasını ve rekabeti savunmaktadırlar. Loncalar ve her türlü sınırlama kaldırılmalıdır. Bu yolla toplumda ve iktisadi yaşamda kendiliğinden ve adil bir düzen kurulmuş olacaktır.

Toplumlar doğal yasalar tarafından yönetilir; yazılı yasalara, devletin toplumun işlerine karışmasına gerek yoktur. Devletin yapacağı en yararlı iş, faydasız birçok yasayı yürürlükten kaldırmaktır. Tanrısal yasalar vardır. İnsanların yasalar yapıp tanrısal düzeni bozmalarının bir anlamı yoktur. İşleri kendi doğal akışına bırakmak daha hayırlıdır. İnsanlar bu tanrısal düzene uymalı, değiştirmeye kalkışmamalıdır. Fizyokrat, "Bırakınız her şey kendi doğal düzeni içinde kalsın" demektedirler. Fizyokrat devletin sosyal bir yanı yoktur veya en azından devlet tarafsızdır.³¹

Fizyokrat devletin ekonomik bakımdan güçsüz ve korunmaya muhtaç insanları himayeye yönelik sorumluluğu yoktur. Her güç durumdaki insan doğal düzene uyarak,

³⁰ Feridun Ergin, "Fizyokrat", **Ak İktisat Ansiklopedisi**, C.I. İstanbul: Ak Yayınları, Sermet Matbaası, 1973, s. 323.

³¹ Cahit Talas, "Öğretelerde Sosyal Devlet", **İnsan Hakları Yılığ**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, C. 13, 1991, s. 97.

tanrısal yasalarla yolunu bulabilir. Her sosyal olayın bir nedeni vardır. Yapılması gereken iş, olayın nedenini veya nedenlerini ortaya çıkaracak bilimsel araştırmaları yapmaktır. İnsan, doğal düzen içinde, kararlarını özgürce alabildiği takdirde, kendi çıkarlarına en uygun yolu bulur. Kişinin çıkarına uygun olan toplumun da çıkarına uygundur. Çalışma zorla olmaz; çalışma özgür ve serbest olmalıdır. Devletin görevleri sınırlanmalı, en düşük düzeye çekilmelidir.

Başarılı vergi tahsili için tarımda safi hasıla arttırılmalıdır. Tarımda verimin yükseltilmesi için, ister aristokrasi ister devletle ilgili olsun, tarımda çalışanların çalışmalarını engelleyici veya sınırlayıcı bütün yükümlülüklerin kaldırılması gerekir. Fizyokratlar küçük tarım işletmelerini değil, büyük tarım işletmelerini verimli saymışlardır. Fizyokrasi, Fransa'da tahıl ihracının yasaklanması ve ithalinin serbest olması düşüncesini doğal düzen fikrine aykırı bulmuş; hem iç hem de dış ticaretin serbest olmasını, doğal düzene uyum sağlanabilmesi açısından gerekli görmüştür. Fizyokratlar Fransa'da krallık rejimini benimsemiş ve savunmuşlardır. Onlara göre krallık despotluk değildir; basitliği ve ferdin çıkarına dayanan toplumsal düzenin en iyi şekilde bu rejimde gerçekleştirilebilmesi nedeniyle tercih edilmelidir. Ancak, Fransa'da aristokrasinin sahip bulunduğu ayrıcalıklar; iktisadi hürriyet fikrine ters düşmesi nedeniyle işsizlik yardımları; iktisadi faaliyetlerdeki her türlü sınırlama; devletin ekonomiye müdahaleleri ortadan kaldırılmalıdır. Devlet erkinin fikirler üzerinde egemenlik kurmasına karşı çıkılmalıdır. Fizyokrat iktisadi düşünce akımının liberalizmin gelişmesine hizmet ettiği açıktır.³²

1.3 KLASİKLER

Klasik iktisat okulu, iktisadi düşüncenin gelişimi sürecinde belirli bir dönemde yer alan, temel bir paradigma çerçevesinde kimi İngiliz iktisatçıların oluşturduğu bir okuldur. Bu okulun bir doktrini, oluşturduğu bir iktisat kuramı var. Bazen "tam istihdam kuramı" da denilen bu kuramdan çıkan bir iktisadi sistem var. Sistem sözcüğü teoriden farklıdır. İktisadi sistem, iktisadi sorunların çözüm, yol ve yöntemiyle ilgili her türlü kurumsal çerçevedir. Klasik iktisatçılar preklasikler denen klasik öncesi dönemden kimi temel düşünce ve prensipleri almışlardır. Klasik öncesi dönemin iki belirgin iktisat ekolü var. Bunlardan biri merkantilizm, diğeri de fizyokrasidir. Aslında iktisadi düşünce Antik

---

³² Adnan Güriz, **Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1995, s.35-37.

Yunan'a kadar gidiyor. Aristo da ekonomiden bahsediyor. Medyavel dönem ve Antik Yunan bir tarafa bırakılırsa, sistemli bir şekilde iktisadi düşünce tarihi Merkantilistler ve Fizyokratlarla başlamıştır. Günümüz modern iktisat teorisinin bilimsel olarak ilk başlangıcı klasik iktisat okuludur. Klasik iktisat okulunun kurucusu İngiliz iktisatçı Adam Smith'dir (1723 – 1790). Smith, modern iktisat biliminin babası, iktisatçıların da manevi babasıdır. İktisadi düşünce tarihinde bilimsel düşünce, başka deyişle sistematik iktisadi düşünce, ilk kez klasik iktisat okuluyla ortaya çıkmıştır. 18 nci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan iki büyük olay var. Biri 1789 Fransız İhtilâli; diğeri de, İngiltere'de (Manchester) buharın makinelerle uygulanmasıyla dokuma sanayiinden başlayan sanayi devrimi. Klasik iktisat okulu, "Milletlerin Zenginliği"nin yayımlandığı 1776 yılı ile John Stuart Mill'in öldüğü 1873 yılları arasında yaklaşık yüz yıllık bir aralıkta iktisadi düşünce tarihinde egemen olmuş iktisadi düşünce ekolü olarak yerini almıştır.³³

1.3.1 Klasik Okul ve Piyasalar

Klasikler liberal ekonomiyi, serbest mübadeleyi, serbest rekabeti, hür teşebbüsü savunmaktadırlar. Onlara göre, piyasalar otomatik olarak kendi kendine işlemektedir. Piyasanın esnekliği vardır. Eğer tam rekabet koşulları varsa, piyasa bütün ekonomik sorunları çözer ve kendiliğinden tam istihdam seviyesine oturur. Ekonomide kendiliğinden işleyen bir otomatik denge mekanizması vardır. Bunu sağlayan da "görünmez el" denen fiyat mekanizmasıdır. Klasikler ekonomide üç temel sorun tanımlamışlardır.³⁴ Bunlar malların üretimi, tüketimi ve bölüşümü meseleleridir. Kapitalizm üç temel kuruma dayanmaktadır. Bunlardan biri özel mülkiyet hakkının varlığı, diğeri sözleşme serbestliği, üçüncüsü de girişim serbestliğidir. Mevcut hukuk düzeni bu üç hususu da güvence altına almalıdır. Kapitalizm, bu üç temel kurum üzerine oturarak bütün ekonomik sorunları piyasa aracılığı ile çözer. Kapitalizmin öngördüğü serbest piyasa, ki o zamanlar "free market" demişlerdir, tam rekabet piyasasıdır.

---

³³ Kaya Ardıç, "Liberal Ekol: Klasik İktisat", **İktisatın Dama Taşları-I**, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul; Çizge Tanıtım Matbaacılık, 2001, s. 41-42.

³⁴ Ardıç, s.48.

1.3.2 Klasiklerde Değer Teorisi

Klasiklerin alt teorilerinden biri, değer teorisidir. Değer teorileri şematik olarak objektif değer teorileri ve sübjektif değer teorileri olarak iki gruba ayrılır. Başta Adam Smith olmak üzere, klasik iktisatçılar kişiden kişiye değişmeyen, değerlerin değişmez ölçüsünün ne olduğu üzerine kafa yormuşlardır. Klasiklerin değer teorisi objektif değer teorileri kümesine girer. Değerin kaynağı nedir? Klasiklerde değerle ilgili olarak ikili bir ayırım vardır. Bunlar kullanım değeri ve değişim (mübadele) değeridir. Klasiklere göre, her malın bir değişim, bir de kullanım değeri vardır. Bir malın kullanım değeri, kullanılması (tüketilmesi) sonucunda elde edilen faydaya bağlıdır. Bir malın kullanılmasıyla elde edilen fayda ne kadar fazla ise, o malın kullanım değeri o şahıs için o kadar fazladır. Bir malın değişim ya da mübadele değeri başka mallarla değiştirilme miktarına bağlıdır. Mübadele edilen mal miktarı arttıkça malın değişim değeri artmaktadır. Buna göre, Klasik teoride malların kullanım değeri “fayda” ile; değişim değeri de “fiyatıyla” ölçülmektedir. Bir mal faydalı olduğu için, yani kullanım değeri olduğu için tüketilir.

Klasik iktisatçılar, çalışmalarında, sürekli olarak kapitalist sınıf, toprak sahipleri ve işçiler diye üç toplumsal sınıftan söz etmişlerdir. Klasiklere göre, bir malın mübadele değerini üretim maliyetleri belirler. O zamana göre de üretim faktörleri sermaye, toprak ve emektir. Bunlar içinde de en önemli faktör olarak Klasikler emek faktörünü almışlar ve “her malın değeri içerdiği emek miktarıyla ölçülür” demişlerdir.³⁵

1.3.3 Klasikler ve Ücret Teorisi

Klasiklere göre, ekonomi otomatik çalışan bir mekanizmaya sahiptir. Bu mekanizmanın motoru emek piyasalarıdır. İşgücünün arz ve talep edildiği ekonomik ortamlara emek piyasası denir. Emek toplam arz ve toplam talebinin emek piyasalarında serbestçe karşılaşması sonucu denge ücret düzeyi ortaya çıkar.³⁶ Klasik iktisatçılara göre, emek arzı reel ücretin artan; emek talebi reel ücretin azalan fonksiyonudur. İşveren işgücünü üretime katkısına göre talep etmektedir. İşgücünün marjinal fizik verimliliği reel ücretin üzerinde kaldığı müddetçe işgücü talep edilmekte, eşit olduğunda işgücü talebi durdurulmaktadır. Emek arzı ve emek talebi olmak üzere, iki fonksiyon denge ücret düzeyini belirleyecektir. Ayrıca, bu

---

³⁵ Ardıç, s.46.

³⁶ Ardıç, s.46.

denge ücret düzeyinde oluşan bir istihdam düzeyi vardır. Her ekonomi denge ücret düzeyinde ve otomatik olarak tam istihdam düzeyinde dengeye gelir. Denge istihdam düzeyi ve üretim fonksiyonu aracılığı ile milli gelir ve fiyatlar genel düzeyi belirlenir. Klasikler, otomatik tam istihdam iddiasını, Mahreçler Kanunu olarak da bilinen Say Yasası'na dayandırır- lar.³⁷ Tam istihdam, sonradan doğal işsizlik de denilen geçici ya da friksiyonel işsizlik; çalış- mak istemeyenler; çocuklar, yaşlılar, sakatlar hariç tutulmak kaydıyla, cari ücret düzeyinde çalışmak isteyen herkesin iş bulup çalışabildiği emek piyasasının bir durumudur. Zira, Ücret katılığı sorunu yoktur; ücretler esnektir. Tam istihdam kendiliğinden ortaya çıktığına göre, belirtilen koşullar altında Klasiklerde işsizlik sorunu yoktur.

1.3.4 Klasikler ve Uluslararası Ticaret

Klasikler uluslararası ticarete de serbest ticareti savunmuşlardır. 1700'lü yılların son çeyreği. İngiltere rakipsiz, dünyanın en güçlü ülkesi; sermaye birikiminin en hızlı olduğu ülke. İngiltere için en önemli iktisadi konulardan biri, sanayi devriminin gerek- leri, sorunları ve bu sorunlara getirilecek çözümler. Serbest ticaret teorisi, İngiltere'nin o günkü koşullarına, çıkarlarına uygundur.³⁸

Klasikler dış ticaret konusunda iki teori geliştirmişlerdir. Bunlardan biri, Adam Smith'in "mutlak üstünlük" teorisi; diğeri de David Ricardo'nun "karşılaştırmalı üstün- lükler teorisi"dir. Mutlak Üstünlük Teorisi'ne göre bir ülke karşı ülkeye göre hangi mal- ları daha düşük maliyetle üretiyorsa o malların üretiminde uzmanlaşmalı ve bunları ih- raç etmeli; pahalıya üretebildiklerini ise dış ülkelere ithal etmelidir. Ricardo'ya göre uluslararası ticareti mutlak üstünlüklere dayandırmaya gerek yoktur; bir ülke hangi mal- ların üretiminde daha yüksek oranda bir üstünlük sahibi ise o mallarda uzmanlaşmalı- dır.³⁹

1.3.5 Klasikler ve Devletin Ekonomik Rolü

Tam rekabet sisteminin kaynakların optimum dağılımını sağlayacağına inanan Smith, devletin üç ana görevinin güvenlik, adalet ve altyapı olduğunu ileri sürmektedir. Bununla birlikte, yeni kurulan sanayilerin devlet müdahalesi ile korunması gerekeceğini

---

³⁷ Ardıç, s.47.

³⁸ Ardıç, s.49.

³⁹ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, Geliştirilmiş 14 ncü Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları, 2001, s. 153.

de sözlerine eklemektedir. Smith'e göre, devletin ekonomiye müdahalesi en aza indirilmelidir. Zira, devletin ekonomiye müdahalesi fiyat mekanizmasının işleyişini bozmakta, ekonomik etkinliği düşürmektedir.⁴⁰

Tekel, Smith'e göre, piyasa sistemine zarar verir. Rekabet, daha düşük fiyatlar, bu nedenle de daha fazla mal alabilmek anlamındadır. Bu da daha fazla iş, daha yüksek hayat standardı anlamına gelmekteydi. Smith'e göre, tekel gücü, hilekârlıkla, imtiyaz kollama ile nitelenen politik bir toplum yaratır. Tekel, israfçı tüketimi, hızlı ve kolay kârları besler. Smith, devleti, tekellilerin kârlarını desteklemeye karşı çıkıp bunun yerine, toplumun ortak menfaati doğrultusunda hareket etmeye iknaya çalışmaktadır.⁴¹

Modelinin üç temel unsuru özgürlük, kişisel çıkar ve rekabet olan Adam Smith güçlü, fakat sınırlı devletten yanadır. Ona göre; barış, düşük vergiler, kabul edilebilir adalet sistemi toplumun zenginliği için gereklidir. Smith devletin dört fonksiyonundan söz etmektedir: 1) Yasal sistem: Özgürlüğü, mülkiyet haklarını, sözleşmeleri korumak ve borçların ödenmesini sağlamak için. 2) Altyapı hizmetleri: Smith'in kamu işleri dediği yol, köprü, liman ve diğer altyapı projeleri. 3) Genel kamusal eğitim. 4) Ordu: Ulusal savunma için iyi donatılmış bir ordu. Smith devlet iktidarını sert bir şekilde eleştirmektedir. Smith'e göre, Devletin en iyi yaptığı şey, vatandaşların ceplerindeki parayı soymanın bir yolunu bulmaktır. Toplumdaki en büyük müsrifler, politikacılar. Vatandaşları, zenginler dahil kendi hallerine bırakıp kamunun masraflarına dikkat etseler toplum için çok daha iyi olur. Politikacıların (kralların, devletin üst yöneticilerinin) savurganlıkları devleti çökertmezse, vatandaşların savurganlığı asla çökertmez. Büyük devletlerin yoksullaşması asla özel kişiler yüzünden olmaz; kamunun savurganlığı ve yetkililerin yetkilerini kötüye kullanmaları yüzünden olur. Çoğu ülkede kamu gelirlerinin çok büyük kısmı üretken olmayan işçileri korumak için kullanılırlar. Smith'e göre, tasarruf etmek, çok çalışmak, bilinçli olarak kişisel çıkarını gözetmek ve yurttaşlara karşı yardımsever olmak birer erdemdir ve bunlar devlet tarafından teşvik edilmelidir. Devletin vatandaşların özel hayatlarıyla iktisadi faaliyetlerine müdahalesi asgari düzeyde tutulmalıdır. Devlet, iktisadi konularda laissez – faire politikası izlemelidir. Vergi sistemi adil olmalı,

---

⁴⁰ Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük**, Ankara: Güzem Yayınları No: 4, 1992, s.776.

⁴¹ Mark Skousen, **Modern İktisadın İnşası**, Mustafa Acar (çev.), Ekrem Erdem ve Metin Toprak, Ankara: Liberte Yayınları, 2003, s.25.

karmaşık olmamalıdır. Müterakki vergiye karşı olmayan Smith marjinal vergi oranının düşürülmesinden yanadır.⁴²

Merkantilistlere göre, zenginlik bizatihi para demektir, yani altın ve gümüş miktarı zenginliğin ölçüsüydü. Altın ve gümüş biriktirmek her ülkenin en önde gelen amacı olmalıydı. Smith bu görüşe karşıdır. Ona göre zenginlik sadece altın ve gümüşten ibaret değildir. Böyle olmakla birlikte, Smith altın ve gümüşe dayalı istikrarlı bir para sisteminden yana olmuş, serbest bankacılık yanlısı olmuştur. Adam Smith kendi zamanında egemen görüş olan ve genel fiyat düzeyinin para miktarındaki değişmelerle orantılı olarak yükselip düştüğünü anlatan “paranın miktar teorisi”ni reddetmiştir. Hükümetlerin parasal sistemle oynamasından endişe eden Smith tutumluluğun, tasarruf etmenin, sermaye yatırımlarının, istikrarlı hükümet politikalarının, rekabetçi bir ekonomik ortamın yanı sıra; bireyin yaşam standardını yükseltebilmek için sermaye birikimi ve işbölümü ile birlikte işgücünden tasarruf sağlayan makinelerin kullanılmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Smith’e göre, klasik altın/gümüş standardı devleti, ulusal paranın değerinin düşmesine mani olur ve içinde ekonominin gelişip serpileceği istikrarlı bir parasal ortam sağlar.

Klasikler, himayecilerin aksine, ekonomik faaliyetlerde bütünüyle devlet müdahalesine karşıdır. John Stuart Mill ise, bu iki ucun arasında kalmaktadır. Mill esas olarak klasik düşünce akımının etkisinde kalmıştır. Buna karşın O, himaye politikasının gerekli olduğu hallerin varlığını da kabul etmektedir. Örneğin yeni kurulan bir devletin aldığı himayeci önlemler gibi. Veya yeni kurulmuş bir endüstri (bebek endüstriler) rekabete karşı korumak için himaye edilebilir. Ancak, bu koruma Mill’e göre sürekli olmamalı, yeni endüstri rekabet edebilecek kadar kuvvetlendiğinde bu koruma kaldırılmalıdır. John Stuart Mill’e göre hiçbir emek sarfetmeden gelirden pay alanlar daha çok miras yoluyla servet sahibi olanlardır. Özel mülkiyet doğal bir hak olmayıp, toplum tarafından yaratılan bir kurumdur. Mill’e göre bireylere çalışma zevki aşlayan miras kurumu, bazı kişilerin çalışmadan servet sahibi olmaları nedeniyle toplumsal yönden sakıncalı da olabilmektedir. Bu bakımdan Mill, fırsat eşitliği için, örneğin vergi yoluyla devletin miras hakkını sınırlandırmasını istemektedir.⁴³

---

⁴² Skousen, s.35-36.

⁴³ Turanlı, *İktisadi Düşünce Tarihi: Kronolojik Evrimi*, s.95.

1.4 MARKSİST İKTİSAT

XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki sosyalizm akımının kurucusu ve lideri olan Karl Marks'ın düşünceleri, XX. Yüzyıl boyunca hemen hemen bütün çağdaş toplumların düşüncelerini ve yaşantılarını etkilemiştir. Marks tarihi maddecilik düşüncesine dayanarak bütün beşeri ve sosyal olayları ekonomik temellere dayandırmış; her çağın sosyal ve politik kurumlarını, o çağın üretim ve tekniğinin biçimlendirdiğini belirtmiştir.⁴⁴

1.4.1 Marksist İktisadi Düşünce

Marksist iktisat bir iktisat eleştirisidir. O dönemdeki adıyla ekonomi politiğin eleştirisidir. İktisadi olaylar, sorunlar, tarihi olarak sınırlıdır ve görelî karakterdedir. Ezeli ve ebedî ekonomi kuralları yoktur. Marks'ın iktisat teorisi böyle bir temel ilkedden, öncülden yola çıkmaktadır. Kapitalizmin uzun vadeli gelişme eğilimine yönelik trendler formüle etmeye yönelik çabalar, "tarihin belli bir dönemi ile sınırlı olma" bilinci ile yola çıkmalıdır.⁴⁵ Bu önerme özünde Klasiklere yöneltilen bir eleştiridir. Smith, Ricardo... gibi klasik ekonomi politikçiler insan toplumunun ve ekonominin ebedi, yani tüm zamanlar için geçerli hareket yasalarını ortaya koymaya çalışmışlardır. Klasiklere göre, kapitalizm, insan ruhuna uygun eğilimlerin bir anlamda toplumsal düzlemde kurumsallaşmasıdır. Yani, kapitalizm insan toplumunun gelişiminin mükemmelleşmesini temsil etmektedir. Aristo'nun insan hakkında bir nitelemesi var: İnsan toplumsal bir hayvandır. Marks'ın iktisat teorisinin temelinde yatan bu antropolojik paradigmadır. Marks iktisadi incelemelerini neoklasik paradigmanın unuttuğu bu temel öncül üzerine kurar. Bu önerme, insanın bir toplumsal yardım ve dayanışma ağı içerisinde yaşamaya mahkûm bir yaratık olduğunu anlatmaktadır. Doğada insana nazaran hayvanların tabiata karşı tek başına durma yetenekleri daha fazladır. İnsan toplumsal varlıktır; toplumsal olarak yaşamaya âdeta mahkûmdur. İnsanoğlu yaşamak için elbette üretmek zorundadır. Üretirken, emek, toplumsal bir örgütlenme içinde olmak, toplumsal bir bağlama yerleşmek zorundadır. Eski Yunan düşüncesine kadar giden bu öncül Marks'ın iktisat teorisi içinde canlandırılmıştır. Marks'ın eserlerinde alay ettiği neoklasik paradigma, bir adada toplumdan yalıtılmış şekilde yaşamını sürdürmeye çalışan Robinson Cruouse paradigmasıdır.

---

⁴⁴ Turanlı, *İktisadi Düşünce Tarihi: Kronolojik Evrimi*, s.140-141.

⁴⁵ Nail Satlıgan, "Marksist İktisat", *İktisatın Dama Taşları-I*, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul: 2001: s.83.

Marks'a göre, insan toplum içinde emek harcıyarak var olmak zorundadır. Yine Marks'a göre, her özgül toplum biçiminde, bu toplumsal emeğin örgütlenişinin özgül bir biçimi vardır. İnsanların toplumsal emeği örgütlemek için birbirleriyle kurdukları ilişkilerin tümüne "üretim biçimleri" deniyor. Marksist bir kategori olarak Marks, toplumsal emeğin örgütlenişinin değişik toplum türlerine özgül biçimlerine "üretim ilişkileri" adını veriyor. Marks'a göre, değişik toplumlarda, yani tarihi olarak özgül her toplum tipinde artık emeğe (artık değere) el koymanın da özel bir biçimi vardır. Artık emeğe el koymak sömürüdür. İşgücünün yarattığı toplam değerden, bu işgücünün kendini yenilemesi, devamının sağlanması için gerekli olan harcamalar çıkarıldığında geriye kalan artık emektir (değerdir). Marks, tarihe baktığında, bu artığa bugüne kadar doğrudan üretici olmayan bir takım toplum kesimlerince el konulduğunu görüyor; buna sömürü diyor.⁴⁶

1.4.2 Kapitalist Sisteme Yönelik Marksist Eleştiriler

Marks'ın kapitalist sisteme yönelttiği önemli eleştirileri dört temel noktada toplamak ve bunları eşitsiz güç dağılımı, eşitsiz gelir dağılımı, sistemin krize ve işsizliğe eğilimi ve tekel olarak saymak mümkündür.

Marks'a göre, güç iktisadi yaşamın kaçınılmaz bir gerçeğidir ve güç mülkiyet sahipliğinden kaynaklanmaktadır. Bu güç kapitalistin doğal ve kesin kazanımıdır. Gücün feodal yapı, aristokratik ve toprak sahibi sınıflarla bağlantısını vurgulayan Marks'ın analizinde kapitalizmdeki güç kapitalistin girişimciliği ile vardır. Kapitalistin gücü girişimle de sınırlı değildir, topluma ve devlete uzanır. Her çağın hâkim fikirleri, her zaman egemen sınıfın fikirleri olmuştur. Marks'ın Klasiklere yönelttiği ikinci eleştiri gelir dağılımı adaletsizliğine ilişkindir. Marks'a göre, güç dağılımındaki büyük eşitsizlik, gelir dağılımı temelindeki büyük eşitsizlikle atbaşı gitmektedir. İşçiye, marjinal işçinin üretime katkısına göre ücret ödenmektedir. Marjinal işgücünün dışındakilerin üretime katkıları, hepsi farklı olmak üzere, aldıkları ücretten fazladır. Bunlar artık değer yaratmaktadırlar. Marjinal işçinin yarattığı artık değer sıfırdır. Artık değerın tamamına kapitalist el koyar. Bu durum gelir adaletsizliğinin kaynağını açıklamaktadır. Marks'ın kapitalizme yönelttiği eleştirilerden bir başkası, kapitalist sistemin kriz ve işsizliğe karşı hassasiyetidir. Kapitalizmin üretken gücü üretimin artmasına neden olacaktır. Bu da işgücü talebini arttıracak,

---

⁴⁶ Satlıgan, s.83-85.

dolayısıyla istihdam yükselecektir. Ücretlerin kaçınılmaz olarak yükselişi kâr oranlarını düşürecektir. Ekonominin krizden çıkması, kâr oranlarının tekrar yükselmesi, üretimin düşmesi, peşinden istihdamın azalması, işsizliğin artması, ücretlerin sonuçta düşmesiyle mümkün olacaktır. Sistemin ancak yedek işsiz ordusuyla ücretler düşük tutulduğu zaman istikrarlı olması Marks için önemli bir husustu. Bu duruma göre, tam istihdam olanaklı, ancak istikrarsız bir durumdu. Marks'ın kapitalist sistemin kriziyle ilgili açıklamasına artık Marksistler bile katılmıyor. Ne var ki, Marks, bu analizle kapitalist sistemin en hassas noktasına dikkatleri çekmiş olmaktadır. Gelecekte kapitalizm için en büyük tehdit ne eşitsiz güç dağılımı, ne de eşitsiz gelir dağılımıdır; işsizlik ve bunalıma olan eğilimdir. Tekel hali, Klasikler için bile, genel olarak sisteme bir tehdit oluşturmayan rekabetçi kuralın bir istisnasıydı. Marks için temel bir kusurdan öte bir durumdu. İktisadi faaliyetin birkaç kapitalistin elinde giderek artan bir şekilde yoğunlaşması kapitalizmin karşı konulamaz organik bir eğilimiydi. Bu temerküz kapitalist sistemin çöküşüne neden olacaktır. Kapitalizm tekeli, birlikte ve onun altında geliştiği üretim tarzının prangası haline gelir. Kapitalist üretim sisteminin güçlü mekanizmasıyla disipline sokulmuş çalışan sınıfın isyan duyguları kuvvetlenir. Giderek kapitalist özel mülkiyetin matem çanı çalar ve el koyanlara el konulur.⁴⁷ Böylece, Klasikler tarafından övülen iktisadi sistemin sonu gelir.

Marks'a göre kapitalist kârları, üretilen değere; üretilen değer de, üretim için harcanan emek düzeyine bağlıdır. Kârlar o kadar düşer ki, yatırımlar azalır; pek çok işletme iflas eder; işini kaybeden işçilerin sayısı artar; işsizlerin yedek ordusu büyür. Bu tablo ekonominin krize girmesi demektir. Marks'ın öngörülerini gerçekleştirmemiştir.⁴⁸

1.5 NEOKLASİKLER

Fayda-değer teorisi ile klasik ekonomi politiğin emek-değer teorisine bir alternatif getiren neoklasik iktisat 1870'lerden itibaren gelişmeye başlamıştır. İngiltere'de 1871 yılında Jevons ve yine aynı yılda Avusturya'da Menger, birbirlerinden bağımsız olarak fayda-değer teorisinin ve marjinalist yaklaşımın temellerini atmışlardır. Walras, 1874'te Lozan'da, fayda-değer teorisini genel ekonomik denge teorisinin birleştirici bir ilkesi

---

⁴⁷ John Kenneth Galbraith, **İktisat Tarihi**, Müfit Günay (çev.), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2004, s.129-131.

⁴⁸ Micheal Stewart, "Klasik İktisat Öğretisi" , Sevil Çınar (çev.), **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993, s. 34-35.

haline getirmekteydi. Neoklasik iktisatın sermaye, bölüşüm ve büyüme teorilerini içeren bir bütün haline gelmesi 19 ncu yüzyılın sonlarıyla 20 nci yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Bu çabalar için Marshall, Wicksteed ve Edgeworth'un (İngiltere); Böhm-Bawerk ve Wieser'in (Avusturya); Clark ve Fisher'in (Amerika) ve Wicksell'in (İsveç) isimleri zikredilmelidir. Jevons, Menger ve Walras'ın 1870'lerin başlarında geliştirdikleri marjinalist iktisat henüz bir bütünlüğe kavuşmamıştı. Fayda-değer teorisi henüz bir fiyat teorisi olma niteliğinden uzaktı. Teori, sadece, tüketim teorisine ve tüketici davranışlarındaki ilkelerin saptanmasına yönelmişti. Yine, fayda-değer teorisinden bir talep teorisine ulaşamamışlardı. Fiyat teorisinin bu eksikliği daha sonra Marshall ve Walras tarafından giderilmiştir. Marjinal analizin üretim ve firma teorisine uygulanması ise, en olgun şekliyle Marshall'ın kısmi denge analizinde ortaya çıkmıştır. Marjinal verimlilik bölüşüm teorisi (marjinal analizin faktör fiyatlandırması amacıyla uygulanması) 19 ncu yüzyılın sonlarında Clark ve Wicksteed ile en olgun düzeyine çıkmıştır. Ne var ki, neoklasik bölüşüm teorisinin kimi temel ve genel ilkelerini Menger'da da bulmak mümkündür. Aynı durum neoklasik sermaye teorisi için de geçerlidir. Jevons 1870'lerde sermaye teorisinin temellerini atmıştır. Ancak sermaye teorisinin gelişmesi üretim ve marjinal verimlilik bölüşüm teorisi ile birlikte olmuştur. Avusturya sermaye teorisini Wicksell ve Böhm-Bawerk Jevons çizgisinde en genel biçimiyle oluşturmuşlardır. Walras'ın geliştirdiği genel denge, fayda-değer teorisinin tüketim ve talep teorisi ile üretim teorisinin birleştirici ilkesi olmasından ortaya çıkmıştır. Genel denge, daha sonraki yıllarda Edgeworth ve Pareto'da refah teorisinin temelini teşkil etmiştir.⁴⁹ Sonrasında Edgeworth Marshall'ı; Pareto da selefi Walras'ı izlemiştir. Böylece, neoklasik iktisadın 19 ncu yüzyıl sonlarıyla 20 nci yüzyıl başlarındaki gelişmesi refah teorisine gelip dayandırılmıştır.

Böyle olmakla beraber, farklı gruplara mensup yazarlar neoklasik kuramın temel görüşlerinde birleşmektedirler. "Toplum bağımsız, özgür ve eşit bireylerden oluşan bir bütündür; piyasa, bireylerin ekonomik faaliyetleri arasında uyum sağlama aracı olarak önemli ve belirleyici bir role sahiptir" gibi görüşler söz konusu ortak görüşlerden bazılarıdır.⁵⁰

---

⁴⁹ Yılmaz Akyüz, **Sermaye, Bölüşüm, Büyüme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No: 400, 1977, s.89-90.

⁵⁰ Bernard Guerrien, **Neoklasik İktisat**, Çev. Ertuğrul Tokdemir, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.7.

1.5.1 Rasyonellik İlkesi, Normları ve Neoklasik Denge

Rasyonellik ilkesini kısıtlar altında maksimizasyon olarak kabul edebiliriz. Neoklasik teori karar birimlerinin rasyonellik ilkesine uygun davrandıklarını düşünmektedir. Daha açık anlatımla, bireylerin, kendilerini kısıtlayan koşullar dikkate alınmak kaydıyla, sahip oldukları olanakları en iyi şekilde kullandıkları varsayılmaktadır.

Rekabetçi sistemin rasyonel (optimal) olduğu inancı yaygındır. Zira, sistem, kendileri de rasyonel davranan bireylerin faaliyetlerinin bir sonucudur. Oysa, bu inanç geçersizdir. Neoklasikler rasyonellik ilkesine uygulamada bir takım sınırlamalar getirmektedirler. Bunlardan en önemlisi, karar birimlerinin toplumda mülkiyet hakkını ihlâl etmekten kaçınacağı düşüncesidir.⁵¹

Neoklasik teori bireylerin davranışlarının tesadüfi olmadığını kabul ederek, bireylerin rasyonellik ilkesine uygun davrandıkları düşüncesinden yola çıkmaktadır. Daha açık ifadeyle bireyler, kendilerini sınırlayan koşulları dikkate alarak, ellerindeki imkânları en iyi şekilde (en çok kâr ya da tatmin sağlayacak şekilde) kullanmaya çalışırlar.

Bu rasyonellik ilkesinin yararı, en iyi (maksimizasyon ya da minimizasyon) düşüncesine yer vermesi ve bir fonksiyonun (örneğin üretim fonksiyonunun ya da tüketim fonksiyonunun) uç noktalarının (maksimum ya da minimum noktalarının) aranması gibi, matematiksel işlemlerden yararlanılmasını mümkün kılmasıdır. Rasyonellik ilkesinin zayıf yönü ise; çok genel olması, şöyle ya da böyle her davranışı rasyonel saymasıdır. Bunun için optimize edilen kâr, fayda vs. gibi amaç fonksiyonuna uygun değişkenlerin sokulması yeterlidir. Şu husus da belirtilmelidir ki, herhangi bir davranışın rasyonel olup olmadığı tek başına bir anlam ifade etmez. Her şey yapılan varsayımlara ve göz önünde bulundurulmuş değişkenlere bağlıdır.⁵²

Neoklasik düşünce mantığına göre, tüketim, üretim ve birikim gibi iktisadi olgular bireylerin karar ve tercihlerinin uygulanması sonucunda ortaya çıkarlar. Bu karar ve tercihler arasında fiyat mekanizması gerekli uyum ve dengeyi sağlar. Ekonomi politiğin analiz birimi sınıflar iken, neoklasik iktisatın analiz birimi bireylerdir. Neoklasik iktisadi düşünce yönteminin hareket noktası, analiz birimi olan birey; ulaştığı yer ise, toplumsal ve ekonomik dengedir. Bireyler üretim ile ilgili kararlar alıp uyguladıklarında üretici;

---

⁵¹ Guerrien, s. 143.

⁵² Guerrien, s.10.

tüketimle ilgili kararlar alıp uyguladıklarından ise, tüketici olarak ortaya çıkmaktadırlar. Ekonomi politikte, neoklasik iktisatın aksine, tüketici-üretici ayrımı, bireysel tüketim ve üretim kararları yoktur. Bireyin karar ve tercihleri belli bir rasyonellik temeline oturur. Rasyonellik normları, birey tüketici olarak davrandığında fayda maksimizasyonu; üretici olarak davrandığında ise, kâr maksimizasyonudur. Keynes'te olduğu gibi, neoklasik iktisatta da tüketici egemenliği vardır. Tüketiciler sınırlı bütçe imkânlarını, ihtiyaç duydukları çeşitli mal ve hizmetlere, elde edecekleri toplam faydayı maksimize edecek şekilde dağıttıklarında dengededirler (tüketici dengesi sağlanmıştır). Tüketicilerin rasyonel davranması, onların sınırsız ihtiyaçlarıyla sınırlı imkânları arasında bir dengenin kurulmasını sağlar. Bu, tüketiciler her mala yaptıkları harcamanın son biriminden elde ettikleri faydayı eşitledikleri zaman bireysel tüketici dengesi optimal olmaktadır. Böylece, eşmarjinallik ilkesi tüketici davranışlarına uygulanmış olmaktadır. Talebi belirleyen şey, fayda; faydayı belirleyen şey ise, bireylerin tüketimle ilgili şahsi zevk ve seçimleriyle tüketilen mal miktarlarıdır. Böylece, tüketim, fayda ve talep neoklasik yaklaşımın hâkim unsurları olmaktadır. Üreticilerin davranışlarına hâkim olan norm ise, kâr maksimizasyonudur. Başka deyişle, üreticiler toplam kârlarını maksimize etme peşindedirler. Eşmarjinallik ilkesinin üretici davranışlarına uygulanması için, üreticilerin kullanacağı üretim faktörlerine yaptıkları harcamanın son biriminden elde ettikleri kazançları (marjinal fiziki ürünleri) eşitlemeleri gerekir. Bu eşitlik sağlandığında üretici dengededir. Toplumsal ve ekonomik denge (genel denge) bireysel üretici ve tüketici dengelerinin elde edilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Fiyat mekanizması, fayda ve kâr maksimizasyonu amaçlarını bağdaştırarak bireysel, toplumsal denge (tabii ki ekonomide genel denge) birarada gerçekleşir. Üretici ve tüketicilerin maksimizasyona dönük davranışları veri kaynak ve seçim sınırlamasıyla üretim olanakları kümesinin sınırlamasına tâbidir. Bu nedenle sorun, sınırlı bir maksimizasyon sorununu çözmek olmaktadır. Fiyat mekanizması hangi malların, ne miktarda, hangi yöntemlerle (teknoloji ile) üretileceği sorunlarını çözümlenmektedir. Optimal kaynak dağılımı tüketici faydasını ve üretici kârını maksimize eden dağılımdır. Bu ifade kaynak dağılımındaki optimalite normunu ortaya koymaktadır.⁵³

---

⁵³ Akyüz, s.91-93.

1.6 KEYNESYEN İKTİSAT

Ekonomik büyüme ve sanayileşme sürecinde zaman içinde büyük bir değişim ortaya çıkmıştır. Artık ekonominin çekim merkezi yatırımcıdan tüketiciye doğru kaymaktadır. Sanayileşmenin başlangıç dönemlerinde temel sanayiler ile, bu sanayilere ana gelirler sağlayan faaliyetlere (sektörlere) yapılan sermaye yatırımları çok önemliydi. Ekonomik yaşamın bu gerçeğini yansıtan klasik iktisadi düşüncenin geliştirdiği ekonomik büyüme teorisi büyük ölçüde yatırım sürecine ve tasarrufun yatırım için yapıldığı varsayımına dayanmaktaydı. Ancak, sanayileşme ilerledikçe bireysel gelirler de yükselmiş, tüketicilerin tasarruf ve harcama ile ilgili kararları, davranışları giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Tüketici harcamaları artmıştır. Tüketim malları sanayileri refah ve ekonomik gelişmenin sağlanmasında büyük itici güç haline gelince, ekonomilerde yapısal değişimler meydana gelmiştir. Yatırım sürecinin eski önemi azalmış, tasarrufların otomatik olarak yatırımlara dönüşeceği düşüncesinin dünya gerçeklerine uymadığı görüşü giderek güçlenmiştir.⁵⁴

Büyük Bunalım ve klasik iktisatın yaygın zorluklarla baş etmekte uğradığı başarısızlık Genel Teori'nin genel kabul görmesinin en önde gelen nedenidir. Klasik iktisat, en azından Keynes'e kadar, geleneksel düşünce akımının daha geçerli bir betimlemesidir. 1936'da Genel Teori'nin yayımlanması, klasik iktisatın çıkarımlarına indirilen öldürücü bir darbeydi. Keynes'in etkisi büyük ölçüde kendi geçmişinden, kendine duyduğu büyük güvenden, ününden ve saygınlığından kaynaklanmaktaydı.⁵⁵

İktisatın nihai sorunu, mal fiyatlarının nasıl tesbit edildiği veya nihayetinde meydana gelen gelirin nasıl dağıtıldığı değildir. Asıl sorun, üretim ve istihdam düzeyinin nasıl belirlendiğidir. Ekonomideki denge durumunun tam istihdam düzeyinde olması zorunlu değildir. Bu denge eksik istihdam düzeyinde sağlanabilir. Bu eksik istihdam (işsizlik) hali⁵⁶ çok daha yaygın olarak karşılaşılan durum olabilir.

1.6.1 Büyük Bunalım ve İşsizlik Sorunu

Yoğun olarak 1929 – 1933 yılları arasında yaşanan Büyük Bunalım yirminci yüzyılın en sarsıcı ekonomik olayı olmuştur. Bu buhran nedeniyle büyük ve yaygın iktisadi

---

⁵⁴ Furfeld, s.163-164.

⁵⁵ Galbraith, s. 209.

⁵⁶ Galbraith, s. 213-214.

çöküntü yaşanmıştır. Bu süreç içinde ABD’de New York Borsası’nda işlem gören hisse senetleri ortalama yüzde 88 değer kaybetti. ABD’de fiyatlar, ücretler, özellikle tarımsal ürün fiyatları çok düştü. Batılı insanın hayat standardı geriledi. Kapanan veya iflas eden banka ve işyerleri giderek çoğaldı. İşsizlik çığ gibi büyüdü. Başta ABD ve gelişmiş Avrupa ekonomileri olmak üzere, pek çok ülke ekonomisi zor durumda kaldı; Buhran’dan olumsuz olarak etkilendi. Bu ülkelerde kamusal faaliyetlere yönelik devlet harcamaları arttırılarak bunalım ve işsizlik koşulları yumuşatılmaya çalışıldı. ABD’de büyük ekonomik durgunluk karşısında, 1933 yılında Başkan Roosevelt Yeni Eylem Planı’nı (New Deal) yürürlüğe koydu. Bu plan ile kendini hissettiren ekonomik canlanma fazla uzun sürmedi ve işsizlik, İkinci Dünya Savaşı’na kadar devam etmek üzere, 1930’lu yıllarda iki haneli seviyesini korudu. Avrupa daha iyi durumda değildi; Almanya hariç, Avrupa’da işsizlik sorunu ağır boyutlardaydı. Bunalımın arkasından, kapitalizmin rekabetçi doğası ve genel ekonominin istikrarı başta olmak üzere, iktisatçılar klasik laissez – faire ekonomisini ve serbest piyasa sisteminin kendi kendini düzeltme yeteneğini sorgulama başladılar. Adam Smith’in zeminini hazırladığı düşünce yapısı çatırdamaya başladı. Denk bütçe, Say yasasının klasik erdemleri, altın standardı, düşük vergiler, tasarruf daha önce görülmemiş derecede saldırı altındaydı. Adam Smith tarafından temelleri atılan; marjinalist devrim (neoklasik iktisat) ve daha sonrasında Alfred Marshall dahil bazı İngiliz iktisatçılar ve Avusturya Okulu tarafından, Amerikalı iktisatçıların da katkılarıyla gözden geçirilip geliştirilen kapitalist sistem (serbest rekabete dayalı piyasa sistemi) kuşatma altındaydı.⁵⁷

Ekonominin yönetiminden sorumlu olan yetkililer işsizliğe (durgunluğa) çare bulmak için kendi kendini düzenleyen mekanizmaların harekete geçmelerini bekleyemezlerdi artık. Eksik istihdam dengesi sürekli olabilirdi. Düşük faiz oranları sadece likidite tercihini güçlendirmekte, yatırımları özendirmemektedir. Çare, kamu borçlanması yoluyla, bütçe açıkları vererek, devletin yatırım harcamalarının arttırılmasıdır. Bu, özel sektöre ait harcanmayan tasarrufların harcanması suretiyle eksik istihdam dengesinin bozulmasıydı. Keynesyen devrimle birlikte, artık devlet ekonominin tüm performansından sorumlu olacaktı. Sabit fiyatlarda tam istihdama duyulan inanç yok olmuştu. Tam istihdam ve fiyat istikrarının nasıl sağlanabileceği artık makro ekonomi denilecek özel

---

⁵⁷ Skousen, s. 359.

bir iktisat branşı içinde ele alınacaktır. İktisadi yaşam tek parçadır (bir bütündür). Makro ekonomi mikro ekonomi ayrımı, mikro ekonomik gelişmeler üzerinde var olan güçlü makro ekonomik etkilerin yeterince değerlendirilmesini önlemiştir. Ayrıca, Keynes'in değinmeden, kurcalamadan bıraktığı alan ise, mikro ekonomi olmuştur. Geleneksel iktisatın açıklamaları büyük ölçüde aynen kalmıştı. Keynes, özetle, Genel Teori'nin yayımlanmasıyla ekonomik bunalım (kriz) ve işsizlik karabasanını kapitalizmden uzaklaştırdı ya da niyeti buydu. Birleşik Devletler'de, Genel Teori'yi izleyen yirmi yılda, Keynes'in adı genellikle radikalizmi çağrıştırdı. İş ve bankacılık çevrelerinde Keynesçilik Marksizm kadar kurulu düzene düşman; üstelik daha açık ve daha somut bir tehlike olarak görüldü.⁵⁸

1.6.2 Yatırıma Dönüşmeyen Tasarruflar ve Eksik İstihdam Dengesi

Kapitalist sistem istikrarsızdır. Piyasa sisteminin doğası gereği zafiyetleri vardır. Kapitalist sistem, kırılgan bir finans sisteminde, belirsizliğin derecesine bağlı olarak eksik istihdam sorunuyla karşılaşabilir. Ekonomi uzun süre eksik istihdam düzeyinde kalabilir. Keynes, her bireyin ben merkezli hareketini en uygun toplumsal duruma kanalize eden "görünmez el" in varlığını kabul etmemektedir. Keynes'te söz konusu olan, "eksik istihdam dengesi" dir. Bugünün ders kitaplarında IS – LM diyagramını ve analizini İngiliz iktisatçı John Hicks geliştirmiştir.

Keynes'e göre, kapitalizmdeki istikrarsızlığın nedeni yatırımcının kötü davranışlarıdır. Ona göre, nitelikli yatırımın sosyal amacı, geleceğimizi sarmalayan zamanın ve cehaletin karanlık güçlerini yenmek olmalıdır. İngiliz G.L.S. Shackle'ye göre, Keynes iktisatı, belirsizliğin ve bilgisizliğin iktisatıdır.⁵⁹

Keynes modelinde ekonomik durgunluğun temel nedeni, tasarrufla yatırım arasındaki bağlantının kopmasıdır. Eğer tasarrufların yatırımlara dönüşmesi durursa, toplam harcamalar tam istihdam seviyesine karşılık gelen miktarın altına iner. Eğer tasarruflar iddihar olarak yastık altında veya aşırı rezerv olarak bankalarda işletilmeden tutulursa, 1930'lardaki durumda olduğu gibi, aşırı likidite tutkusu ulusal yatırımı ve ulusal hasılayı düşürür.

---

⁵⁸ Galbraith, s. 215-216.

⁵⁹ Skousen, s. 380-381.

Keynes'e göre, kapitalizmde gelir ve servet arttıkça, tasarrufların yatırımlara dönüşmemesiyle ilgili tehlike artacaktır. Zira ona göre, marjinal tasarruf eğilimi gelire birlikte artar. Ulusal gelir arttıkça toplum oransal olarak daha fazla tasarruf yapan bir toplum haline gelmektedir. Aslında, yatırıma dönüşmeyen tasarrufların eleştirisi, Keynes'in görüşlerini destekleyen eski bir görüştür. Faiz oranı yatırımla tasarrufu bir araya getiren otomatik bir mekanizma değildir. Bu ikisi planlandığı gibi bir araya gelmeyebilir. Tasarruflar akim kalabilir. Yatırımlar tasarrufları aşarsa ekonomide büyük bir canlanma; aksi-ne, yatırımlar tasarrufların gerisinde kalırsa, aradaki farka bağlı olarak, durgunluk meydana gelir. Keynes anahtar bileşen olarak harcama üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sadece işletmeler tarafından yatırıma dönüştürülen tasarruflar sonuç vericidir. Bu nedenle, iddihar edilen ya da banka kasalarında biriktirilen tasarruflar ekonomiden bir sızıntıdır.⁶⁰

Keynesyen düşünceye göre Say kanunu tersinden söylenirse, "talep kendi arzını yaratır". Talep arza değil, arz talebe bağlıdır. Ekonomik durgunluk döneminde bütçe açık vermeli; refah dönemi geri gelinceye kadar maliye ve para politikaları genişletici olmalı; faiz oranları sürekli düşük tutulmalıdır. Keynes'e göre, devlet laissez-faire politikasını terk etmeli, gerektiğinde piyasaya müdahale etmelidir. Yine ona göre, ihtiyaç duyulduğu durumlarda korumacı önlemleri de içeren merkantilist politikalara geri dönmek gerekebilir.⁶¹

Keynes her yıl büyük miktarda tasarruf yaratan gelişmiş bir ekonominin, tam istihdamın sürdürülmesi için ihtiyaç duyulacak yüksek yatırım düzeyini koruyabileceğinden endişe etmektedir. Keynes'e göre, gelişmiş bir ekonomide tutumluluğu her zaman "iyi" olarak savunmak mümkün değildir. Bir ekonomide bazı durumlarda yüksek harcama düzeyinin gerçekleşmesi çok daha gerekli olabilir. Buradan hareketle, fakirlerin marjinal tüketim eğilimlerinin daha yüksek olduğu düşüncesiyle, Keynes, uzun dönemde ekonominin sağlığını koruyabilmesi için daha eşit bir gelir dağılımını ve hak edilmiş kazançların kısıtlanmasını savunmuştur.⁶² Keynes, ekonomik durgunluk döneminde, devlet harcamalarını arttırmak suretiyle toplam talebi arttırarak durgunluğun giderilebileceğini ısrarla dile getirmiştir

---

⁶⁰ Skousen, s.384-386.

⁶¹ Skousen, s.378.

⁶² Fustfeld, s.165-166.

Keynes, iktisatçıların “Keynesyen altın çağ” diye adlandırdıkları 1945 – 1975 aralığında, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinin izledikleri temel ekonomi politikalarının ana ilkelerini aşağı yukarı tek başına belirlemiş bir iktisatçıdır. Keynesyen düşünceye göre, tatminini (refahını) maksimize etme amacıyla olan tüketici ile, kâr maksimizasyonu peşinde olan üreticinin rekabet koşullarının egemen olduğu piyasalarda karşılaşmaları tüketici ihtiyaçlarının en fazla karşılanabildiği üretim kalıbını ortaya çıkarır. Serbest piyasa mekanizması kaynakların etkin kullanımını sağlar. Ortaya çıkacak çelişkiler (sorunlar) rekabet dinamikleri çerçevesinde çözülür. Ekonomik faaliyetlerin toplam seviyesi her ne kadar toplam harcama, tasarruf ve yatırım tarafından belirleniyorsa da, bu faaliyetler tümüyle ülke çıkarları doğrultusunda yönlendirilmelidir. Ancak, böyle bir yönlendirme sırasında ekonominin üretici ve tüketici taleplerine uyabilme esnekliği zedelenmemelidir.⁶³ Keynesyen iktisat anlayışında bireysel özgürlük ile toplamsal düzenin, “herkese refah” anlayışı içinde, birbirleriyle uyum içinde bulunacağı inancı vardır.

1.6.3 Keynes ve Müdahaleci Politikalar

Keynes müdahaleci bir maliye politikasından yanadır. Durgunluğun çözümü için klasik çözüm “kemer sıkma politikası” önermektedir: Fiyatların, ücretlerin düşürülmesi; gereksiz harcamaların azaltılması ... gibi. Oysa, Keynes’in durgunluğun giderilmesi için ileri sürdüğü reçete bunun tam tersidir. Bu durumda, bütçe açığı da göze alınarak kamu harcamaları arttırılmalıdır. Bu harcamaların mutlaka verimli, memleketin çok ihtiyaç duyduğu harcamalar olması da gerekmemektedir. Maliye politikaları kamu harcamalarının ve vergilerin arttırılması, azaltılması, yayılması, daraltılması şeklinde uygulanır. Para arzı (miktarı) ve faiz oranında değişikliğe gidilmesi de para politikalarının hayata geçirilmesidir. Keynes’e göre, maliye politikası para politikasından daha etkilidir. Faiz oranları (yatırımları etkileyemeyecek kadar) düşük seviyelere indiğinde, 1930’lu yıllarda, Keynes para politikasına ve Federal Reserve’e olan inancını yitirmiştir. Keynes bu durumu “likidite tuzağı” olarak adlandırmıştır. Para arzı genişletilse bile, bankalar yine de serbest rezervlerini kredi olarak kullanırmaya yanaşmayacak; ilâve para, nakit para

---

⁶³ Füsfield, s.168.

tutma arzusu olarak tanımlanan “likidite tercihi” nedeniyle harcanmayacak, yatırıma gitmeyecek, sadece biriktirilecektir.⁶⁴

Keynes’e göre, tasarruflar nakit gömülemesi veya aşırı banka rezervleri nedeniyle kısırdır. Yatırımlar ise tahmin edilemez ve kısa ömürlüdür. Yine ona göre, işlerin laissez-faire mantığı ile yürüdüğü bir finansal piyasada, ekonominin gidişatıyla ilgili rasyonel olmayan iyimser ya da kötümser hisler söz konusu olduğu müddetçe uzun dönemli beklentiler oluşturulamaz; istikrarlı bir iş ortamı yaratılamaz; tasarrufların yatırımlara eşitliği de garanti edilemez. Tam istihdama yaklaşmayı güvence altına alacak, kapitalizmi istikrara kavuşturacak tek yol, ona göre yatırımın sosyalleşmesidir. Bu gelişme yavaş yavaş, fakat kapsamlı bir şekilde yaşanacaktır. Ancak, bu politika “devlet sosyalizmi” anlamında olmasa da, bütün sermaye piyasalarının devletin sahipliğinde olması anlamına gelebilirdi. Keynes’in “Uzun dönemde hepimiz öleceğiz!..” sözü ünlüdür. Henry Hazlitt’in belirttiği gibi, herhangi bir politikanın yalnızca kısa vadeli değil, uzun vadeli sonuçlarına da bakmak gerekir. Keynes bu sözü, bütçe açıklarının ortaya çıkması pahasına kamu harcamalarının arttırılması gibi, kısa vadeli politikaları desteklemek amacıyla söylemiş olabilir.⁶⁵

Büyük Bunalım’ın derinliği ve uzunluğu, piyasa kapitalizminin doğası gereği istikrarsız olduğu, piyasanın süresiz olarak eksik istihdam dengesinde kararlı bir şekilde işlemeye devam edeceği yönündeki görüşleri kuvvetlendirmiştir. 1930’larda sadece İtalya, Almanya, Sovyetler Birliği gibi totaliter rejimlerin işsizliğin ortadan kaldırılmasında başarılı oldukları görülmüştür. Keynes’in bizzat kendisi, kendi teorisinin, laissez-faire anlayışına sahip ülke koşullarına değil, totaliter ülke koşullarına çok daha kolay uyarlanabildiğini ifade etmiştir. Keynes, 1946’da, savaştan hemen sonra öldü. Keynesyen iktisatın ortaya çıkması, 20 nci yüzyıl iktisatında bir dönüm noktasıydı. Keynes’in yerini dolduracak genç, çok başarılı Amerikalı iktisatçı (1915 doğumlu) Paul Antony Samuelson’du. Genel Teori’deki Keynesyen iktisatı anlaşılır hale getirerek “İktisat” isminde bir ders kitabı yazdı Samuelson. Bu kitap, bütün dünyada, iktisat derslerinde, bir kuşaktan daha uzun bir süre temel ders kitabı olarak okutuldu.⁶⁶

---

⁶⁴ Skousen, s.390.

⁶⁵ Skousen, s.392-393.

⁶⁶ Skousen, s.394-395.

1.7 MONETARİZM

Milton Friedman ABD Bağımsızlık Bildirisi'nin imzalanmasından ve Milletlerin Zenginliği'nin yayınlanmasından tam 200 yıl sonra (1976) Nobel İktisat Ödülü almıştır. Adam Smith birçok yönden onun kılavuzuydu. İlerlemeye; görünmez elin olumlu, görünür elin (ekonomiye devlet müdahalesinin) olumsuz etkisinin büyük olduğunu ileri süren Friedman, neredeyse tek başına, iktisadi düşüncenin Keynesyen düşüncenin hâkimiyetine girmesine engel olmuştur.⁶⁷

20 nci yüzyılda dünyada yaşanan iki büyük ekonomik krizden biri olan Büyük Buhran sırasında (1920 ve 1930'lu yıllarda) yaklaşık on yıl kapitalist sistem (klasik iktisat görüşü ya da hâkim iktisadi düşünce neoklasik iktisat) çok yoğun eleştirilere maruz kaldı. Schackle bu yıllara "yüksek teori yılları" demektedir.⁶⁸

Monetarizm, kökleri, ellili ve altmışlı yıllarda Keynesçiliğe tepki olarak yayımlanan çalışmalara kadar uzanan bir iktisadi düşünce hareketidir.⁶⁹ Önceleri ciddiye alınmayan öğretisi, zamanla akademik ve siyaset çevrelerini etkileyen ve giderek iktisadi düşünce literatüründe hâkimiyet kurmaya başlayan bir akım haline gelmiştir. Bu gelişmede dünyada meydana gelen olayların, Keynesgil teorinin özellikle stagflasyon olayına açıklama ve çözüm getirememesinin payı büyük olmuştur.

John Maynard Keynes 1936'da yayınlanan ve kısa adıyla Genel Teori olarak anılan çalışmasıyla, Batılı ekonomilerin işleyişi ile ilgili yeni, alternatif bir açıklama önerdi. Bu açıklama hızla yerleşmiş öğretilerin yerini aldı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomiye müdahale imkânı veren bu öğreti siyaset adamlarının da beğenisini kazandı. Böylelikle, hükümetlerin konjonktürel gelişmeyi kontrol altında tutabilmek için bütçe ve maliye politikasını, özellikle de bütçe açıklarını kullanabilecekleri kabul edilmiştir. Oysa, para politikası etkisiz olarak değerlendirilmiştir. "Monetarizm" adı ilk kez 1968'de Karl Brunner'in Federal Reserve Bank Saint Louis Review'de yayımlanan makalesinde kullanıldı. Yani monetarizmin isim babası Karl Brunner'dir. Monetarizmin lideri kabul edilen Chicago Üniversitesi'nden profesör Milton Friedman, Keynesyen görüşlere tepki olarak,

---

⁶⁷ Skousen, s. 429-430.

⁶⁸ Gülsün Gürkan Yay, "Monetarizm ve Milton Friedman", **İktisatın Dama Taşları – I**, İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul: Çizge Tanıtım Matbaası, 2001, s. 130-139.

⁶⁹ Florin Aftalion ve Patrice Poncet, **Monetarizm**, Lerzan Özkale (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.

1940'lı yılların sonundan itibaren, bir yandan paranın iktisadi önemini, öte yandan konjktür politikalarının etkisiz olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁷⁰

Monetarist okul uzun süre dünyada ilgi görmedi. Ne var ki, 1970'li yıllarda, özellikle birinci (1973) ve ikinci (1979) petrol krizi ile birlikte, Batılı ekonomilerin yaşadığı stagflasyon krizi her şeyi değiştirdi. Keynesyen teoriler bu olaylarla çelişti, açıklama getiremedi ve bu nedenle gözden düştüler. Bu gelişmelere paralel olarak, monetarist görüşler yükselmeye başladı. Günümüzde monetarizm eski önemini kaybetmiş gibi görünse de, Keynesyen teorinin sarsıntı geçirdiği ilk dönemlerde, 1970 ve 1980'li yıllarda, iktisat analizi tartışmalarına ve politikalarına egemen olmuştur. Ayrıca, başlatılan Keynesyen / Monetarist analiz tartışmaları iktisadi düşünce ortamına canlılık getirmiş, daha sonra gelişen iktisadi ekoller için çok daha müsait bir zemin hazırlamıştır.⁷¹

1.7.1 Bunalım, Büyüme ve Konjontürel Politikalar

1.7.1.1 Bunalım ve Keynesyen Politikalar

1963'te yayınlanan "Birleşik Devletlerin Parasal Tarihi (1867 – 1960)" adlı eserinde Friedman, konjontürel daralma ve genişleme dönemlerinde para politikasının gerçekten etkili olduğunu ortaya koymuştur. Friedman'a göre, enflasyon her zaman ve her yerde parasal bir olgudur. Sözü geçen çalışmada gösterildiği gibi, ABD'de Ağustos 1929'daki konjontürel doruk noktasından Mart 1933'teki konjontürel dip noktasına kadar para stoku üçte birden daha fazla düşmüştür.⁷²

Friedman'a göre, Büyük Bunalım aslında parasal güçlerin önemi konusunda trajik bir belgedir. Devlet, sıradan bir durgunluğu yüzyılın en kötü bunalımına çevirme hususunda beceriksizce davranmıştır. Yine ona göre, Federal Reserve Sistemi 1929 – 1933 arasında para miktarı konusunda istatistik yayınlamış olsaydı, Büyük Bunalım çok farklı yaşanırdı. Büyük Bunalım'ın kaynağını piyasaların yapısal istikrarsızlığında değil, devletin kötü yönetiminde aramak gerekir. Bunalım, serbest teşebbüs sisteminin bir başarısızlığı olmaktan çok öte, devletin inanılmaz başarısızlığıdır.⁷³

---

⁷⁰ Aftalion ve Poncet, s. 7.

⁷¹ Gülsün Gürkan Yay, *İktisadın Dama Taşları*, s. 138.

⁷² Skousen, s. 455.

⁷³ Skousen, s. 456.

1.7.1.2 Konjonktürel ve Yapısal Politikalar

Ekonomik düzen, Keynesçi iktisatçılara göre, doğası gereği dengesizdir ve bu dengesizlik büyük ölçüde özel sektörün davranışlarından ileri gelir. Milli geliri arttırmak (büyümeyi sağlamak), işsizliği azaltmak için etkili konjonktür politikaları gerekir. Bu amaç için uygulanacak para politikası bağımsız olmalı ve nominal faiz oranlarının denetiminde kullanılmalıdır. Ne var ki, konjonktür politikalarında asıl görev, büyümede meydana gelebilecek her türlü yavaşlamayla (resesyonla) mücadele etme olanağı veren bütçe ve maliye politikasıdır. Para politikası faiz oranlarının değil, düşük ve sabit bir yıllık hızla artması gereken parasal genişleme oranının denetimine dayanmalıdır. Ayrıca, bu denetim için de para tabanı kullanılmalıdır. Konjonktür politikası tümüyle etkin olamayacağı için, devlet mikro düzeyde piyasaların işleyişlerini düzeltmeye, yapılarını iyileştirmeye çalışmalıdır. Bu çabalar piyasaların genişlemesine; rekabet düzeylerinin, genel verimlilik düzeylerinin artmasına; piyasaların likit hale gelmelerine yol açarak büyümeyi çok olumlu yönde etkileyecektir.⁷⁴

1.7.2 Maliye ve Para Politikalarının Etkinliği

1.7.2.1 Maliye Politikasının Etkinliği

Monetaristlere göre, bütçe ve maliye politikaları ulusal geliri kalıcı bir şekilde değiştiremez, sadece kısa süreli bir etkiye sahiptir.⁷⁵ Monetarist iktisatçılar kamu borçlanması veya vergilerle finanse edilen devlet harcamalarının yaklaşık eşit miktardaki özel tüketim ve yatırımı engellediğini; sonuç olarak toplam üretim, istihdam ve gelirde anlamlı bir değişikliğin olmayacağını düşünmektedirler. Böylece, uzun dönemde Keynesgil çarpan sifıra eşitlenmektedir. Bu olaya Anglo – Sakson yazınında “crowding – out” (özel sektör harcamalarını azaltıcı) etki denmektedir.

Keynesyenler ise aksini düşünmekte, artan kamu harcamalarının iktisadi faaliyetleri ve dolayısıyla milli geliri arttırdığı, işsizliği kalıcı şekilde azalttığı iddiasındadırlar. Bu önlemlerin özel sektör harcamalarını azaltıcı etkisi son derece önemsizdir. Hatta tam istihdam durumu dışında böyle bir etki yoktur. Neokeynesyen iktisatçılara göre, gözle-

---

⁷⁴ Aftalion ve Poncet, s. 94.

⁷⁵ Aftalion ve Poncet, s. 80.

nen durumların çoğunluğunda eksik istihdam söz konusudur. Dolayısıyla, uzun dönemde Keynesgil çarpanın değeri pozitiftir.

1.7.2.2 Para Politikasının Etkinliği

Para politikası, çok kısa dönemler dışında ne nominal faiz oranlarını, ne de işsizlik oranını belirleyebilir. Nominal faiz oranı, reel faiz oranına ve beklenen enflasyon oranına bağlıdır. Reel faiz oranı parasal olaylardan çok az etkilenir. Beklenen enflasyon oranı, büyük ölçüde geçmişte ve halen uygulanmakta olan para politikası tarafından belirlenir. Çok kısa dönemde genişletici para politikasının faiz oranlarını düşürdüğü; aksine, deflasyonist bir politikanın faizleri yükselttiği kabul edilebilir. Uzun dönemde ise, ilk durumdaki faizler ikincisine oranla daha yüksek olacaktır.⁷⁶

Doğal işsizlik oranı, genelde konjonktür politikasının; özelde ise, parasal etkilerin denetiminden kurtulan reel yapısal etkenler tarafından belirlenmektedir. Hanehalklarının hatalı algılama veya tahminlerine neden olan bir para politikası kısa dönemde istihdam düzeyini etkileyebilir. Ne var ki, hata giderilir giderilmez işsizliğin doğal düzeyine geri döndüğü gözlenmektedir. Özetle, enflasyonla işsizlik arasında sürekli bir uyumdan söz edilemez.

Rasyonel beklentiler yanlılarına göre, yetkililer tarafından sistematik ve güvenilir şekilde denetlenebilen ve kullanılabilen enflasyon – işsizlik uyumunun geçici olarak dahi sağlanması olanaksızdır. Halkın beklentilerini rasyonel bir şekilde oluşturması halinde, hükümetlerin istihdam düzeyinde sürekli olarak istenen düzey ve yönde bir değişiklik yaratma olanağı yoktur. Parasal genişlemenin etkisi, fiyatlar genel düzeyindeki yaklaşık eşanlı bir yükselmedir. Buradan, hükümetlerin her türlü konjonktür politikalarının başarısızlığa mahkûm olduğu söylenebilecektir. Netice olarak, para politikası kısa dönemde nominal ve reel değişkenleri etkileyebilse dahi, orta ve uzun vadede işsizlik, reel gelir, reel faiz oranı, reel ankeslerin tutarı gibi reel büyüklükleri denetlemesi pek mümkün değildir. Yukarıda yapılan açıklamalar para politikasının bu reel değişkenler üzerinde etkili olmadığı anlamına gelmez. Yaşanan tecrübeler, paranın önemli bir dalgalanma kaynağı olduğunu ve parasal düzensizliklerin ekonomik krizlere neden olduğunu ya da bunları şiddetlendirdiğini göstermektedir. Para miktarının üçte bir azaldığı ABD'deki

---

⁷⁶ Aftalion ve Poncet, s. 87.

1929 – 1933 büyük krizi; para miktarının birkaç milyarla çarpıldığı Alman (1922 – 1923), Yunan (1943 – 1944) ve Macar (1945 – 1946) hiperenflasyonları bu konuda verilebilecek kimi örneklerdir. Bu tecrübeler, para otoritelerinin “paranın ekonomik sistemi bozmasını engelleyecek” bir politika izlemeleri gereğini ortaya koymaktadır. Monetaristlere göre, para politikasının etkinliği için iki koşulun sağlanması gerekir. Bunlardan biri, para otoritelerinin kullanacakları değişkenlerin, gerçekten denetleyebilecekleri veya üzerinde doğrudan ve kararlı bir etkiye sahip oldukları büyüklükler olmasıdır. Bu değişkenler nominal cari faiz oranı veya gözlenen eksik istihdam oranı değil, fiyatlar genel düzeyi ve para miktarıdır. Ne var ki, para otoritelerinin davranışlarıyla fiyatlar arasındaki ilişki dolaylı ve yetersizdir. Fiyat düzeyi parasal gelişmelere hem geç, hem de farklı tepki gösterir. Bunun yanında hem gecikmenin, hem de etkinin boyutu koşullara bağlıdır. Bu yüzden para otoriteleri kararlarının fiyatlar genel düzeyi üzerindeki etkisini ve bunun zamanını gereken kesinlikte tahmin edemezler. Bu mülahazalarla açık piyasa işlemleri, zorunlu karşılık oranı gibi para politikası araçları ile fiyat istikrarı gibi nihai amaç arasında bir aracı durumundaki “para miktarını” almak daha doğrudur. Netice olarak, para politikasının uygulanmasında politika araçlarındaki değişimlere fiyatlar genel düzeyinden daha büyük bir doğruluk ve hızla cevap veren M1, M2 veya M3 gibi değişkenlerden biri kullanılmalıdır. Etkin bir para politikası için ikinci koşul, olağanüstü durumlar hariç, para otoritelerinin para piyasalarına ani müdahalelerden kaçınmalarıdır. Monetaristlerin belirledikleri para politikası basit olarak nitelenebilir. Para miktarı için yıllık sabit bir artış hızını açıkça belirlemek ve bireylerin bu konudaki beklentilerinin mümkün olduğunca doğru çıkması için bunu açıklamak. Zira, para miktarı artışının sabit olması, oranından daha büyük bir önem taşır. M. Friedman bu oran için yüzde 3 ila 5 arasını önermektedir.⁷⁷

Özetle, yaşanan olaylarla ilgili gözlemler, para politikasındaki sarsıntıları ekonomik faaliyette meydana gelen önemli boyuttaki dalgalanmaların izlediğini ortaya koymaktadır. Dışsal şoklar bazı düzeltmelerin yapılmasını her zaman gerekli kılmakta ise de, uygun para politikası izlendiği takdirde, bu politikanın sağlayacağı ekonomik denge

---

⁷⁷ Aftalion ve Poncet, s. 88-93.

ne kadar kararlıysa, ekonominin bu dışsal şokları atlatması da o kadar kolay olacaktır.⁷⁸

1.7.3 Monetarizm ve Devletin Ekonomik Rolü

Friedman'a göre, özel sektör; özel sektör para talebi; özel sektör tüketim fonksiyonu istikrarlıdır. Yine onun düşüncesine göre, piyasaları dengeden uzaklaştıran, piyasanın kendi içsel sorunları değil, piyasalara yapılan dışsal müdahalelerdir.⁷⁹ Friedman'a göre, ekonominin dengeden uzaklaşmasına neden olan temel etken parasal faktörlerdir. Bu faktörler temelde kamu sektörü tarafından yönlendirilmekte ve dolayısıyla dış şoklar kamu kesimi tarafından yaratılmaktadır. Piyasa iktisadi ajanların faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlayan mekanizmadır. Piyasalar bunu fiyatlar yoluyla gerçekleştirmektedir.

İktisadi özgürlük bireyin iktisadi faaliyetlerinde (oyunun kuralları içinde kalmak şartıyla) özgürce karar alabilmesidir. Piyasa bu iktisadi özgürlüğü, bireylerin gönüllü olarak ve her iki tarafın yararına olacak şekilde birbiriyle mübadeleye ve işbirliğine girmesiyle sağlamaktadır. Friedman'a göre, iktisadi özgürlük bireysel özgürlüğün hem başlı başına bir ögesi, hem de siyasi özgürlük için bir ön koşuldur. Özgürlüklerin kısıtlanmaması için devletin ekonomik rolü sınırlandırılmalı, politik gücün yoğunlaşması engellenmelidir. Bir ülkede ekonomik özgürlük ne kadar yaygın, politik gücün sınırlarının daraltılması, dolayısıyla toplumun özgürlüklerinin kısıtlanmaması o ölçüde mümkün olabilecektir. Friedman Keynesgil politikaları, devletin ekonomiyi kontrol altında tutmasını ve ekonomiye müdahalesini ciddi şekilde eleştirmektedir. Devlet faaliyetleri çeşitli alanlarda tek tip standartlar getirerek etkinlik sağlasa bile, çeşitliliği ve çok sesliliği ortadan kaldırmaktadır. Yine Friedman'a göre, devlet müdahaleleriyle bilim, sanat, kültür vb. insan yaşamının başka alanlarında görünmez elin işlerliğini bozmaktadır. Friedman'ın düşüncesine göre, ekonomide piyasaların etkinliğini sınırlayan yanlış yapılanmalar sözkonusudur. Bunların ortadan kaldırılması için arz yanlı bazı politikaların uygulanması, önlemlerin alınması gerekmektedir. Özelleştirme; deregülasyon; doğal işsizlik oranını azaltan, işgücünün mobilitesini ve verimini arttıran işsizlerin yeniden

---

⁷⁸ Aftalion ve Poncet, s. 93.

⁷⁹ Gülsün Gürkan Yay, *İktisadın Dama Taşları*, s. 136.

eğitilmesi, işgücünün başka branşlarda ve yerlerde çalışmaya yönlendirilmesi, iş arama ve iş bulma süreçlerinin kısaltılması gibi tedbirler; çalışmayı, girişimciliği, yatırımları olumsuz yönde etkileyen vergi politikalarının değiştirilmesi bu çerçeve de sayılabilecek bazı önlemlerdir.⁸⁰

1.7.4 Son Bir Değerlendirme

Prof. Friedman savaş sonrası dönemin etkileyici bir siması. Friedman, entelektüel tarihin en güçlü ve sürükleyici isimlerinden biri olan Keynes'in oluşturduğu düşünce akımını yıkmış, iktisatçıların yeniden Adam Smith'in geliştirdiği esaslara dönmesi sürecinin önünü açmıştır. Friedman'ın iktisadi düşünce alanında "Adam Smith'in doğal özgürlük sisteminin arkasındaki mantığı yeniden kurup öne çıkarmak" şeklinde özetlenebilecek amacına ulaştığı söylenebilecektir.

Friedman'a göre, devletin yanlış yönetimi (müdahalesi) bir yana bırakılırsa, kapitalizm doğası gereği rasyoneldir, istikrarlıdır. Salt teori düzeyinde Keynesyen önermenin hatalı olduğu konusunda artık yaygın bir görüş birliği vardır. Tam istihdam denge durumu, bir serbest piyasa ekonomisinde ilke olarak her zaman vardır.

Friedman'ın monetarist karşı devrimi çok etkili olmuştur. Milton Friedman'ın karşı devriminin, ancak, Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyet tarzı sosyalist merkezi planlamanın çökmesi gibi, 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında yaşanan devrim niteliğindeki gelişmelerin yardımıyla tamamlanabildiğini söylemek mümkündür.⁸¹

---

⁸⁰ Gülsün Gürkan Yay, *İktisadın Dama Taşları*, s. 137-138.

⁸¹ Skousen, s. 464.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DEVLETİN EKONOMİK ROLÜNE YENİDEN BAKIŞ

Devlet aslında soyut bir kavramdır ve bu nedenle çok somut bir şekilde ortaya koymak güçtür. Geçmiş de günümüze benzeterek, devleti toplu yaşamın ayrılmaz bir parçası saymak yanlıştır. İnsanın tarihinde devlet hep varolmamıştır, devletsiz yaşanan dönemler, çağlar da vardır. Devletsiz yaşanan dönemler ve çağlar “arkaik toplumlar” da denen ilkel toplumların gününde geçmiştir. Erki ellerinde tuttıkları için egemen çevreler ya da sınıflar devletsiz yaşamış dönemleri, çağları “ilkellik” olarak nitelemeye özen göstermişlerdir.⁸²

İlkel toplum, yazının bulunmadığı ve geçim ekonomisinin yani avcılık, besin toplayıcılık gibi faaliyetlerin topluluk yaşamına egemen olduğu toplumdur. Buradaki “ilkel” sözcüğünün aşağılayıcı bir anlamı yoktur. Arkaik toplum insanı okuma – yazma bilmezdi, ama vahşi değildi. Bu toplumlarda insanlar ihtiyaçlarından daha fazla çalışmazlar, zamanlarının büyük kısmını dinî törenlere, aralarında sohbet etmeye, dinlenmeye, oyun oynamaya ve düşünmeye ayırırlardı.

Gerçek anlamda hiçbir siyasal iktidarın görülmediği arkaik toplumların durumuna Amerikan yerlilerini dikkate alarak bakabiliriz. Meksika, Orta Amerika ve Andlardaki gelişmiş kültürler dışındaki bütün yerli toplulukların arkaik olduğu ileri sürülebilir. Bu toplumların yazıları yoktur ve ekonomik bakımdan geçim ekonomisi aşamasındadırlar. Bu toplumların hemen hemen hepsi liderler, şefler tarafından yönetilmekle birlikte, “iktidardan yoksun olmak” gibi dikkate değer bir özelliğe sahiptirler. Bir başka deyişle, bu toplumlarda iktidar sahipleri diye bilinen kişiler iktidardan yoksundur, siyaset her türlü şiddet ve zorlamadan uzak bir alan olarak belirmektedir. Ayrıca, hiçbir emir – itaat ilişkisi de yoktur. Fransa, Portekiz ya da İspanya gibi otoritenin doruk noktasına ulaştığı

---

⁸² Melih Cevdet Anday, “Devlet Dedikleri”, *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1991, s. 2.

mutlak monarşilerde yetişmiş insanlar için bundan daha anlaşılabilir bir şey olamazdı. Bu yüzden Avrupalılar, yerlileri “uygar toplumdan habersiz barbarlar” olarak gördüler.

Arkaik toplumlar, geçim ekonomisine göre yaşayan; üyelerini zar zor besleyebilen; kuraklık, su baskını vb. gibi doğal koşullardaki en küçük bir olumsuzluktan bile etkilenen toplumlardır. Arkaik toplumlar yaşamaktan çok varlıklarını sürdürmektedirler. Yaşamları, açlığa karşı bitmeyen bir mücadeledir. Çünkü teknolojik ve hatta kültürel yetersizlikleri ve üretim konusunda organize olmamaları nedeniyle “artı değer” yaratacak durumda değillerdir. İlkel toplumlar hakkında bundan daha yaygın, ama aynı zamanda bundan daha yanlış bir değerlendirme gösterilemez. Geçim ekonomisi koşullarında yaşayan, örneğin Güney Amerika’daki pek çok arkaik toplumun, bir yıllık tüketimleri kadar artı değer üretebildiklerini söyleyebiliriz. İlkel toplumun bireyi, savaş dışında kimseden buyruk almayan, bolluk içinde yaşayan, bozulmamış bir çevrenin tadını çıkaran, mutlu bir insandı. Topluluğun başındaki insan ise güzel konuşan, bireylere atalarının sözlerini hatırlatıp aktaran bir liderdi. Toplum, gelenekleri içinde, eşitliği ve adaleti koruyarak yaşamını sürdürüyordu.

Prekapitalist toplumlarda üretim ve üretimin paylaşılması boyutlarıyla ekonomik sistem, kar amacı üzerine kurulu bireysel bir rasyonellik olarak değil; başta akrabalık ilişkileri ve dini temsillerin olduğu, ekonomik olmayan değişkenlere göre yürütüldü. Adam Smith’in belirttiğinin aksine medeniyetlerin çoğunu tamamen kar üzerine kurulu faaliyetlere hoş bakmamaktaydılar. İlkel topluluklar ve onları izleyen Antikçağ’ın ilk imparatorlukları pazarı reddetmemişlerdir fakat karşılıklılık, yeniden paylaşım ve otarşi üzerine kurulu ilkelere göre örgütlenmelerini gerçekleştiriyorlardı. İmparatorlukların- Mezopotamya, Mısır, Çin, Hindistan, İran ve Kolomb öncesi Amerika- iktisadi yapılarını yeniden paylaşım, üretimin merkezileştirilmesi, stoklanması ve toplumun üyelerine belirli ilkelerle dağıtılması oluşturulmaktaydı. Geniş bir ölçekte işin topluca örgütlenmesi, Pazar ekonomisinin ortaya çıkmasından ayrı olarak bağımsız bir iş bölümünün varlığını kanıtlamaktadır. Söz konusu iş bölümünden kaynaklanan üretim fazlası, hemen bir Pazar alanını oluşturmamış; sulama sistemi gibi alt yapı çalışmalarının ve daha çok dini amaçlı mimari yapıların oluşumunu sağlamıştır.⁸³

---

⁸³ Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Sevgi İnceci (çev.), 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.16-17.

Geçmiş yüzyılda ve bu yüzyılın ilk yarısında, ideolojiler; liberalizm, ulusalcılık ve Marksizm insanlığı bölmüştür; bu üç ahlaki ve entelektüel pozisyonun arasındaki çatışma, toplumun organizasyonu ve ekonomik ilişkilerin yeniden oluşturulmasında piyasanın rolünün önemine dayanır⁸⁴. Bu doğrultuda ekonomide piyasanın rolü ve devletin rolü tartışmaları önemini tüm zamanlarda korumuştur.

2.1 UYGULAMADA KAPİTALİZM VE DEVLET İLİŞKİLERİNİN SEYRİ

Devletin ekonomideki rolüne yeniden bakmak istediğimize, devlet kavramının ortaya çıkışından beri devletin ekonomideki rolü konusundaki hakim görüşlerde değişiklikler olmuştur. Laissez faire kapitalizminin çöküşüyle 1960'lar "karma ekonomi", alternatif olarak modern kapitalizm veya organize kapitalizm yılları olmuştur. Fakat 1970'lerin sonlarında karma ekonomi sonlanmış ve yeniden piyasa prensipleri hayata geçirilerek neo-liberal düzeni hayata geçirmiştir.⁸⁵

Geçmişten günümüze devletin rolünün değişmesi kapsamında, kapitalizmde devlet ilişkilerinin seyrinin nasıl geliştiğini izlemek istersek; kapitalizm, devletle ilişkileri bakımından 1791'den günümüze üç farklı evreden geçmiştir. 1791 – 1891 arası birinci; 1891 – 1991 dönemi ikinci; 1991 sonrası ise üçüncü evredir.⁸⁶

XIX. yy.'ın ikinci yarısından sonra yapılarıdaki değişme, kapitalizmi başlangıçta liberalizimden uzaklaştırmıştır. Büyük işletmeler arasındaki savaş, saf ve tam rekabetin yerini almıştır.⁸⁷

1891 tarihinde kapitalizmin ikinci evresi yani "devlet denetimindeki kapitalizm" başlar. Bu evrede pazar mekanizmasının aşırılıkları düzeltilmek; kapitalizmin şiddetli, acımasız yönleri yumuşatılmak istenir. Devlet her yerde, serbest pazarın keyfiliği ve adaletsizliğine karşı yoksulların koruyucusu olarak ortaya çıkar. Bu yönde yeni yasa ve kararlar çıkarılır. İşçi mücadeleleri daha yoğunlaşır ve meyve vermeye başlar. Toplu sözleşme düzeni gelişir. İlk kapitalizmin sertlikleri yumuşatılır, daha insancıl bir çalışma

---

⁸⁴ F. Nuray Altuğ, "Ekonomide Devletin Yeri", **Toprak İşveren** (Türkiye Toprak, Seramik, Çimento ve Cam Sanayii İşverenleri Sendikası Yayın Organı), Aralık 2005, sayı 68, ss. 11-19.

⁸⁵ Altuğ, s.13.

⁸⁶ Albert, s. 335.

⁸⁷ J. M. Albertini, **Ekonomik Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm**, Cafer Unay (çev.), 4.Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1995, s.37.

düzeni kurulur. İş hukukunda gelişmeler olur. Vergilendirme çalışmaları giderek önem kazanır, yayılır. Gelirin yeniden dağıtım mekanizmaları işlerlik kazanır.⁸⁸

1991'den itibaren kapitalizm – devlet ilişkileri bakımından yeni bir döneme girildi. Bir önceki döneme göre gelişmeler tersine döndü. Devlet giderek daha yoğun müdahale etmek istediği şeyi boğacak duruma geldi. Pazarı yumuşatma tutkusu, devleti pazarı felç etme noktasına getirdi. Zaman içinde büyüyen bürokrasiye daha fazla bağımlı hale gelen vatandaşlar ondan yaka silker hale geldiler. 1991 tarihinden itibaren üçüncü bir evreye, “devletin yerine kapitalizm” evresine girildi. Her şey 1980’de İngiltere’de Margareth Thatcher’in ve Amerika’da da Ronald Reagan’ın neredeyse aynı zamanda seçilmesiyle başladı. Yeni gelişmenin bilincine ancak on yıl sonra varabildik. 1979 kışında İngiltere’de ambulanslarda çalışanların grevi, İşçi Partililerin yarış dışı kalmalarında ve Bayan Thatcher’ın iktidara gelmesinde büyük rol oynamıştır.

19 ncu yüzyılda sağlık, eğitim, medya ve benzeri alanlarda, kapitalizmin devletin yerini almak gibi bir sorunu yoktu. Zaten, örneğin okullar, hastaneler ve gazeteler özel teşebbüsün elindeydi. 19 ncu yüzyılda olduğu gibi artık kapitalizm ile devleti karşı karşıya getirmek yeterli değildir. Yapılması gereken şey, devletin yetki alanını en aza indirmek, onun yerini mümkün olduğunca pazar güçlerinin almasını sağlamaktır. Çağımızda gelişmiş ülkelerin çoğunda, radyo ve televizyondan başlamak üzere, su sevkiyatından posta taşımacılığı ile ev atıklarının kaldırılmasına kadar sayısız faaliyet artık kamu kesiminden özel kesime geçmektedir. Körfez Savaşı muzafferiyeti, doların değer kazanması, Amerika’yı eski aşağılanma ve kuşkularından kalıcı bir şekilde temizlemişe benziyor. Amerika, tarihinde bir kez daha, kendi kapitalizminin dünyadaki en iyi iktisadi sistem olduğundan kesinlikle emindir. Böyle düşünen sadece kendisi değildir. Muhafazakâr devrimin başarısı konusunda yaygın bir kanaat olduğu için temel bir tarihsel kopma söz konusudur. Bu kopma, sosyal piyasa ekonomisinden de, Ren modelinden de söz edildiğini henüz hiç kimsenin duymadığı eski komünist ülkeler için doğrudur. Bu, gelişmekte olan ülkeler için de doğrudur. Reagan’dan önce, yaşanan deneyimler, Japonya’da ve Güney Kore’de olduğu gibi, az gelişmiş ülkelerin kalkınmasının devlet teşvik ve desteği gerektirdiğini gösteriyor gibiydi. Ren modelinin en çok Avrupa’da etkili olmasına karşılık, kendi türevi olan sosyal demokrasinin Üçüncü Dünya’da Ren modelini ika-

---

⁸⁸ Albert, s. 336.

me etmesi, çoğu zaman yıkımlara yol açan kamu işletmelerinin ve kokuşmuşluğu beslemekten başka işe yaramayan hükümet müdahalelerinin mantar gibi çoğalmasına bahane oluşturdu. Kamu harcamalarının, kamu açıklarının, bazı vergilerin azaltılması; özelleştirme politikasının uygulanması; mevzuatı azaltma ve yumuşatma başarılması zor işler olmakla beraber, genellikle işe yaramaktadır.⁸⁹

1992 büyük pazarı “azami rekabet ve asgari devlet” sloganını da içeren Reagan anlayışından esinlenmiştir. Üye ülke hükümetlerinin her biri, siyasal tercihleri ne olursa olsun, kendi ekonomisinin rekabet yeteneğini, devletin sürekli yoksullaşması yoluyla git gide daha çok güçlendirmek ve Reagan’ın yaptığı gibi, zenginlerin vergi yükünü hafifletmek ve yoksullarınkini arttırmak şeklindeki süreci başlatmıştır.

Yaklaşık bir yüzyıl boyunca demokrasi ve devlet güçleri kapitalizmi gemlemiş ve yatıştırmışken, şimdi ekonomilerin küreselleşmesi nedeniyle rollerin tersine döndüğü görülüyor. 1991’den bu yana devletin yerine piyasaların hakim olduğu kapitalizm evresine girilmiştir. Bu tarihsel kopma kimi zaman acı verse de ve tehlikeli toplumsal bozuklukları peşinden sürüklese de, genellikle refah ve canlılık kaynağıdır.

Global piyasa ile toplumsal istikrar arasındaki gerilimin üç kaynağı vardır: Birinci olarak, ticaretin ve yatırımların önündeki engellerin kaldırılması, uluslararası sınırı aşabilen ve aşamayan gruplar arasındaki mesafeyi arttırmaktadır. Birinci grupta sermaye sahipleri, yüksek vasıflı işçiler yer alırken ikinci grupta az vasıflı işçiler yer almaktadır. Globalleşme ikinci grup mensuplarının arzettiği hizmetler yönelik talebi daha esnek hale getirmekte yani istihdam ilişkilerinin temelini değiştirmektedir. İkinci olarak globalleşme, hem ülke içinde hem de ülkeler arasında uygulanacak kuralları ve toplumsal kurumları değiştirmektedir. Mamul malların üretim teknolojileri gittikçe standartlaşıp uluslararası yaygınlık kazandıkça, birbirinden çok farklı değerlere ve yapılarla sahip olan uluslar, benzer mallar için dünya pazarlarında rekabete girişmektedirler. Yani, globalleşmenin yaygınlaşması çok farklı gelişme düzeylerindeki ülkeler arasında yeni ticaret fırsatları meydana getirmektedir. Üçüncüsü, globalleşme hükümetlerin sosyal güvenlik sağlamasını gittikçe zorlaştırmaktadır. Sosyal güvenlik modern devletin temel fonksiyonlarından biridir ve bu fonksiyon toplumsal uyumun sağlanmasında ve savaş sonrası dönem boyunca devam eden liberalizasyona, halkın siyasi desteğinin temininde, yar-

---

⁸⁹ Albert, s. 338-339.

dımcı olmuştur. Uluslararası ekonomik entegrasyon hükümetleri geri çekilmeye ve toplumsal yükümlülüklerini azaltmaya mecbur etmektedir. Sermaye hareketlerinin artması, hükümetlerin vergi kaynaklarının önemli bölümünü elinden kaçırmış ve onları emek gelirlerinden alınan vergileri gelir artışıyla orantısız biçimde artırma seçeneği ile yüz yüze bırakmıştır.⁹⁰ Bu da devletin sosyal alanlara yatırım yapma yeteneğini kısıtlamaktadır.

Dünya, II. Dünya Savaşı'nın felaketlerinden kendini kurtardığı zaman birçok ülke sadece bağımsızlığını kazanıyordu, daha sonra teknolojik gelişmelerle kalkınmanın kolayca üstesinden gelineceğine inanıyordu. Bu noktada iyi yetişmiş uzman kadrolarla sosyal malların hükümetler tarafından üretilmesi gerektiğini vurguluyorlardı. Bu şekilde devlet öncülüğündeki ekonomilerin piyasa başarısızlığına müdahale etmesini önererek devlete merkezi bir rol veriyorlardı. Önerilen bu çözüm yoluyla bazı problemler az ya da çok birkaç ülkede çözümlendi ama bu süreçte, güçlü liderler istedikleri gibi davrandı ve sonuçta yolsuzluk, rüşvet olağanlaştı, yoksulluk devam etti. 20.yy boyunca özellikle gelişmiş ülkelerde, devletin alanı ve genişliği inanılmaz derecede büyüdü tabii bu gelişmelerde II. Dünya Savaşı öncesi büyük depresyondaki ekonomik ve sosyal sistemin zor durumda kalmasının büyük etkisi oldu. 1940'larda olduğu gibi bugün devletin rolündeki yeniden odaklanan düşünceler, ekonomilerin entegrasyonları ve demokrasinin yayılmasıyla, devletin ekonomide serbest davranma alanlarını daralttı. Ekonomik politikalar, globalleşmiş dünya ekonomisinin parametrelerine daha duyarlı hale geldi ve hizmetler için piyasaların rolünü arttırdı; artık devletler problemleri tek çözen değil, o düzenleyici ve destekleyici olacaktı.⁹¹ Bu noktada üzerinde durulması gerek konu, devletin ekonomideki rolünün, liberalizmin dünyada yayılmasıyla, her zaman sorgulanan bir olgudur. Devletin ekonomiye müdahalesinin hangi alanlarda gerekli olduğu her zaman üzerinde düşünülmesi gereken gerçek bir sorun olmuştur.

---

⁹⁰ Dani Rodrik, **Küreselleşme Sınırı Aştı mı?**, İzzet Akyol ve Fatma Ünsal (çev.), 1. Basım, İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 1997, s.19-21.

⁹¹ Ahmet Bıçakçı, "Devletin Kurumları ile Birlikte Yenden Değerlendirilmesi ve Özelleştirme" Birinci Kısım: Devletin Yenden Değerlendirilmesi, **İktisat Politikası**, Vildan Serin (hızl.), 1. Baskı, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998, s.379-380.

2.2 STRATEJİK TİCARET POLİTİKASI

Stratejik Ticaret Politikası kavramı, devletlerin ulusal şirketlere kar fazlası ve bu piyasalara giriş için koyduğu engellerle bilinen oligopol pazarlara girebilmeleri için yardım etmesi ya da bu pazarlarda egemen konumda olan şirketleri rekabetten korumak için yardım etmesi anlamına gelir. Ancak, uluslararası rekabete devletlerin müdahale etmesi sonucunda, dünya ekonomisi için çok kötü sonuçlar doğuracak gelişmeler söz konusu olabilir. Devlet müdahalesi küresel makroekonomi politikalarıyla yapılır ve bunun etkisi döviz kurlarına yansır.⁹² Tüm bu gelişmeler de uluslararası ticareti etkileyecektir.

Dış ticarete korumacılığı savunanlar çeşitli argümanlar ileri sürerler. İktisadi kalkınma, ulusal güvenlik, stratejik ticaret politikası, dumpinglerin önlenmesi sözü edilen argümanların önde gelenleridir. Dış rekabet gücünün arttırılması, ticaret hadlerinin iyileştirilmesi, ulusal çalışma düzeyinin yükselmesi gibi argümanlar da ancak belirli koşullar altında geçerlidir. Dış ticarete koruyuculuk lehinde öne sürülen görüşlerden biri stratejik ticaret politikasıdır. Yeni sayılan bu görüşe göre, sanayileşmiş bir ülke gelecekte hızlı büyümesi için kilit rolü oynayacağı değerlendirilen bazı endüstrilerde korumacı önlemler alabilir, mukayeseli üstünlük yaratabilir. Sözü edilen ileri teknolojiler bilgisayar, yarı geçişkenler, iletişim araçları gibi endüstrilerdir. Korumacı önlemler olarak vergi önlemlerinden, sübvansiyonlardan, dış ticaret alanında bazı yasak ve kısıtlamalardan yararlanmak mümkündür. Bu endüstriler yüksek risklerle karşı karşıyadır. Bu alanlarda ölçek ekonomilerinin gerçekleştirilebilmesi için büyük ölçekli üretim gereklidir. Ne var ki, başarılı olmaları halinde büyük ölçüde dışsal ekonomi sağlarlar. Ekonominin gelecekte büyüme olanaklarını arttırması beklenen bu politikanın genç (bebek) endüstrilerle benzerliği kurulabilir. Ancak, stratejik ticaret politikası sanayileşmiş ülkeler için geliştirilmiştir. Ayrıca, bu politika ileri teknoloji endüstrilerine uygulanır. Bazı iktisatçılar Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayi ve teknoloji alanındaki başarılarını, büyük ölçüde, uyguladığı stratejik sanayi ve dış ticaret politikasına bağlamaktadır.⁹³ Japonya'da stratejik sanayi ve ticaret politikasının örnekleri çelik endüstrisinde (1950'lerde), yarı geçişkenlerde (1970 ve 1980'lerde) görülmüştü. Avrupa'da ise bu poli-

---

⁹² Adda, s.84.

⁹³ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, s. 153.

tikanın örneklerine 1980'lerde Airbus uçaklarının geliştirilmesinde, 1970'lerde Concorde yolcu uçağının geliştirilmesinde rastlandı. Japonlar, 1970'lerin ortalarından başlamak üzere, hükümet – sanayi işbirliğinin özendirilmesi, iç piyasanın ABD rekabetinden korunması, yatırımlara vergi kolaylıklarının getirilmesi gibi tedbirlerle sözü geçen endüstrilerini geliştirmeye çalıştılar. Bu çabaların sonucunda Japonlar 1980'li yılların ortalarında önce ABD'nin yarı geçişkenler piyasasını, sonra da tüm dünya piyasalarını ele geçirdiler.

Bu politikanın hassas noktaları vardır. Birincisi, ilerde başarılı olabilecek, yani gelecekte büyük dışsal ekonomi doğuracak endüstrilerin seçilmesi. Ayrıca bunları destekleyecek uygun politikalara karar verilmesi. Son olarak diğer ülkelerin de aynı yola başvurmaları. Bu sorunlar politikanın zayıf yanlarıdır.⁹⁴

2.3 DEVLETİN ROLÜ KONUSUNDA İKİ FARKLI BAKIŞ AÇISI

Devletin ekonomik rolü konusunda iki farklı bakış açısı var. Bunlardan biri normatif analiz, diğeri pozitif analizdir. Pozitif ekonomi, değişkenler arası ilişkiyi açıklarken, normatif ekonomi bu ilişkilere dayanarak nasıl amaçlara ulaşılabileceğini ifade eder.

Normatif rolle, devletin refahın maksimizasyonuna katkısını tanımlarken pozitif rol devletin yaptıklarını analiz eder, ilişkilerini tanımlar.⁹⁵ Devletin ekonomik rolü konusunu incelerken bu iki kavram arasındaki farkı anlamak önemlidir.

2.3.1 Normatif Analiz

Normatif analiz, devletin ekonomide ne yapması gerektiğini ortaya koyma amacındadır. Devletin ekonomik rolünün anlaşılmasında piyasa aksaklığı yaklaşımı büyük ölçüde bir normatif yaklaşımdır. Piyasa aksaklığı yaklaşımı, devletin bir şeyler yapması gerektiği durumları belirlemek için bir temel oluşturmaktadır.⁹⁶ Bazı iktisatçılara göre, devletin mahiyeti tam olarak anlaşılırsa, devletin ne yapması gerektiği de tam olarak anlaşılmuş olur. Bu görüş, gerçek payı olsa da aşırı bir görüştür. Yine bazı iktisatçılara

---

⁹⁴ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, s. 153.

⁹⁵ Altuğ, s.4.

⁹⁶ Joseph E. Stiglitz, **Kamu Kesimi Ekonomisi**, Ömer Faruk Batrel (çev.), İkinci Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No.549, 1994, s. 102.

göre, devletin ekonomide oynaması gereken rol, çağdaş ekonomilerde siyasal sürecin önemli bir parçasıdır.

2.3.2 Pozitif Analiz

Pozitif analiz, devletin fiilen ne yaptığını ve sonuçlarının ne olduğunu tasvir etme ve açıklama amacındadır. İktisatçıların önemli kısmı, iktisatçıların dikkatlerini normatif analiz değil de, devletin ekonomik programlarının sonuçları ve siyasal süreçlerin mahiyetini açıklayan pozitif analiz üzerinde yoğunlaştırması gerektiğini düşünmektedir.

Normatif rolle, devletin refahın maksimizasyonuna katkısını tanımlarken pozitif rol devletin yaptıklarını analiz eder, ilişkilerini tanımlar. Gerçek dünyada pozitif ve normatif rol arasındaki sapma büyüdüğünde, politika yapıcıların bir kısmının yanlış anlaması, politika enstrümanları üzerindeki kontrolün yetersizliği ve alınan eski kararların olumsuz etkilerinin hissedilmesini gösterir ve reformları gerektirir.⁹⁷

2.4 REKABET PİYASALARI VE PARETO ETKİNLİK

Piyasaların kaynak dağılımında etkinliği sağlayamaması, devletin kaynak dağılımında etkinliği sağlamasına gerekçe yaratıyor. Piyasaların kaynakları etkin dağıtamamasının nedeni piyasanın kamusal malları üretemiyor olmasıdır. Bunun haricinde bazı mallar dışsallıkların konusu olduğundan devletin müdahalesi gerekiyor ve aksak rekabet koşulları, doğal monopoller kaynakların etkin dağılımını engelleyen faktörler olduğundan kaynakların etkin dağılımı devlet müdahalesini gerektirmektedir. Üretime katılanlara kaynak atardığından, piyasalar geliri adil dağıtamamaktadır, gelirin yeniden dağılımı için devlete gereksinim vardır. Piyasalar istikrarsız olduğu için devletin ekonomik istikrar ve büyümeyi sağlamak için müdahalesini gerekmektedir.

Rekabet piyasaları hangi anlam ve koşullarda ekonomik etkinliğe ulaşır? Bu soruyu yanıtlamak için refah ekonomisinin iki temel teoremi üzerinde durmak gerekir. Refah ekonomisinin birinci teoremi, rekabetçi piyasaların ekonomiyi Pareto etkin (Pareto optimal) bir konuma ulaştıracağını söylemektedir. Pareto Optimalitesi hiçbir bireyin diğerinin kötü olmaksızın iyi olamayacağı ve hiçbir üretimin diğer bir malın üretiminde azaltılma yapılmaksızın yapılamayacağı durumu ifade eder. Devletin ekonomide oynadığı

---

⁹⁷ Altuğ, s.4.

rolün tam olarak anlaşılması; Pareto Optimalitesi'ne tekabül eden ekonomik etkinlik ile daha çok "optimum sosyal refah" olarak adlandırılan sosyal optimalite/ gelir dağılımında adalet arasındaki farklılığa dikkatleri çeker. Pareto optimalitesi kaynakların etkin dağılımını ifade ederken, sosyal optimalite gelirin toplumda adil dağıtıldığı durumdaki kaynak dağılımına tekabül eder.⁹⁸

Refah ekonomisinin ikinci teoremi, Pareto optimalliği koruyarak daha az fayda temin edenin faydasını, diğerinin faydasının azalması pahasına arttırarak, bir başka anlamla daha zenginden alıp daha fakire vererek gelir dağılımının iyileştirilebileceğini söylemektedir. Yapılması gereken, başlangıçtaki gelir ya da servet dağılımını fakirin lehine zenginin aleyhine değiştirip işi sonra yine rekabetçi piyasaya bırakmaktır. Refah ekonomisinin ikinci temel teoremi her Pareto etkin kaynak dağılımına "yerinden yönetilen piyasa mekanizması" aracılığı ile ulaşılabileceğini söylemektedir. Yerinden yönetilen piyasa sisteminde "hangi mallar, ne kadar, nasıl üretilecek ve yine kim, ne kadar tüketecek?" şeklindeki soruları yanıtlayan üretim ve tüketim kararları, ekonomide rol alan sayısız firma ve kişiler tarafından alınır. Aksine, merkezi dağılım mekanizmasında bütün bu kararlar "Merkezi Planlama Dairesi" gibi tek bir merkezden alınır. İkinci teorem, arzulanan bir gelir bölüşümü ile birlikte etkin bir kaynak dağılımına ulaşabilmek için ütopyacı sosyalist planlamacı bir dahinin varlığına gerek olmadığını söylemektedir.⁹⁹ Maksimum kâr peşinde koşan ve birbiriyle rekabet eden firmalar en iyi plancıdan da daha iyi sonuç alarak bu hedeflere ulaşılmasını sağlayabileceklerdir. Buna göre, bu teorem merkezi planlama yerine piyasa mekanizmasına güven duyulması hususunda bir gerekçe oluşturmaktadır.

2.5 REKABETÇİ PİYASALAR VE PİYASA DENGESİ

Bir malın marjinal faydası, söz konusu maldan bir birim daha tüketildiğinde, bireyin bu malın tüketimiyle ilgili toplam faydasında meydana gelen değişimdir. Talep eğrisi, bir bireyin herhangi bir maldan çeşitli fiyatlar karşısında ne kadar mal talep ettiğini (satın almak istediğini) gösteren bir eğridir. Talep miktarı ile fiyat arasında ters yönde ilişki olduğu için, malın fiyatı düştükçe talep edilen miktar artmaktadır. Marjinal mali-

---

⁹⁸ Altuğ, s.3.

⁹⁹ Stiglitz, s. 80-81.

yet, üretim bir birim arttırıldığında toplam maliyette meydana gelen artıştır. Firma arz eğrisi, bir firmanın çeşitli fiyat düzeylerinde hangi miktarlarda mal üreteceğini gösteren eğridir. Piyasa arz eğrisi ise, bir bütün olarak çeşitli fiyat düzeylerinde toplam üretim miktarlarını göstermektedir. Piyasa dengesi piyasa arz ve talebinin eşitlendiği noktada belirlenecektir. Denge fiyatını ve denge miktarını bu nokta belirleyecektir.¹⁰⁰

2.6 DEVLET FAALİYETLERİNİN EKONOMİK GEREKÇESİ OLARAK PİYASA AKSAKLIKLARI

Refah ekonomisinin birinci teoremi, belirli koşullar altında, rekabetçi piyasaların Pareto optimalliği elde edeceğini söylemektedir. Ancak, piyasaların Pareto optimalliğe erişmesini engelleyen durumlar vardır. Sözü edilen bu durumlar devletin ekonomiye müdahale etmesinin gerekçelerini oluşturur. Bu durumlar birbirini dışlamazlar. Yani bunlardan biri ortaya çıkarsa, diğer herhangi birinin görülmeyeceği söylenemez.

Piyasa başarısızlık türleri olarak sosyal mallar; dışsallıklar; ortak mülkiyet konusu olan kaynaklar; piyasa aksaklıkları; doğal tekel; bilgi edinme maliyetinin yüksek olması; bazı malların piyasalarının olmayışı; gelir dağılımı eşitsizlikleri; makul büyüme hızına ulaşamaması; makro dengesizlikler, işsizlik ve enflasyon sıralanabilir.¹⁰¹

Bazı durumlar söz konusu olduğunda ve piyasalar kendi haline bırakıldığında Pareto etkinlik elde edilmeyecektir. Ancak, ekonomi Pareto etkin olsa bile, devlet müdahalesi için iki gerekçe daha vardır. Bunlardan biri gelirin yeniden dağılımı, diğeri de erdemli mallardır.

2.6.1 Aksak Rekabet

Tam rekabet piyasası geleneksel olarak klasik ekonomideki koşullarında önemli ve saygın bir yer işgal etmektedir. Tam rekabet piyasasında üretici ve tüketici tarafında, öngörülen koşulların yerine gerçekleşmesi halinde kaynakların etkin kullanımı gerçekleşmekte; üretici karını, tüketici de faydasını maksimize etmektedir. Tam rekabet piyasasının tam karşısında tekel piyasası yer aldığından, tekel piyasası kaynak dağılımını bozacak

---

¹⁰⁰ Stiglitz, s. 83.

¹⁰¹ Güneri Akalın, **Kamu Ekonomisi**, Ankara: Akçağ Yayınları, 2000, s.7.

ve az üretim ve yüksek fiyat politikasıyla tüketicilerin daha az sayıdaki bölümüne hizmet edecektir.¹⁰²

Bazı tekeller devlet tarafından ortaya çıkarılırlar.¹⁰³ Devlet KİT şeklinde bir tekele sahip olabilir. Devlet bir özel ya da yabancı şirkete imtiyaz vererek monopol yaratabilir. Bazen de ölçeğe göre artan verim nedeniyle piyasaya giriş engelleri vardır. Ve bu durum monopollere yol açabilir. Uçak, helikopter, tank üretiminde, demiryolu taşımacılığında bu piyasalara sıkça rastlanabilir. Ülkede tek olan bir maden, özel olsun kamu olsun, tek şirket tarafından işletildiğinde yine monopol doğar. Bazen de piyasa küçük olabilir. Birden fazla şirketin kârlı çalışmasına imkân vermeyebilir. Son sayılan durumlarda ortaya çıkan monopoller “doğal monopol” lerdir. Doğal tekellerin özel şirketlere verilmesinde hükümetler daha titiz davranmaktadırlar.

Düopol iki üreticinin büyük sayıdaki tüketici kitlesiyle karşılaştıkları piyasalardır, Oligopol ise, ikiden fazla ancak çoktan az sayıdaki üreticinin çok sayıdaki tüketiciyle karşılaştıkları piyasalardır.¹⁰⁴

Tekellerde, tam rekabet piyasasına göre, üretim daha az, malın satış fiyatı daha yüksektir. Tekelden doğan refah kaybı, malın daha az üretilmiş, dolayısıyla daha az tüketilmiş olmasıdır. Bu nedenle devletler monopolleri düzen altına almaktadır. Monopolcu, oligopolcu eğilimlere müeyyide uygulamaktadırlar. Yine bazı devletler tröst ya da kartellerin kurulmasını yasaklamaktadırlar. Bazı tekelleri de devlet kendisi işletmektedir. Çoğu ülkede posta, telgraf hizmetleri devlet tekelindedir.

2.6.2 Kamusal Mallar

Salt sosyal mallar, fiyatlandırılması (pazarlanması) ve tüketiminin engellenmesi (mahrum kılınması) çok zor ya da imkânsız olan mallardır. Bunlara tam kamu malı da denir. Bu mallardan ilave bir birim kullanmanın marjinal maliyeti hemen hemen sıfırdır. Milli savunma, meteoroloji hizmetleri, şamandıra hizmeti, deniz feneri hizmeti gibi. Bu malların arzı özel sektöre (piyasaya) bırakılırsa, yetersiz arz edilmesi ya da hiç arz edilmemesi söz konusudur. Özel şirketler fiyatlandırılabilir mallar üretebilirler. Fiyatlandırılması çok maliyetli mallar için de durum aynıdır. Özel şirketlerin bu malların üreti-

---

¹⁰² Rona Turanlı, *Mikroekonomik Analiz*, 3. Baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 2000, s.355.

¹⁰³ Stiglitz, s. 89.

¹⁰⁴ Turanlı, *Mikroekonomik Analiz*, s.387.

minde başarısız olmaları, bu faaliyetlerin devlet eliyle ya da yakın kontrolü ve düzenlemesiyle yürütülmesini kaçınılmaz kılmaktadır.¹⁰⁵

2.6.3 Dışsallıklar

Bir firma üretimde bulunurken başkalarına fayda sağladığı gibi zarar da verebilir. Tüketiciler için de aynı şey geçerlidir. Tüketiciler de tüketimde bulunurlarken çevreye zarar verebilir ya da fayda sağlayabilir. Sözü edilen olumlu etkilere “pozitif dışsallıklar”, olumsuz etkilere de “negatif dışsallıklar” denir. Üretim açısından örnek verilirse; çevreyi kirleten, derelere kirli atık bırakan, bacasından çıkan gözlerle havayı kirleten, gürültülü çalışan fabrikalar negatif dışsallıklara örnek verilebilir. Meyve üreten bir çiftçinin, bal üreten üreticiye faydası olur; bu pozitif dışsallıktır. Yaban domuzu avlayan avcı civardaki çiftliklere fayda sağlamış olabilir.

Tüketici yönünden örnekler vermek istersek güzel bir bahçeye sahip olmak komşulara fayda sağlayabilir. Çok kitap okuyan bir insan bilgisiyle çevresine fayda sağlayabilir. Çok mükemmel, örnek bir ev kuran insan o evi gören dostlarına, komşularına, akrabalarına bir fayda sağlamış olabilir. Olumsuz etkileri düşünürsek, sokakta kabuklu yemiş yemek; kullandığımız, tükettiğimiz şeylerin poşetini, kutusunu vs. sokağa atmak; başkalarının göz zevkini bozduğu için çok hırpani, kirli kıyafetle dolaşmak; kapalı, sigara içmeyenlerin de bulunduğu bir mekânda sigara içmek... Bunlar da negatif dışsallıklara örnektir.

Dışsallık kavramıyla yakın ilişkili kamusal mallar, yarı kamusal mallardır. Bazı malların tüketim veya üretiminin yarattığı pozitif veya negatif dışsallığın, bu malların fiyatlarına yansıtılmadığının anlaşılması, bir piyasa başarısızlığı olarak devlet müdahaleleri gereksinimini yaratmıştır.¹⁰⁶

Olumlu olsun olumsuz olsun, dışsallıklar piyasa fiyatlarına yansımaz. Dışsal ekonomilerin varlığı özel maliyetlerle sosyal maliyetlerin birbirinden farklılaşmasına neden olur. Sosyal maliyet, bir faaliyetin topluma olan maliyetidir. Özel maliyet ise, bir faaliyetin onun özel üreticisine olan maliyetidir. Negatif dışsallıklar olduğunda özel maliyet sosyal maliyete eşit değil, onun altındadır. Negatif dışsallıkların söz konusu olması ha-

---

¹⁰⁵ Stiglitz, s. 92.

¹⁰⁶ Altuğ, s.11-19.

linde bu malların aşırı; pozitif dışsallıkların olması halinde ise, bu malların gereğinden az üretilmesi beklenir. Dışsallıklar devletin ekonomiye müdahalesinin nedenlerinden biridir. Çözüm konusunda iktisatçılar arasında tam mutabakat olmadığı gibi, uygulamada da önlemler yetersizdir. Alternatif çözümlerden biri, pozitif dışsallık yaratan üretim ve tüketim faaliyetlerinin teşvik edilmesi, desteklenmesi.¹⁰⁷ Bu maksatla da sübvansiyonlar, vergi indirimi ya da muafiyeti veya doğrudan gelir desteği düşünülebilir. Aksine, negatif dışsallık doğuran faaliyetler için de yasaklar getirmek, hapis ya da para cezası uygulamak, ek vergi koymak, firmalara arıtma tesisleri kurma zorunluluğu getirmek vs. düşünülebilir.

Dışsallıklar; kaynak dağılımında etkinlik, gelir dağılımında adalet ve ekonomik istikrarın sağlanması olarak ifade edilen devletin temel işlevlerini gerçekleştirmesine engel olduğundan, devlet müdahalesi zorunlu olmaktadır. Çünkü dışsallıkların varlığı durumunda, toplumun refah düzeyi olumlu ya da olumsuz bir biçimde değişir. Dışsallık durumunda devletin müdahalesi, dışsallığın büyüklüğüne ve yaygınlığına bağlıdır. Dışsallık yaygın değilse, az kişiyi etkiliyorsa müdahale gereksizdir; aksine yaygın dışsallık söz konusu ise, devletin müdahalesi gereklidir.¹⁰⁸

2.6.4 Eksik Piyasalar

Özel piyasaların etkin üretmekte yetersiz kaldığı mal ve hizmetler salt sosyal malların (tam kamu mallarının) tamamı değildir. Bir malın arz maliyeti birim fiyatının altında olmasına rağmen, özel piyasalar bir mal veya hizmetin üretiminde başarısız ise, eksik piyasalar hali var demektir.¹⁰⁹ Tam piyasa, arz maliyeti birim fiyatın altında kalan bütün mal ve hizmetleri kapsar. Bazı iktisatçılar, sigorta hizmetleri, sermaye ve tamamlayıcı piyasada görülen yetersizlik nedeniyle, bu alanlarda devletin görev alması gerektiğini düşünmektedirler.

Devletin ekonomiye müdahale etmesini gerektiren nedenlerden biri olan faktör piyasadaki aksaklık olarak ifade edilebilir. Faktör piyasadaki aksaklık olarak teşebbüs ve sermaye gibi bazı kritik faktörlerin arz edilememesi kastedilmektedir.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ Stiglitz, s. 94.

¹⁰⁸ Nihat Edizdoğan, **Kamu Maliyesi 1**, 6. Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi, 1998, s.24.

¹⁰⁹ Stiglitz, s. 94.

¹¹⁰ Güneri Akalın, s.7.

Tam rekabet piyasalarında piyasaların (ajanların) ihtiyaç duyacakları koordinasyonu fiyat mekanizması (görünmez el) sağlayacaktır. Bu nedenle, bu piyasalarda devletin eş güdüm ihtiyacını karşılama gereği doğmayacaktır. Ne var ki, piyasalar tam rekabet piyasaları değildir. Özellikle geri kalmış ülkelerde büyük ölçüde eş güdümü gerektiren çok sayıda durum bulunmaktadır ve bu da devlet planlamasını gerektirmektedir. Örneğin kentin imar programları, fabrikalar, işletmeler, altyapı çalışmaları... yoğun bir eş güdümü gerektirir.¹¹¹ Devlet bu noktada görev üstlenecektir.

2.6.5 Bilgi Eksikliği

Eksik bilgiye bağlı piyasa aksaklıklarından bahsedilebilir. Piyasaların yetersiz bilgi sunmaları, tüketicilerin eksik bilgiye sahip olmaları, devlete yeni bir görev alanı yaratır. Devletin bilgi eksikliğini giderme işlevi basit tüketiciyi koruma, bilinçlendirme önlemlerinin ötesine geçer. Bilgi, çoğu yanlarıyla bir kamu malıdır. Bir kişinin daha bilgilenmesi diğer kişilerin bilgi düzeyini düşürmez. Etkinliğin sağlanması için bilgi ya bedava olmalı ya da alınacak bedel, sadece bilgiyi aktarma maliyeti kadar olmalıdır. Diğer kamu mallarında olduğu gibi, piyasalar çoğunlukla bilgiyi yetersiz arz eder. Genellikle sermaye piyasalarının zayıf, enformasyonun yetersiz olduğu gelişmekte olan ekonomilerde; riskin yüksekliği, özel sermaye birikimi yetersizliği devletin önemli sektörlerde yer almasına neden olmaktadır.¹¹²

2.6.6 İşsizlik ve Enflasyon

Kimi iktisatçılara göre, işsizlik piyasa aksaklıklarının en dramatik ve en ikna edici kanıtıdır. Çoğu iktisatçı için yüksek işsizlik oranları, ilk bakışta, piyasalarda işlerin iyi gitmediğinin kanıtıdır.¹¹³ Yüksek enflasyon oranları da, neden olduğu olumsuz sonuçlar dolayısıyla, işsizlikle birlikte çok önemli ve karmaşık bir sorundur. Her iki sorunun halli için devletin ekonomiye (piyasalara) müdahale etmesi gerekmektedir.

---

¹¹¹ Stiglitz, s. 96.

¹¹² Altuğ, s. 8.

¹¹³ Stiglitz, s. 98.

2.7 DEVLET FAALİYETLERİNİN DİĞER İKİ GEREKÇESİ

Piyasada kaynak dağılımında etkinlik sağlansa bile devletin müdahale etmesi gereken durumlardan biri gelirin piyasa tarafından adil dağıtılmaması, diğeri de erdemli mallar konusudur.

2.7.1. Gelirin Yeniden Dağılımı

Piyasalar Pareto etkin olsa bile, devletin müdahale etmesi gereken durumlar vardır. Bunlardan biri, gelirin yeniden dağılımı konusundadır. Zira, ekonominin (piyasaların) Pareto etkin oluşu, gelirin bölüşümü konusunda hiçbir şey söylememektedir. Piyasalarda Pareto etkinlik sağlanmış olsa bile, gelir dağılımı adil, bozuk ya da çok bozuk olabilir. Devletin en önemli faaliyetlerinden biri, gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılmasıdır. Devlet yardımları, doğrudan gelir desteği, sübvansiyonlar, vergi indirimleri devletin gelir dağılımını iyileştirmek için uyguladığı tedbirlerden bazılarıdır. Bazı liberal iktisatçılar devletin görevleri arasında gelir dağılımını iyileştirmenin bulunmadığını ileri sürmektedirler. Devletin gelirin yeniden dağılımı için uygulanan refah programları, progresif vergi sistemi gibi aktiviteler devletin gelir dağılımında adaleti sağlamasında izlediği yoldur.¹¹⁴

2.7.2. Erdemli Mallar

Erdemli malların varlığı, devletin ekonomiye müdahalesinin gerekçelerinden birisini oluşturur. Bireylerin bazı malların tüketiminden sağlayacakları yararları iyi değerlendiremedikleri; iyi bilseler bile, bazen bunların tüketimini ihmal ettikleri mallar vardır. Devletin (yöneticilerin) bu malların yararlarını, onları tüketecek olan bireylerden daha iyi değerlendirdikleri varsayılır. Devlet bu malların tüketimini teşvik etmekte, bazen de bunların tüketimi için zor kullanmaktadır. Sözü edilen bu mallara erdemli mallar denir. İnsanlar faydasını bilseler bile bazen emniyet kemerini takmayabilirler. Bebeklerine, çocuklarına yeterince süt içirmeyen ya da içiremeyen anneler vardır. Erdemli malların tüketimi söz konusu olduğunda, devletin müdahalesinin salt bilgi vermekten daha güçlü olması gerektiği ileri sürülmektedir. Süt, kitap, temel eğitim, aşılama, doğum kontrolü, emeklilik hizmetleri, bazı sigorta hizmetleri erdemli mallara örnek gösterilebilir.

---

¹¹⁴ Altuğ, s.6.

Erdemli mallar, bölünebilen, tüketimden mahrum bırakma, yani dışlama ilkesinin uygulanabildiği ancak bir bedel karşısında sunulması mümkün olmayan mallardır. Bu tür malların uygun düzeyde tüketilmesi toplumda önemli dışsal faydalar sağlamaktadır. Ancak dışsal faydası göz önünde bulundurulmadığından özel ekonomide genellikle gerekli olan düzeyin altında üretilmeleri, devletin gelir dağılımı ve ekonomik büyümeye ilişkin fonksiyonlarını başarılı bir biçimde yerine getirmesini engellediğinden ya doğrudan beldersiz şekilde topluma sunulurlar ya da piyasa fiyatının altında pazarlanırlar.¹¹⁵

Kişilerin en iyi çıkarının ne olduğunu onlardan daha iyi bildiği varsayımı ile, devletin bireylerin kararlarına, tercihlerine müdahale etme zihniyetine “paternalizm” denmektedir. Bazı iktisatçılar ise, paternalist görüşün aksine, devletin bireylerin tercihlerine saygı göstermesi gerektiğine inanmaktadır. Yine bu yazarlar, paternalist davranan bir devletin olması durumunda, özel çıkar gruplarının devleti kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyeceklerini ileri sürmektedirler.¹¹⁶

2.8 KAMU HARCAMALARININ AMAÇLARI

20. Yüzyılda ‘devlet’ anlayışı önemli aşamalar geçirmiştir. Kamu hizmetlerine olan talep büyümüş, kamu hizmetleri ve giderleri, siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenlerle artmıştır. Önceden kamu hizmeti sayılmayan ve kamu gideri yapılması düşünülmeyen pek çok hizmet, geçen yüzyılda bütçelerin içine girmiş ve ödenek ayırımında önemli paylar almıştır. Özellikle Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonunda sosyal hizmetler son derece geliştirilmiştir.¹¹⁷

Modern kapitalizm karma bir sistemdir. Milli hasılanın (toplam üretimin), toplam yatırımın, toplam ihracat ve toplam ithalâtın, toplam tüketimin ve yine toplam istihdamın bir kısmını özel kişi ve firmalar, bir kısmını da devlet (kamu kesimi) gerçekleştirmektedir. Milli gelirin önemli bir kısmı özel kişi, firma ya da kuruluşların ihtiyaçlarının karşılanmasına giderken, özel gelirlerin önemli bir kısmı da kamu ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet bütçesine girmektedir. Milli gelirin dağılımı, esas olarak gelir ve servet dağılımına, üretim faktörleri sahipliğinin dağılımına ve bu üretim faktörlerinin piyasada elde ettikleri gelir paylarına bağlı olarak belirlenmektedir. Devlet vergiler, bütçe harca-

¹¹⁵ Edizdoğan, s.28.

¹¹⁶ Stiglitz, s. 100.

¹¹⁷ İlhan Özer, **Devlet Maliyesi**, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1986, s. 19.

maları, transferler, sübvansiyonlar yoluyla özel kesimin (kişilerin, hanehalklarının) gelir dağılımını büyük ölçüde değiştirebilir. Ayrıca, devlet bütçe harcamalarıyla (politikasıyla) özel sektörün fiyat ve istihdam düzeyini etkileyebilmektedir.¹¹⁸

Devletin gelir elde etme ve harcama yapma sürecini ve ortaya çıkan sorunları ele alan bilim dalına “kamu maliyesi” denilmektedir. Kamu maliyesinin temel konuları; kaynak tahsisi, tam istihdam, fiyat istikrarı, büyüme, gelir dağılımı gibi konulardır. Bütçe politikasının üç amacından bahsedilebilir.¹¹⁹ Bunlar: 1) Kaynak tahsisi amacı; 2) Gelir dağılımının düzeltilmesi (iyileştirilmesi) amacı; 3) Ekonomik istikrarın ve büyümenin sağlanması amacı.

2.8.1 Kaynak Tahsisi Amacı

Kaynakların etkin dağılımının sağlanması; tam kamusal mallar, eğitim, sağlık ve otobanlar gibi dışsallıkların konusu yarı kamusal mallar şeklindeki ve fiyatın marjinal maliyetin üzerinde belirlendiği doğal monopoller gibi veya oligopol olarak ifade edilen birkaç büyük satıcının piyasaya hakim olması gibi durumlarda devletin ekonomide yer alarak gerçekleştirdiği devlet aktiviteleridir.¹²⁰

Devletin müdahalesi olmaksızın çalışan bir piyasa mekanizması, bazen kaynakların en etkin şekilde kullanılmasını sağlamada başarılı olamayabilir. Örneğin, üretimin azalan maliyet koşullarında yapılması ya da işin niteliği gereği birden fazla üreticinin faaliyetinin mümkün olmaması halinde ortaya çıkan tekeller, kaynak dağılımında tekelin bilinen sakıncalarını yaratacaktır.¹²¹ Konuyu daha ayrıntılı incelemek istersek, refah ekonomisinin birinci teoremine göre, belirli koşullar yerine getirildiğinde rekabetçi piyasalar (fiyat mekanizmasının işleyişi) kaynakların optimal dağılımını sağlayabilmektedir. Piyasa mekanizmasının etkin olduğu alanlarda devletin kaynak tahsisi sorunu ile ilgilenmesine gerek yoktur. Ancak piyasa mekanizmasının optimal kaynak tahsisini sağlayamadığı pek çok durum vardır. Bu durumlarda, kaynakların etkin tahsisi için devletin ekonomiye müdahalesi sorunu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Kaynak tahsisinin opti-

---

¹¹⁸ Richard A. Musgrave, **Kamu Maliyesi Teorisi, Kamu Ekonomisi Alanında Bir İnceleme**, Çev. Orhan Şener ve Yaşar Methibay, Ankara: Asil Yayın, 2004, s. 3.

¹¹⁹ Kemâli Saybaşı, **Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)**, 1. Basım, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986, s.18.

¹²⁰ Altuğ, s.11-19.

¹²¹ Özham Uluatam, **Kamu Maliyesi**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 19.

mal kılınması yönünde tek araç bütçe imkânları değildir. Devletin kullanabileceği başka olanaklar da vardır.

Piyasaların optimal kaynak tahsisinde başarısız olmalarının nedeni bazı sorunlarla karşılaşılmasıdır. Bu sorunlardan biri, endüstriyel organizasyondan kaynaklanmak üzere piyasalara serbest girişin engellenmesidir. Kurumsal nedenlere bağlı olan bu durum monopollerin, oligopollerin varlığı halinde oldukça yaygın bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durum bütçe politikasıyla kısmen ortadan kaldırılabılır. Zira piyasalarda tam rekabetin sağlanması bütçe politikasının birinci derecede uğraşacağı bir sorun değildir. Bunun için daha ziyade firmaların fiyat ve üretim politikalarını, endüstriyel organizasyonu denetlemek gerekmektedir. Pür sosyal ihtiyaçlar, herkes tarafından eşit bir biçimde tüketilmesi gereken mallarla giderilen gereksinimlerdir. Ödemede bulunmayanların bu tür mal ve hizmetlerden yararlanmalarına engel olunamaz. Bireyler bu mal ve hizmetlerin maliyetine gönüllü olarak katılmak istemezler. Bu sebeple, piyasa mekanizması salt sosyal malların üretimini etkin şekilde karşılayamaz. Burada güçlük bu mallar için bireylerin gerçek tercihlerinin bilinmemesidir. Bireyler, finansmanına katılmamak için gerçek tercihlerini ortaya koymaktan kaçınacaklardır. Bir başka güçlük, sosyal ihtiyaçları etkin bir biçimde karşılayacak şekilde bu malların arz edilmesi meselesidir. Bu iki güçlük bütçe imkânlarının kullanılmasyla giderilebilecektir. Piyasa mekanizması tüketici tercihlerini ortaya çıkarmak bakımından başarısız bir araçtır. Çünkü bireyler sosyal mallarla ilgili tercihlerini gizleme eğilimindedirler. Demokratik bir toplumda sosyal mallarla ilgili kararlar merkezi bir biçimde, tepeden inme, dayatma ile alınamaz. Bu kararlar bireylerin mensubu oldukları grup tercihlerine uygun olarak alınmalıdır. Bunun için, piyasa yerine bir başka karar mekanizması, siyasal karar mekanizması kurulmalıdır. Ve bireyin ait olduğu grup (meselâ partiler, sivil toplum örgütleri) kararlarının alınmasında etkinlik sağlanmalıdır.¹²²

Eğer kamusal malların maliyeti kişisel tercihlere uygun biçimde dağıtılabilseydi, bireylere farklı fiyatlar ödettirilebilirdi veya seçmenlerden farklı miktarda vergi alınabilirdi. Bu çözüm tarzı, özel mallar için piyasadaki fiyat oluşumuna ilişkin mekanizmanın kamusal mallara uygulanmasını gerektirmektedir. Ne var ki, bu çözüm tarzının uygulanma olanağı yoktur. Çünkü, bireyler sosyal mallarla ilgili taleplerini gizlemektedir ve

---

¹²² Musgrave, s.8-13.

yine bu malların tüketimi birlikte ve eşit biçimde gerçekleşmektedir. Sosyal malların finansmanı için belirlenecek vergi bu kamusal hizmetlerin maliyetlerini karşılayacak şekilde saptanmaktadır. Bu malların gelir-talep esnekliği tipik durumda olduğu gibi birime (bire) yakınsa, uygulanacak vergi oranı düz (sabit oranlı); talebin gelir elastikiyeti birden büyükse, vergi artan oranlı; gelir elastikiyeti birden küçükse vergi azalan oranlı olmalıdır.

Bireylerin kamusal mallara duydukları ihtiyaç, tüketici egemenliği ilkesine uygun olarak giderilmesi gereken bir ihtiyaç türüdür. Bu konudaki genel kurala göre, cari gelir dağılımı ve tüketici tercihleri tarafından belirlenen tüketim talebine bağlı olarak kaynaklar tahsis edilmelidir. Sosyal mallar, bu temel özellikleri nedeniyle, özel mallara çok benzemektedir. Piyasalarda tüketici egemenliğinin kurulabilmesi için bireylerin piyasa hakkında tam bilgi sahibi olmaları ve değerlendirmelerini rasyonel bir biçimde yapabilmeleri gerekmektedir. Ancak, reklamlar tüketicilerin piyasa koşulları hakkında bilgi sahibi olmalarını engellemekte, tercihlerini, kararlarını saptırmaktadır. Sosyal malların karşılanmasında kişisel tercihlere ağırlık verilmektedir.¹²³ Oy birliği kuralına uygun olarak bireysel tercihlerin yansıtılması olanağı yoksa da, bu mallarla ilgili kararlar alınırken mümkün olduğu kadar kişisel tercihlere uyulmaya çalışılır. Kamusal ihtiyaçları kişisel tercihlere uygun bir biçimde karşılamak üzere başvurulmuş çoğunluk kuralı, pek arzu edilmeyen bir yol olmasına karşılık, başvurulması zorunlu bir yöntem olmaktadır. Finansmanı bütçe ile karşılanan özel ihtiyaçlarla (mallarla, taleplerle) ilgili olarak, muhtemelen çoğunluğu oluşturan bir grup (parti olabilir), toplumun diğer bireylerinin tercihlerinin göz önüne alınmasını önleyecek şekilde, onlar adına kararlar almaktadır. Sosyal ihtiyaçların (malların) karşılanmasında esas alınacak olan kişisel tercihlerin, bütçe olanaklarıyla karşılanan özel ihtiyaçların (malların) karşılanmasında uygulanmayacağı söylenebilir.

Bugün için hemen hemen bütün ülkelerde, ayrı bir planlama örgütü bulunsun ya da bulunmasın, kamu kesiminde kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması için maliyet fayda analizi gibi bazı yöntemlerden yararlanılmaktadır. Bu tekniğin esası, belirli kamu hizmetlerinin, özellikle yatırımların, gerçekleştirilmesinde mevcut çeşitli projelerin en etkin olanının seçilmesidir. Bu konuda yapılan seçimlerde, projelerin ayrı ayrı sosyal

---

¹²³ Musgrave, s. 15-17.

fayda ve sosyal maliyetleri saptanır; sonra faydalar ve maliyetler arasında mukayese yapılarak en elverişli olarak görülen proje seçilir.¹²⁴

2.8.2 Gelir Dağılımını İyileştirme Amacı

Gelir dağılımının düzeltilmesi devletin önemli görevlerinden biridir. Ne var ki, bazı iktisatçılar devletin böyle bir ekonomik görevinin olmadığını ileri sürmektedirler. Kaynakların etkin dağılımı bütçe politikasının klasik fonksiyonu olarak kabul edilebilir. Bir piyasa ekonomisinde gelir ve servet dağılımı pek çok faktöre bağlıdır. Piyasa yapısı, sosyal sınıflar arasındaki mobilité, doğuştan kazanılan yetenekler, eğitim olanaklarının dağıtımı, miras kanunları en önde gelen açıklayıcı değişkenlerdir. Gelir dağılımını iyileştirecek pek çok uygulama vardır. Asgari ücret, yaşlılık aylığı, yaşlılara ya da fakirlere bedava sunulan bazı mal ya da hizmetler, bedava dağıtılan ders kitapları, fakirlere bedava yemek dağıtılması, bazı tarımsal ürünler için uygulanan destekleme fiyatları, çiftçilere doğrudan gelir desteği, kazançların düşük bir kısmının vergiden muaf tutulması, aile yardımı, çocuk yardımı, artan oranlı vergileme uygulaması... bunlardan bazılarıdır.

Bazı iktisatçılara göre, gelir dağılımını düzeltici mahiyetteki önlemler, fiyat mekanizmasının işleyişi ile ortaya çıkan kaynak tahsisine mümkün olduğu kadar az müdahale etmelidir. Bazı iktisatçılar eşitlik kavramı ile, iktisadi refah düzeyleri arasındaki fiili eşitliği anlamaktadır. Diğer bazıları ise, fırsat eşitliğini savunmaktadır.¹²⁵ Ne var ki, netice olarak, gelir dağılımı eşitliği ile, sübjektif anlamı yerine, objektif veya ölçülebilir anlamdaki gelir ve servet dağılımındaki eşitlik esas alınmaktadır.

Adil bir gelir dağılımı konusunda ötedenberi üzerinde birleşilmiş genel bir görüş mevcuttur: Devlet vatandaşlarına asgari bir geçim ve yaşama seviyesi sağlamalıdır. Ancak söz konusu görüş birliğine rağmen, bu asgari seviyenin ne olacağı tartışmaları devam etmektedir. Bugünkü asgari seviye anlayışı, bir kimsenin gerek çalıştığı, gerekse çalışmadığı zamanlarda kendi evinde, buzdolabı, televizyon vb. gibi günümüzün yaygın medeni araçlarından da yararlanacak tarzda yaşamını sürdürebilmesi olarak tanımlanmaktadır.¹²⁶

---

¹²⁴ Halil Nadaroğlu, **Kamu Maliyesi Teorisi**, 10.Baskı, İstanbul: Beta Basım, 1998, s.116.

¹²⁵ Musgrave, s. 23.

¹²⁶ Nadaroğlu, s.117.

Bugünün 'Ekonomik ve Sosyal Devlet' anlayışı, bir yandan kalkınmanın sağlanmasını, diğer yandan kalkınmanın sonuçlarından bütün vatandaşların eşit olarak faydalanmalarını öngörür. İlk amaç, gittikçe artan tempolarla milli ekonomide büyümenin sağlanması; ikinci amaç, artan gelirden sosyal sınıfların dengeli şekilde faydalandırılmasıdır.¹²⁷

Gelir dağılımının iyileştirilmesi, toplumlarda sosyal adalet kaygılarının kazandığı yaygınlık ve yoğunluk karşısında, siyasal organların ilgisizlik ve tarafsızlıkla ele alamayacakları bir konu haline gelmiştir. Kişisel, bölgesel ya da sektörel gelir dağılımının arzu edilen yönde değiştirilmesi günümüzde devletlerin önemli hedeflerinden birisi olmuştur.¹²⁸

2.8.3 Ekonomik İstikrarı ve Büyüme Sağlama Amacı

Bütçe politikasının yöneleceği amaçlardan birisi, ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Ekonomi kontrol edilmediğinde, serbest piyasanın işleyişi fiyat ve istihdam seviyesinde dalgalanmalar yaşayabilmektedir. Bu dalgalanmaların yaratacağı ekonomik sorunlar ise durgunluk, enflasyon veya işsizlik gibi önemli problemlerdir.

İşsizliği veya enflasyonu azaltarak stabilizasyonun ve gerekli uyarımlarla ekonomik büyümenin sağlanması toplum refahının arttırılmasına yönelik aktivitelerdir. Piyasa ekonomileri istikrarlı yapıda olmadıklarından enflasyonist, resesyoningist gelişmelerin stabilize edilmesinde mali ve parasal politikalar yoluyla devlet müdahaleleri gerekebilir.¹²⁹

Bütçenin istikrar amacı diğer amaçlara göre daha yeni bir eğilimdir. Bu amaç doğrultusunda devlet yüksek düzeyde kaynak kullanımı ve pazarın istikrarının sağlanması gibi konularla uğraşmaktadır. Telâfi edici maliye politikası ilk defa 1930'ların depresyonunu ile ortaya çıktı. Daha sonraki dönemlerde değişik görünüm kazandı.

Enflasyon ve işsizlik gerek toplumun gerekse ekonominin en fazla duyarlı oldukları hususlardan ikisidir. Bu nedenle, devletin takip edeceği istikrar politikası, mümkün olduğu ölçüde yüksek istihdamı ve fiyat istikrarını sağlayacak özellikte olmalıdır.¹³⁰ Te-

---

¹²⁷ Özer, s. 330.

¹²⁸ Uluatam, s. 19-20.

¹²⁹ Altuğ, s. 11-19.

¹³⁰ Musgrave, s. 27.

lâfi edici (istikrarı iade edici) maliye (bütçe) politikalarının esası aşağıdaki gibi üç kural yardımıyla ortaya konabilir.

1) Ülkede işsizlik sorunu varsa, toplam harcamalar (tam istihdam üretim seviyesine eşitleninceye kadar) arttırılmalıdır. devlet harcamalarının arttırılması(transfer harcamaları da dahil) vergilerin azaltılması, harcanabilir geliri arttırarak arttırılmalıdır.

2) Eğer enflasyon sorunu yaşıyorsa, toplam harcamaları (cari fiyatlarla ölçülen üretimin değerine eşitleyecek şekilde) devlet harcamalarının kısılması(gelir transferlerin de azaltılmasıyla), vergilerin arttırılmasıyla harcanabilir geliri azaltarak toplam talep seviyesine indirmek gerekir.

3) Ekonomi tam istihdamda ve fiyat istikrarı sağlanmış ise toplam parasal harcamaların seviyesi enflasyon ve işsizliği önleyecek bir düzeyde devam ettirilmelidir.

Telâfi edici (istikrar sağlayıcı) maliye politikasının birinci amacı keynesyen tavrı yansıtmaktadır. Bu bakış açısına göre, ekonomi tam istihdamın altında ise (işsizlik varsa), “talep yetersizliği” var demektir. Toplam harcamalar arttırılırsa, bu toplam talebin yükselmesi demektir. Talep, üretimi uyaracak; üretim artınca, istihdam seviyesi üretim seviyesine bağlı olduğu için, neticede istihdam artacak, işsizlik azalacaktır.

Toplam talep sadece kamu harcamalarıyla değil, kamudan özel sektöre kaynak transferleri yaparak özel yatırım ve özel tüketim harcamalarının arttırılması suretiyle de arttırılabilir. Bu maksatla transfer harcamaları yükseltilebilir; vergiler düşürülebilir yahut da vergi teşvik ve muafiyetleri uygulanabilir. Toplam harcamaların artmasının enflasyonu yükseltme tehlikesi vardır. Bu durum istihdamın artması şeklindeki etkiyi kısmen frenleyecektir.

Telafi edici maliye politikasının ikinci kuralı, toplam arzın değerine göre toplam harcamaların fazla olduğu durumu yansıtmaktadır. Bu durumda takip edilecek yol, depresyon (1 nci durum) sırasında uygulananların tersi olmalıdır.¹³¹ Yani kamu harcamaları, transfer ödemeleri azaltılabilir, vergi oranları yükseltilebilir. Transfer harcamalarının

---

¹³¹ Musgrave, s. 29.

düşürülmesi, vergi oranlarının yükseltilmesi (özellikle çalışma, mal edinme şevkini kıracaktır) toplumsal tepkiye neden olacaktır.

Ekonomik istikrarı sağlamak için bütçe politikası uygulanacaksa, bütçenin açık veya fazla vermesi gerekir. O zaman bu bütçe açığının veya fazlasının halledilmesi gerekmektedir. Böylesi bir durumda etkin bir çözüm olarak, para arzının arttırılması veya kısılması öne çıkmaktadır. Zira, para arzı miktarının faiz oranlarını etkileyeceği, yine yatırımlarla faiz oranı arasında ters yönde, özel tüketimin satınalma gücü biçiminde açıklanan taleple aynı yönde ilişkili olduğu düşünülmektedir. Vergi oranları yükseltilirse ve ek kazançlar vergilendirilirse, özel tüketim harcamaları daralacaktır. Ayrıca, bu durumda para arzının borç verilebilir fonlara olan oranı da küçüldüğünden, bu durumda faiz oranı artarak (yatırımlar üzerindeki para talebi etkisi) yatırımlar azalabilir. Bütçe fazlası harcanmayıp borçların ödenmesi için kullanıldığında borçlar azalacak; devlet borçlarının azalması faiz oranları üzerindeki baskıyı hafifletip faiz oranlarını düşürecek; faiz oranlarının düşmesi yatırım artışına neden olacaktır. Böylece, yatırımlar üzerindeki para talebi etkisi tersine dönecektir: Bu nedenle borçlanmanın ekonomi üzerindeki etkisi daha az daraltıcı olacaktır.¹³²

20. Yüzyılda geniş boyutlar içinde ve pek çok ülkeyi ilgilendirir biçimde karşılaşılan iktisadi buhranlar ve enflasyonları piyasa mekanizmasının çözememesi, bu tür iktisadi dalgalanmaları gidermenin bir devlet görevi olarak kabulünü sağlayan en önemli gelişme olmuştur. İktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanmasının bir devlet sorumluluğu olarak ele alınması İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda olmuştur. Daha önceki yıllarda yaygın iktisat ve maliye anlayışı bu konudaki sorumluluğu iktisadi sistemin , piyasaların müdahalesiz işleyişine terk ediyordu. Oysa Dünya Savaşından sonra, bir taraftan kendi haline bırakılan bir piyasa mekanizmasının büyüme ya da kalkınmayı gerçekleştirebileceğine ilişkin teorik şüpheler, diğer yandan ülkeler ve rejimler arası bir kalkınma yarışı toplumları, devletin bu konuda sorumluluk alması gerektiğine inandırdı. Aynı şekilde, gerek ekonomide kısa dönemli dalgalanmaların giderilmesi, gerekse büyüme-kalkınmanın sürekli kılınma isteği dış ticaret dengesinin sağlanmasının önemini arttırmıştır. Dış alemle ilişkilerin sürekli ödeme açık ve fazlaları yaratması bu amaçların gerçekleştirilmesini ciddi biçimde tehlikeye atmaktadır işte bu nedenle, her ekonominin

---

¹³² Musgrave, s. 32.

içinde bulunduğu koşullara göre saptanacak bir dış ticaret dengesinin de sağlanması günümüzde devletin hedefleri arasında yer almaktadır.¹³³

Piyasa mekanizmasında, piyasanın başarısız olduğu; toplumda toplumda kaynak dağılımının düzenlenmesi; gelir ve zenginliğin dağılımının yönlendirilmesi; ekonomik istikrarın ve ekonomik büyümenin sağlanması nedenleriyle devlet ekonomiye müdahale etmiştir. Ancak, devlet etkin kaynak dağılımını sağlayabilse bile, gelir dağılımında adaletin sağlanması ekonomik olmaktan çok siyasal bir sorundur ve siyasal sistem tarafından çoğunluk kararına göre saptanmasından başka kabul edilebilir bir çözümü bulunmamaktadır.¹³⁴

---

¹³³ Uluatam, s.18-19.

¹³⁴ Saybaşılı, s.18-19.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE EKONOMİSİ VE DEVLETİN EKONOMİK ROLÜNDE DEĞİŞMELER

3.1 GİRİŞ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşını izleyen 60 yılda 4 defa ekonomik krize girdi. Bunlar, sırasıyla; 1958, 1970, 1978 ve 1979 krizleri ile 2000-2001 krizleridir. 1993 tarihli Anne O. Krueger ve İlder Turan'ın çalışmasında ortaya koyduklarına göre, Türkiye, çok partili rejime geçtikten sonra siyasette ve ekonomide döngüsel nitelikte, birbirini takip eden dönemler yaşamaktadır. Söz konusu ekonomik döngü, bütçe açıklarının kontrol altında tutulduğu; büyümenin enflasyonun hızlanmasına yol açmadığı; resmi kurla (Merkez Bankası'nın uyguladığı kurla) piyasa kuru arasındaki farkın fazla olmadığı, başka deyişle piyasa kurunun bariz şekilde resmi kura göre yüksek olmadığı; kurumlara beslenen güvenin henüz sarsılmadığı koşullarda başlamaktadır. Sonraki aşamada kamu harcamaları başlangıçta yavaş, daha sonra artarak genişlemektedir. Kamu harcamalarındaki artış kamu açıklarını gündeme getirir. Bu arada, enflasyonist baskılar artar. Hükümet, enflasyonu kontrol altında tutmak için KİT ürün fiyatlarını baskı altında tutar. KİT zararlarını neticede devlet karşılayacağı için, bu durum kamu açıklarını daha da arttırır. Enflasyon bariz şekilde hızlanır. Resmi kur ile piyasa kuru arasındaki fark (kur makası) iyice açılır. Dış ödeme güçlükleri (döviz sıkıntısı), ithalâta sorunlar başlar. Bazı ithal girdiler karşılanamaz hale gelir. İstikrar önlemlerine başvurmadan yeterli dış kaynak temin edilemez. İstikrar önlemleri almak kaçınılmaz olur. Dış piyasalarda Türk ekonomisinin sarsılan itibarını düzeltmek gerekir. Kabul edilen istikrar önlemleri çerçevesinde devalüasyon yapılır, resmi kur yükselir. Resmi kur piyasa kuru farkı kapanır. Yükseltilmiş kurdan işçi dövizleri gelir. İthalât kısılmış, ihracat ve turizm teşvik edilmiş olur. İthal mal akışı normale döner, sanayinin çalışması rahatlar; ekonomi rahatlar. Elinde döviz bulunduranlar bir gecede, bulundurdıkları döviz miktarına göre, rant elde ederler. Bir süre bu durum

devam eder. Koşullar gelişerek yeniden başlangıç noktasına varılır; döngü tamamlanmıştır. Türkiye, döviz darboğazının temel rolü oynadığı bu döngüyü defalarca yaşamıştır.

3.2 1923 – 1929 DÖNEMİ

Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesindeki ömrünü tamamlamıştır. Osmanlı Devleti önemli miktarda borcu; Lozan’da kapitülasyonlar kaldırılrsa bile, yabancılara ait birçok tesis, işletme ve imtiyazı ve yine ekonomik liberalizm anlayışını miras olarak Türkiye Cumhuriyeti’ne bırakmıştır.

1921’lerde (1923 sınırları içinde) toplam 4100 kilometrelik demiryolu, 14000 kilometre kadar da iyi havalarda motorlu trafiğe açık karayolu vardı. Çok uzun kıyı şeridine sahip Türkiye’nin limanları arasındaki deniz taşımacılığı da son derece yetersiz bir durumdaydı. Büyük ölçüde el sanatları ve esnaf biçimi örgütlenmeye dayanan Osmanlı sanayii Osmanlı Devleti’nin iyi politikalar ortaya koyamaması ve maddi imkânsızlıklar nedeniyle pek gelişememiş, çağa ayak uyduramamıştır. Varolan sanayinin mülkiyeti de büyük ölçüde azınlıkların ve yabancıların elinde bulunmaktaydı. Hizmet kesiminin görelî kârlılığı, sanayie kaynak akımını engellemiştir. Osmanlı’nın kamu girişimciliği yoluyla ve askeri gereksinimleri karşılamak üzere sanayi işletmeleri kurması, sanayinin gelişmesini sağlayacak önlemler alması ve son yıllarında sanayii özendirme girişimlerinde bulunması da sanayide başarılı olmaya yetmemiştir.¹³⁵ Osmanlı sanayii temel tüketim mallarının yerli üretimine yönelmiş olmakla birlikte, bu gereksinmeyi karşılamaktan da uzaktır. Sanayinin tarım ve madencilik gibi diğer üretici kesimlerle organik bir bütünlüğe girdiği de söylenemez. Kısaca, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e yetersiz bir sanayi mirasından ve sanayileşme özleminden başka pek bir şey kalmamıştır.

Lozan Anlaşması, yeni Cumhuriyet hükümetlerinin özgür bir gümrük politikası izlemelerine, 1929 yılına kadar sürmek üzere, engel hükümler içermekteydi. 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar ve beliren eğilim, bu döneme liberal zihniyetin hâkim olmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde hâkim olan liberal anlayış, bütün dünyada olduğu gibi, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında da devam etmiştir. 1923 – 1929 aralığı arayış dönemi,

---

¹³⁵ Yakup Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, İkinci Yazım, Ankara: Savaş Yayınları, 1984, s.21.

geçiş dönemi, liberal tecrübeler dönemi olarak nitelenebilir. Lozan görüşmelerinde Muşul, nüfus mübadelesi, harp tazminatı, işgal kuvvetleri harcamaları, gümrük tarifeleri, Osmanlı borçları, kapitülasyonlar en çetin tartışma ve pazarlıkların yapıldığı konular olmuştur. Devletin olanaklarının çok sınırlı oluşu, ihtiyatlı hareket edilmesi gereğinin duyulması nedeniyle liberal bir ekonomi politikası izlenmesi oldukça pratik bir çözüm olmuştur.¹³⁶

İzmir İktisat Kongresi'nin iki temel amacı olduğu söylenebilir. Bunlardan biri, tüccar, sanayici, çiftçi ve işçi kesimlerinin kendilerine özgü sorun ve isteklerini belirlemek ve bu kesimlerin siyasal kadro ile bütünleşmesini sağlamak. Diğeri ise, yabancı sermaye çevrelerine ekonominin gelecekte alacağı biçimi açıklamak. Kongre ile yönetici kadronun iç ve dış sermaye çevrelerine güvence vermek istediği sonucuna varılabilir. Kongre kararları oldukça genel ve temenni niteliğindedir. Sanayi ve ihracatın teşvik edilmesi, demiryollarının geliştirilmesi, işçinin korunması bunlar arasındadır. İzmir İktisat Kongresi'nde oluşan kararlar doğrultusunda önlemler alındı. Bunlardan en önemlileri, Türkiye İş Bankası'nın (1924), Sanayi ve Maadin Bankası'nın (1925) kurulması; Sanayii Teşvik Yasası'nın çıkarılması (1927); ihracata yönelecek sanayilerin ithal girdilerinin vergiden muaf tutulması; esnaf ve sanatkârların örgütlenmesiyle ilgili yeni düzenlemelerin yapılması... olarak sıralanabilir. Yerli sanayi dış rekabet karşısında korunması 1929'da gümrükleri belirleme hakkının elde edilmesiyle sağlanabildi.¹³⁷

Bu dönemde devletleştirme çalışmaları fiilen başlamıştır. Çıkarılan 1924 tarihli bir kanunla Haydarpaşa – Ankara, Eskişehir – Konya, Arifiye – Adapazarı demiryolları ile, Haydarpaşa Limanı ve Rıhtımı'nın devletçe satın alınmasına izin verilmiştir. Böylece, Devlet Demiryollarının kuruluşunda ilk adım atılmış olmaktadır.¹³⁸

3.3 1930 – 1945 DÖNEMİ

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasını takiben derhal iktisadi ve sosyal sorunlara eğilen devlet, takip edilecek iktisadi politikaların esaslarını saptamak ihtiyacını duymuştur. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin sonunda belirlenen temel politika temelde liberal bir gö-

---

¹³⁶ Veysel Atasoy, **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu**, Ankara: Nurol Matbaacılık, 1993, s.61.

¹³⁷ Kepenek, s. 44.

¹³⁸ Atasoy, s. 63.

rüşü yansıtıyordu ancak bu durum öngörülen iktisadi politikada devlete yer verilmediği anlamına gelmiyordu. 1930'a kadar geçen dönemde iktisadi faaliyetler büyük ölçüde özel kesime bırakılmıştı. 1930'a gelindiğinde, 1929 dünya iktisadi krizinin etkisiyle Türkiye uyguladığı iktisadi politikasını değiştirmiş ve devletin iktisadi alanda daha fazla girişimci olmaya başlamıştır.¹³⁹

1930 – 1945 aralığı Türkiye’de devletçilik yılları olarak anılır. 1930’lu yıllardan itibaren Türkiye’de devletçiliğe yönelmesinin bazı nedenleri vardır. Ülke uzun savaşlardan yeni çıkmıştı; ülke, insanlar çok fakirdi. Lozan Barış Antlaşması 1929 yılına kadar eski gümrük rejiminin ve bazı vergi düzenlemelerinin devamını öngörüyordu. O nedenle daha önce bu gelişmeler engellenmişti. Özel teşebbüsün sermaye birikimi çok sınırlıydı. Osmanlı’dan devralınan sanayi mirası çok yetersizdi. İzmir İktisat Kongresi’nde alınan kararlar sanayide devlet öncülüğü politikasının benimsenmesini engellemişti. Tüccar ve sanayici olarak aktif unsurlar olan azınlıkların çoğunluğunun Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’den ayrılması ekonomiyi olumsuz yönde etkiledi. Kasım 1929’da New York Borsası’nda patlak veren kriz zamanla bütün dünyaya yayılmış, dünya ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri yıllarca sürmüştü. Bir yandan ekonomik krizin, öbür yandan sosyalizm uygulamalarının sonucu olarak, Batı’da devletçi uygulamalar ve siyasal rejim tartışmaları yoğunluk kazanmıştı. Osmanlı’dan devralınan dış borçlar çok sınırlı imkânlarla sahip olan yeni Cumhuriyet hükümetlerine ağır bir yük getirmişti. Halkın, “devletten çok şey beklemek” gibi bir alışkanlığı vardı. Halk yığınları Cumhuriyet yönetiminin on yıldır uyguladığı ekonomi politikalarından memnun değildi. Devleti yöneten kadronun büyük çoğunluğu asker kökenliydi ya da bürokrasiden gelmekteydi. Bunlar müdahale ve denetime yatkın kişilerdi.¹⁴⁰

Bu dönem KİT’lerin gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Devletleştirmeler devam etmektedir. KİT’ler büyük kısmıyla bu dönemde kurulmuştur. Başbakan İsmet İnönü’nün 30 Temmuz 1930 tarihinde demiryolunun Sivas’a gelişi dolayısıyla verdiği nutukta, “Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz” sözleriyle devletçilik terimi ilk defa siyasi literatüre girdi. Devletçilik Cumhuriyet Halk Fırkası’nın III ncü Kurultayı’nda parti programına girmiştir. Bu ekonomik ilke daha sonra anayasa maddesi haline geti-

---

¹³⁹ Nadaroğlu, s. 75.

¹⁴⁰ Atasoy, s. 64.

rilmiştir. İnönü'ye göre, devletçilik öncelikle bir savunma vasıtasıdır; sanayileşme, yani kalkınma vasıtasıdır; sermaye birikim aracıdır. Piyasa aksaklıklarının giderilmesine imkân vermektedir. Altyapı yatırımları nedeniyle dışsallıkların devlet eliyle yaratılması imkânını vermektedir. Piyasa aksaklıklarının giderilmesine yardımcı olmaktadır. İnönü, hangi alanların devletçi siyasetin kapsamına gireceğini de formüle etmektedir. Buna göre, ülkenin bütünlüğünü ilgilendiren konular devlete ait olacak, diğer alanlar özel sektöre bırakılacaktır. Ocak 1934'te ilân edilen, ancak uygulamasına daha önce 1933'te başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı devlet yatırımlarını bir sıraya sokan ve koordine eden çalışma olmuştur. Devletçilik uygulaması ile sanayi sektöründe önemli bir kamu kesimi yaratılmış olmasına karşın, bir "komuta ekonomisi" eğilimi de yoktur. Birinci ve ikinci sanayi programlarının hazırlanışı sırasında Sovyet uzmanlarının katkıları görülmüştür. Ayrıca, plan gereği sanayi tesislerinin kurulmasında da Sovyetlerin, teknoloji konusu dahil, yardımları görülmüştür.¹⁴¹

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın amaçları olarak, yerel ya da bölgesel tarım ürünlerine veya doğal kaynaklara dayalı sınıai üretim tesislerinin kurulması; dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine öncelik verilmesi sayılabilir. Sanayi kuruluşlarının işgücüne, hammadde kaynaklarına, doğal kaynaklara veya ilgili tarım ürününün üretildiği yerlere yakın olmasının göz önünde bulundurulması ilkesi benimsenmiştir. BBYSP döneminde dokuz sanayi dalında 20 kadar fabrika kurmak mümkün olmuştur. Sözü edilen sanayi dalları kendir, toprak, demir, kâğıt ve selüloz, kamgarn, kükürt, iplik, pamuklu dokuma sanayileri ile Bodrum'da süngerciliktir. Dönemin en önemli kuruluşları Sümerbank ve Etibank'tır. Kimi önemli tesis ve işletmelerin devlet tarafından satın alınması dönemin bir başka özelliğidir. Döneme topluca bakmak gerekirse, ulaşım yönünden sadece demiryolu başarılı gözükmektedir. Bu dönemde küçümsenmeyecek uzunlukta yeni demiryolu inşa edilmiştir. Dönem boyunca (özellikle 1930 – 1939 yılları arasında) sanayi üretimi önemli gelişme göstermiş, temel tüketim mallarının yerli üretimle karşılanması önemli ölçüde sağlanmıştır. En önemli gelişme dokuma sanayiinde elde edilmiştir. Dönem sanayiinin temel belirleyici niteliği temel tüketim malı üretimine yönelmiş olmasıdır. 1933 – 1938 yılları arasında uygulanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Cumhuriyet döneminin ilk büyük sınıai atılımını meydana getirir. Bu plan kamu kesimi-

---

¹⁴¹ Erol Manisalı, **Gelişme Ekonomisi**, İstanbul: İÜİF Yayınları, 1978, s. 220.

nin sanayideki payını genişleten bir devletçilik uygulamasıdır. BBYP bu günkü anlamda tüm ekonomiyi kapsayan bir plan değil, beş yıl içinde hangi alanlarda, ne tür kuruluş ya da tesislerin kurulacağını belirleyen bir programdır. Bu plan sayesinde özel kesimin yatırım yapmaktan kaçındığı Anadolu'ya modern sanayi tesisleri kazandırılmıştır. Böylece, sosyalist ekonomi politikası izleyen SSCB ile faşist Hitler Almanyası dışında kapitalist sistem içinde yer alıp da, sadece sanayi dalını içermekle yetinse de, bir sektörel kalkınma planını uygulayan ilk devlet Türkiye olmaktadır.¹⁴²

Bu dönemde tatbik edilen devlet girişimciliği Sovyet ekonomi modelinden farklıydı. Türk devletçilik modeli siyasi iktidara tüm ekonomik iktidarı vermediği gibi, özel sektörle yan yana, onu destekler ve tamamlar nitelikte, özel sektörün yapamadığını devletin yapması amacıyla uygulanmıştır. Bu dönemin devlet girişimciliği; doğmalardan uzak, pratik zorunluluklardan doğan, esnek, değişmelere uyabilen, özel girişimin çalışma ve girişim azmini kırmamaya özen gösteren ekonomik kalkınma modelidir.¹⁴³ Devletçi sanayileşme programı büyük ölçüde bütçeden ayrılan kaynaklarla yürütüldü. Bu süreçte iç ve dış borç yükü arttırılmadığı gibi, açık finansman yoluna da gidilmedi.

Bu dönemin en önemli olayı İkinci Dünya Savaşı'dır. Atatürk'ün ölümü, II nci Dünya Savaşı dönemi ve 1941 – 1945 enflasyonu, devletçiliğe karşı cephe alan çevrelerin kamu oyunu etkileyip devletçiliğe karşı durmalarında en önde gelen nedenleri oluşturmuş ve genel düşünce yapısını değiştirmiştir. Savaş tehlikesi ve ekonomisi kalkınma gayretlerini ikinci plana itmiş, bu ortamda İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanması da suya düşmüştür.

1936'da yayımlanan ve 1937 – 1942 dönemini kapsayan İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın çok sınırlı bir bölümü uygulanabildi. 1945 yılında Üçüncü Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış, bu plan da, ikinci plan gibi, uygulanamamıştır.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde, savaşın etkilerini hissetmiştir. Her gün savaşa girme ihtimali karşısında uygulanan seferberlik devlet için ağır masraflar yarattığı gibi, aktif nüfusun önemli bir kısmını üretimden çekerek çeşitli sektörlerdeki üretimi aksatmıştır. Savaş sırasındaki ithalât sıkıntıları sanayi kesiminde makine ve teç-

---

¹⁴² Beşir Hamitoğulları, **Çağdaş İktisadi Sistemler**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1978, s. 770.

¹⁴³ Beşir Hamitoğulları ve Selahattin Özmen, **Türkiye'de ve Dünyada Kamu İktisadi Teşebbüsleri**, İstanbul: 1981, s. 35.

hizatın bakımını, yenilenmesini zorlaştırdı. Bu nedenle de savaşın sonlarına doğru işgücü verimliliği önemli ölçüde azaldı. Savaş yılları sanayi programını engellediği gibi, uygulanmasında zorunluluk bulunan bir savaş ekonomisi ile de ülkeyi yeni iktisadi tartışmaların içerisine sürükledi. Bu dönem kıtlıklar, zorluklar dönemidir. Tarımda üretim azalmış, ithalât zorlukları ve askeri malzeme ithalâtı yüzünden var olan sanayi de sektöre uğramıştır. Bu dönemde karaborsacılıktan, stokçuluktan büyük kazançların elde edildiği, ordu için ithalât yapan tüccarların hızlı birikimin öncüleri olduğu söylenir. Bu durum “savaş zengini” tipini yaratırken, koyulan varlık vergisi de amacına ulaşamamış, bu sırada gelir dağılımı da hızla kötüleşmiştir. Bu dönemde köylünün durumu çok sarsıldı. Asker sayısının artması tarımsal üretimi düşürdü. Köylü ağır vergiler altında ezildi. Cumhuriyet tarihinde ilk defa yüksek enflasyon yaşandı. Harp yıllarında toplam para arzı miktarı üç kat arttı. Bazı malların tüketimi karneye bağlandı. Demiryolları, denizyolları, kentlerde ulaşım, büyük kısmıyla madencilik, kâğıt çimento, gübre, seramik, cam, un, iplik, şeker, kumaş, metalürji gibi önemli sanayi veya hizmet sektörlerinde devlet ya tamamen hâkim ya da piyasayı kontrol altında tutacak durumdaydı. Devlet ekonomide düzenleyici, müdahaleci, girişimci, denetleyici olarak çok önemli bir role ve yere sahipti. 1933’ten İkinci Dünya Harbi’ne kadar yeni kurulan fabrika ve işletmelerle kendini gösteren gülyüzlü devletçilik 1939’dan sonra savaş yıllarında terk edilmiş, “zorba devlet” dedirtecek uygulamalar yaşanmıştır.¹⁴⁴

3.4 HARP SONRASI DÖNEM (1945 – 1960)

II.Dünya Savaşı yıllarında Türkiye savaşa girmemekle beraber, savaş ekonomisi tedbirlerini alarak ekonomiyi daraltmıştır.¹⁴⁵

21 Temmuz 1946’da ilk kez tek dereceli seçimler yapılmıştır. Çok partili siyasi hayatın başladığı 1946 – 1950 dönemi aynı zamanda devletçiliğin tasfiyeye uğradığı bir dönemdir. Devletçiliğin terk edilmesine rağmen, devlet işletmeciliğinden vazgeçilmiş değildir. 1946 – 1950 yılları arasında halkın tepkisinden, 1946 seçimlerinin sonuçlarından etkilenen CHP devletçilikten kısmen çark edip daha liberal bir yol izlemeye başladı.

---

¹⁴⁴ Şiir Yılmaz, “1923’ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tasfiyesine”, **Mülkiye**, XXII, 213, Kasım-aralık 1997, s.34.

¹⁴⁵ Fırat Oğuz ve Fırat Bayar, “Cumhuriyet’in 80. Yılı Özel Sayısı”, http://www.hazine.gov.tr/yayin/Sureli_Yayinlar/Hazine_Dergileri/Ozel_Sayi/80yildergi.pdf (23 Kasım 2007), s.4.

1947'de Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü kapatıldı. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in önderliğinde yürütölen dünya klasiklerinin Türkçeye çevrilmesi seferberliği durduruldu. Savaş sonrasında kapitalist dünya ile bütünleşme yönünde tercihini kullanan Türkiye bu kararın gerektirdiği somut adımları atmaya başladı. Devletçilikten ve ekonomiye aşırı müdahale etmekten kısmen vazgeçildi. 1946 yılında başlayan ve karma ekonomi dönemi olarak tanımlanan bu dönem 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle, beklenenin aksine devam etmiştir. Ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacındaki DP, iktidarda olduğu 1960 yılına kadar KİT'leri özelleştiremediği gibi, özel sektörün yeterli sermayeye sahip olmaması nedeniyle bu dönemde birçok yeni KİT kurulmuştur.¹⁴⁶

Türkiye Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kuruluş toplantılarında katılmıştı. Bretton Woods Anlaşması gereğince Türk Lirası kurunun belirlenmesi gerekiyordu. 7 Eylül 1946 kararları ile Türk Lirası devalüe edildi ve 1 Dolar 1,27 Liradan 2,80 Liraya çıktı. Çok partili hayata geçiş sürecinde 1946 yılından itibaren Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Türkiye Sosyalist Partisi, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi gibi partiler kurulmuştur. Ancak, yine 1946 yılında son iki parti ve tüm sendikalar sıkıyönetim idaresinin kararı ile kapatılmıştır. II nci Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerin önde gelen ismi Amerika, artık Batı dünyasının liderliğini eline almıştır. Türkiye, Amerika ile olan ilişkilerini geliştirmek düşüncesindedir. Amerika harpten zarar gören ölkeleri desteklemek ve Sovyet tehditi altına girmemelerini temin için bir yardım programı uygulamaya karar vermiştir. Türkiye 12 Temmuz 1947 tarihinde imzalanan Marshall Yardım Planı'na dahil olmayı başarır. Amerika yardımın, Türkiye'nin devletçilik anlayışından uzaklaşması halinde gerçekleşmesinde ısrar etmektedir. Öte yandan Demokrat Parti'nin liberal uygulamalar yönündeki sert muhalefeti karşısında, İsmet Paşa önderliğinde koyu bir devletçilik uygulaması geçirmiş olan CHP, istemeyerek de olsa, bu tutumundan vazgececektir. Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlar nedeni ile başına gelenler henüz anılarda tazeliğini korumaktadır. Kapitülasyonlardan ağzı yanmış bu toplum, CHP'li kadroların girişimi ile, Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren yabancı

---

¹⁴⁶ Atasoy, s. 73.

sermayeye çeşitli kısıtlar getirmişken, 1947’de, aşırı devletçi imajını silmek için, yabancı sermayeyi teşvik eden kanun bile çıkarabilmiştir.¹⁴⁷

1947 yılında Şevket Süreyya Aydemir, Hüsrev Tökin gibi radikal devletçi kadro mensubu kişilere hazırlatılan kalkınma planı rafa kaldırıldı. Bu planın yerine, 1948 – 1952 yıllarını kapsayan “Türkiye İktisadi Kalkınma Planı” adıyla ve Amerikalı uzmanların da yardımıyla yeni bir plan hazırlandı. “Vaner Planı” olarak da tanınan bu plan özel kesime büyük bir önem vermekte, öncelikle tarım ve tarıma bağlı tüketim sanayilerinin geliştirilmesini öngörmekteydi.¹⁴⁸ Bu planı da, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı gibi, uygulamak mümkün olmamıştır.

Savaş sonrasında kapitalist dünya ile bütünleşme yönünde tercihini kullanan CHP yönetiminde dışa açık, özel sektöre dayalı, liberal bir piyasa ekonomisine yönelme yönünde fikir değişikliği oldu. Türkiye, kısa süre içinde GATT, Dünya Bankası ve IMF gibi kapitalist dünyanın uluslararası kuruluşlarına üye oldu. İthalât rejimi kısmen serbestleştirildi. İthalâta miktar sınırlamalarının (kotaların) kapsamı daraltılarak ithalât kolaylaştırıldı. İç piyasanın, gümrük vergileri ve 1946 devalüasyonunun sağladığı koruma dışında, idari araç ve tedbirlerle korunması uygulaması sona erdi. Türkiye 1946’dan itibaren yabancı sermaye rejimini adım adım liberal hale getirdi. 1950 yılında, özellikle Dünya Bankası’nın özel sektöre yönelik sanayi kredilerini örgütlemek amacıyla Türkiye Sanayi ve Kalkınma Bankası kuruldu. 1950 sonrasında Türkiye’ye gelen yabancı sermayenin önemli bir bölümü bu yolla girdi. Devletçilik konusunda 1930’lardaki sınırlı tartışma ortamı İkinci Dünya Savaşı yıllarında yerini sükûnete bıraktı. Savaş sonrasında bu sükûnet bozuldu. Artık, Batı’dan gelen liberal düşünce hakim olmaya başladı. Ülkeyi yönetenlerin devletçilik konusundaki düşüncelerinde değişiklik olmuş, tartışmalar “devletçiliğin tasfiyesi” zeminine oturmuştur¹⁴⁹. 1948 Türkiye İktisat Kongresi bu görüşlerin yansıtıldığı platform olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki uygulamaların da etkisiyle devletçilik gözden düşmüştür. Demokrasi ve iktisadi demokrasi gibi yeni kavramlar tar-

---

¹⁴⁷ Kerem Alkin, “70 Yıllık Ekonomi Tarihimiz, Olaylar, Kişiler, Krizler”, **Macro Economy Dergisi**, No: 1, Cumhuriyet Tarihi Eki, Kasım 1994, s. 10-11.

¹⁴⁸ Seyfettin Gürsel, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1999, s. 143.

¹⁴⁹ Murat Koraltürk, “1920’lerden 1960’lara Devletçilik – Liberalizm Tartışmaları”, **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1999, s. 161.

tıılmaktadır. Devletçilik hâlâ anayasal doktrin; devlet ve iktidardaki Halk Partisi o sırada resmen devletçi olsa da, siyasal konuşmalarda üslûp değişmiştir¹⁵⁰.

1946 yılında CHP'den kopan muhalif milletvekillerinin kurduğu Demokrat Parti 1946 seçimlerinde Meclis'e girmeyi başarmıştı. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde ise, iktidar olmuştu. DP parti programında kamu hizmeti niteliği taşımayan alanlarda devletin işletmecilik yapmayacağı ve temel sanayiler dışında kalan KİT'lerin özelleştirileceği belirtiliyordu. İş başına gelen hükümet, özel girişimciliğe inanmakta, devletin ekonomik fonksiyonunun işletmecilikten çok düzenleme, koruma, teşvik etme, denetlemeden ibaret olmasından yanadır.¹⁵¹ Devlet işletmeciliğinin özel kesimin hiçbir zaman yapamayacağı işleri, faaliyetleri kapsaması gerektiği görüşü savunulmaktaydı.

Türkiye'nin koşulları, dönemin iktidarına programlarında belirttikleri gibi bir ekonomi politikası izlemeye imkân vermemiştir. 1950-1960 yılları arasında hiçbir KİT satılmadığı gibi, aksine bu devirde bir çoğu genişletilmiş ve bunlara yenileri eklenmiştir. Benimsenen liberal ekonomi politikası bir noktaya kadar sürdürülebilmiş, bunun ötesinde kamu sermayesinin karma şirketler kanalıyla ekonominin çeşitli alanlarına kontrolsüz bir biçimde yayıldığı görülmüştür.¹⁵² Dönem bir bakıma özel sanayie geçiş dönemi sayılabilir. Devletçi sanayileşme döneminde başlatılan temel tüketim mallarının yerli üretimi bu dönemin sonunda tamamlanmıştır. Bu dönemde kamu yatırımları kısmen açıktan finanse edilmesi nedeniyle, bir süre sonra şiddetli bir enflasyon başlamış ve ağır bir dış ödemeler bunalımı baş göstermiştir. Ortaya çıkan ekonomik bunalım nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti 1958'de moratoryum ilân etmiştir.

3.5 PLANLI DÖNEM (1960 - 1980)

1960 – 1980 aralığına, 1960, 1971, 1980 yıllarında olmak üzere, üç askeri darbe yaşanmıştır. 27 Mayıs 1960 sabahı Türkiye radyoda yayınlanan marşlar ve Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğu anonsu ile uyandı. İhtilâli gerçekleştiren askerlerin oluşturduğu Milli Birlik Komitesi sivil bir hükümet kurdu. DP'nin plansız ekonomi yönetimine duyulan tepkinin bir ifadesi olarak planlama teşkilâtının kurulması hükümete önerildi. Aynı günlerde Demokrat Parti iktidarı döneminde yapılan yolsuzlukları incelemek

¹⁵⁰ Oktay Yenal, *İktisat Siyaseti Üzerinde İncelemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 149.

¹⁵¹ Hamitoğulları, *Çağdaş İktisadi Sistemler*, s. 771.

¹⁵² Dündar Sağlam, *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF, 1967, s. 89.

için tahkikat heyetleri kuruldu. Yasama yetkisini kullanan Milli Birlik Komitesi tarafından kabul edilmekle yasalaşmış olan ve Devlet Planlama Teşkilâtı'nın kuruluş ve görevlerini belirleyen 91 sayılı yasa Ekim 1960'tan itibaren uygulamaya kondu. DPT, hükümette, yasında belirtilmiş konularda danışmanlık yapmakla görevliydi. 1961 Anayasası 41 nci maddesinde kalkınma planları yapma görevini devlete vermişti. Anayasanın 129 ncu maddesi DPT'yi anayasal bir kuruluş haline getirmişti. Odalar Birliği bünyesinde faaliyet gösteren Türk Standartları Enstitüsü, 22 Kasım 1960 tarihli 132 sayılı yasa ile, tüzel kişiliği haiz, özel hukuk hükümlerine göre yönetilen bir kamu kurumu haline getirildi.¹⁵³

1962 yılından itibaren Almanya'ya Türk işçi göçü başladı. Bu Türk ekonomisi için önemli bir gelişmeydi. Türkiye'ye işçi dövizleri olarak yeni bir imkân doğmaktaydı. Ayrıca, bu gelişme işsizlik sorununun azaltılmasına yardımcı olacaktı.

1963 yılından itibaren Türkiye Ekonomisi planlı dönem olarak adlandırılan yeni bir döneme girmiştir. 1961 Anayasası'nın başlangıcında sosyal devlet esası devletin ödevleri arasında yer almış ve 2.maddesinde Türkiye Cumhuriyeti milli, demokratik, laik ve sosyal bir devlet olarak tanımlanmıştır. Bu şekilde sosyal düşünceler eskiye göre daha fazla ağırlık kazanmıştır.¹⁵⁴

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-67, İkinci BYKP 1968-72, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973-1977 arasında yürürlükte kaldı. 1963-1969 dönemi hızlı ve istikrarlı büyümenin sağlandığı yıllar oldu. Planlar kamu kesimi için "zorunlu hedefler", özel kesim için " yol gösterici" hedefler getiriyordu. ¹⁵⁵

Türk planlama modelinin temel özellikleri topluca şöyle özetlenebilir: 1) Kalkınma planları demokrasi, insan hakları göz önünde bulundurularak hazırlanacaktı. 2) 15 yıllık perspektif içinde 5'er yıllık planlar hazırlanacaktı. 3) Plan, karma ekonomi düzeni içinde, kamu ve özel olmak üzere iki sektörlü olacaktı. 4) Plan kamu sektörü için emredici , özel sektör için özendirici ve yol gösterici nitelikte olacaktı. 5) Beş yıllık planlar basit Harrod-Domar büyüme modeline göre hazırlanacaktır. 1 Ocak 1963 yılında yürürlüğe giren Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 15 yıllık perspektif planının ilk dilimi olarak hazırlanmıştı. Bu plan Doğu Bloku ülkelerinde görülen emredici planlardan değildir. Plan, İkinci Dün-

---

¹⁵³ Erdinç Tokgöz, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914 – 1999)**, 5. Basım, Ankara: İmaj Yayınevi, 1999, s. 138.

¹⁵⁴ Fırat Oğuz ve Fırat Bayar, s.15.

¹⁵⁵ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999, s.112.

ya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde uygulamaya konan yol gösterici plan niteliğindedir ve kamu kesimi ile özel kesimin yan yana yaşadığı karma ekonomi düzeni öngörmektedir. Beş yıllık planlar basit Harrod-Domar büyüme modeline dayanan ve sektörel boyutları olan makro planlardır. Bu model aşamalı bir plan tekniğine sahiptir. Bu teknikte büyüme hızı, yatırım, tasarruf, üretim gibi makro ekonomik büyüklükler belirlenmektedir. Daha sonra girdi – çıktı analizi aracılığı ile sektörel üretim, yatırım düzeylerine uygun proje seçimi yapılmaktadır.¹⁵⁶

3.5.1 Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1963-1967)

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı İsmet İnönü Hükümeti hazırlayıp yürürlüğe koydu. AET ile imzalanan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması Türkiye'nin prestijini arttırmıştı. Planın ikinci yılından itibaren yurt dışına giden işçiler ülkeye döviz göndermeye başladılar. Bu dövizlerin Türkiye'nin dış ticaret açığının kapatılmasında, tasarruf yetersizliğinin hafifletilmesindeki önemli katkısı uzun yıllar sürdü. 1965 yılının başında İnönü Hükümeti'nin bütçesinin Meclis'te reddedilmesinin ardından, kontenjan senatörü Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında 20 Şubat 1965'te bir hükümet kuruldu. Başbakan Ürgüplü ülkeyi 10 Ekim 1965'te yapılan seçimlere götürdü. Seçimi Adalet Partisi kazandı. Genel Başkan Süleyman Demirel 42 yaşında başbakan oldu.¹⁵⁷

1960'lı yıllar hızlı büyüme kadar mali istikrarın da sağlandığı yıllar olarak bilinir. Enflasyon hızı 1963-67 arasında yıllık ortalama %5'te kalırken; GSMH reel büyüme hızı %6.5'e; sanayide artış %10.6'ya ve tarımda %3.7'ye yükselmiştir. KİT'lerin imalat sanayisindeki payı %43, katma değerde payı ise %62 kadardı. Bu olumlu ekonomik durum, özel kesimin imalat sanayiyinde kabuğunu kırmasını sağladı.¹⁵⁸

BBKP döneminde büyüme hızı yüzde 6.6 oranında gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe üretimde iklim koşullarına bağlı olarak iniş ve çıkışlar yaşanmış, dönem başında milli gelir içindeki payı yüzde 34.6 olan tarım sektörünün payı dönem sonunda yüzde 29.3'e inmiştir.¹⁵⁹

---

¹⁵⁶ Tokgöz, s. 145.

¹⁵⁷ Tokgöz, s. 72.

¹⁵⁸ Kazgan, s.115.

¹⁵⁹ Fırat Oğuz ve Fırat Bayar, s.17.

Bu planın uygulanmasında, bilhassa ekonomik hedefler yönünden beklenenin üstünde başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

3.5.2 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1968 – 1972)

İkinci Plan'ın matematiksel modeli, Tinbergen'in kurduğu model üzerinde Hansen tarafından yapılan bazı düzeltmelerle oluşmuş bir modeldi. Özünde basit bir Harrod-Domar modeli olma özelliğini koruyan modele iki temel yenilik getirilmişti. Bunlardan biri, çok sektörlü bir modelin oluşturulması ve sektörlerin ulusal ve uluslararası olarak ikiye ayrılmasıydı. İkinci yenilik ise, her türlü fiyat hareketinin dışarıda bırakılması, yani reel piyasa fiyatlarının kullanılmasıydı. İkinci planda yıllık büyüme hızı hedefi %7 olarak belirlenmiştir. Sanayi sektörü "sürükleyici sektör" olacaktı. Sanayi sektörünün GSMH içindeki payı %20,5'e; yatırım harcamalarının GSMH'ya oranı %24,3'e; yurt içi tasarrufların GSMH'ya oranı %22,6'ya yükseltilecekti. Artık yeni bir dönem, teşvik belgesi dönemi başlamıştı. Özel sektörün yatırımları için güçlü bir teşvik sistemi getirilmekteydi. 1968 yılından itibaren dünyada ve Türkiye'de öğrenci eylemleri siyasi nitelik ve süreklilik kazandı. 12 Ekim 1969'da genel seçimler yapıldı. Süleyman Demirel'in başında bulunduğu Adalet Partisi seçimleri kazandı; AP iktidarda kaldı. Başbakan Demirel ile anlaşamayan bir grup senatör ve milletvekili AP'den istifa etti. Bu parlamenterler Ferruh Bozbeyli ve Sadettin Bilgiç önderliğinde Demokrat Parti'yi kurdular. 1969 seçimlerinde Konya'dan bağımsız milletvekili seçilen Prof. Necmettin Erbakan 8 Şubat 1970'te Milli Nizam Partisi'ni kurdu. Ağustos 1970'te TL %66 oranında devalüe edildi ve 1 Dolar = 15 TL oldu.¹⁶⁰

İkinci plan döneminde 1970 yılı devalüasyonu ve işçi döviz gelirlerinin olumlu etkisi nedeniyle petrol ve ithal malları artışına karşın yüksek büyüme hızı yakalanmıştır.¹⁶¹

İkinci plan döneminde özel sanayi yatırımları çok büyük destek gördüğü halde, beklenen gelişmeler olmadı. En önemli neden siyasal çalkantılar ve yatırım ortamının iyi olmamasıydı. Dönem içinde özel sektör sınai yatırımlarının genellikle küçük ölçekli ve montaj nitelikli olması istihdam etkisini sınırlandırmıştır.

---

¹⁶⁰ Tokgöz, s. 153.

¹⁶¹ Fırat Oğuz ve Fırat Bayar, s.17.

3.5.3 Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1973 – 1977)

1970'li yıllar dünya için olduğu kadar Türkiye için de büyük dönüşümleri hazırlayan politik, toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişmelerin ortaya çıktığı yıllar olmuştur.¹⁶²

17 Nisan 1972'de Başbakan Nihat Erim'in istifa etmesi üzerine kurulan Ferit Melen Hükümeti bir yıl dolmadan istifa etti. Yerine Naim Talu Hükümeti kuruldu. Bu hükümet ülkeyi 14 Ekim 1973'te yapılan genel seçimlere götürdü. Seçimlerde hiçbir parti tek başına hükümet olacak kadar milletvekili çıkaramadı. Nihayet, 26 Ocak 1974'te Bülent Ecevit başkanlığında CHP – MSP koalisyon hükümeti kuruldu.¹⁶³

Arap – İsrail Savaşı Ekim 1973'te yeniden başladı. Ham petrol varil fiyatı 1973 yılı başında 2,5 dolar iken 24 Aralık 1973'te 11,6 dolara yükseldi. Bu aşırı fiyat artışı dünya ekonomisinin dengelerini altüst etti. Petrol ithalâtçısı Türkiye'nin dış ticaret açığı çok büyük ölçüde arttı. 1974 yazında Kıbrıs'ta darbe oldu. Bu plan döneminde 7 defa hükümet değişikliği oldu. Her seferinde kamuda, KİT'lerde üst yöneticiler değişti. Ülkede istikrar bir türlü sağlanamadı. Üçüncü plan özünde Harrod – Domar tipi büyüme modeliydi. Plan matematiksel bir modele dayandırılmıştı. Modelden türetilen veriler planın temelini oluşturmuştu. Modelde ilk kez 37 sektörlü bir girdi – çıktı tablosu kullanıldı. Planın öngördüğü temel hedefler 22 yıllık bir perspektife uygun olarak belirlenmişti. AET ile imzalanan Katma protokol 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girdi. Katma Protokol gereğince 22 yıl sonra gümrük duvarlarının tamamen kalkması öngörülmüştü. Plan hızlı sanayileşmeyi ve tüketim malları yerine ara ve yatırım malları üretiminin ağırlık kazandığı bir sanayi yapısına ulaşmayı hedeflemişti. MSP ile koalisyon kuran CHP 1974'te "halk sektörü" ve "köy kent" gibi iki kavramı ülke gündemine getirmişti. Halk sektörü ile kamu sektörü ve özel sektör dışında yeni bir girişim biçimi tanımlanmak istenmekteydi. Halk sektöründe mülkiyet yaygınlaşacak, kamu ve özel mülkiyet yanında halk toplulukları mülkiyeti doğacaktı. Köy kent kırsal alanda yeni bir yerleşme önerisiydi. Üçüncü plan hızlı sanayileşmeyi, GSMH içinde temel sektörlerin payının değişmesini hedefle-

---

¹⁶² Kazgan, s.117.

¹⁶³ Tokgöz, s. 159.

mişti. Plan döneminde GSMH yılda ortalama %6,5 artmıştır. %27 olması planlanan GSMH içinde sanayinin payı %22,7 olarak gerçekleşti.¹⁶⁴

Ekonomi düzleminde, 1970'li yıllar serbest sermaye ithali ve finans kapitalin etkilerine açılmanın başladığı dönemdir. Serbest piyasa ekonomisinin petrol krizini izleyerek gündeme gelmesi, enflasyon hızının çok yükselmesi, kayıt-dışı ekonominin patlama sürecine girmesi bu dönemin özellikleri arasında yer alır.¹⁶⁵

1975 yılında Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası (DESİYAB) kuruldu. Banka 1988'den itibaren Türkiye Kalkınma Bankası adını aldı. Banka, Türkiye'nin sanayileşmesinin hızlandırılması, mülkiyetin tabana yayılmasına katkıda bulunulması, yurt dışında çalışan işçilerin tasarruflarının Türkiye'ye aktarılması gibi amaçlarla kuruldu. Banka işçi şirketlerine ve halka açık şirketlere orta ve uzun vadeli kredi vermek ve danışmanlık yapmakla görevlendirildi. Planlı dönemin ilk 15 yılında emisyon hacmindeki artış %50 olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de ilk kez enflasyon oranının çift haneli olması süreklilik kazandı. Bu dönemde dış ticaret devamlı açık verdi. Birinci petrol krizi ve Kıbrıs Barış Harekâtı dış açığın yaklaşık üç misli büyümesine neden oldu. Dış ticaret açığının GSMH'ya oranı %8,7'ye çıktı. Ayrıca, ekonomi tarihinde ilk defa ihracatın ithalâtı karşılama oranı %29,6'ya indi. Toplam uzunluğu 980 km olan; bununun 640 km. kadarı Türkiye topraklarında bulunan Türkiye - Irak petrol boru hattının Yumurtalık kesimi 4 Ocak 1977'de hizmete açıldı. Bundan başka 1973 ve 1974 yıllarında Türkiye'ye gönderilen işçi dövizlerinde büyük artış oldu. Döviz darboğazını aşmak için Hükümet 1975'ten itibaren "Döviz Çevrilebilir Mevduat" (DÇM) uygulamasını teşvik etti. Bu amaçla 8 büyük bankaya bu hesapları yürütme yetkisi verdi. Konvertibl dövizlerle açılan DÇM hesabı sahiplerine hükümet kur garantisi tanıdı. DÇM hesaplarıyla, dışarıda yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin getirdiği kısa vadeli dövizler karşılığında, Türk Lirası kredisi olarak piyasaya para sürülmekteydi. 1977 sonunda Türkiye'nin toplam dış borçları 11439 milyon dolar düzeyine ulaşmıştı. Bu borçların %58'i kısa, kalanı da orta ve uzun vadeli dış borçlardı. Türkiye vadesi gelen dış borçlarını ödeyemez hale gelmişti. Ekonomi yönetimi, dış borç yönetimi tam bir çıkmaza girmişti.¹⁶⁶

---

¹⁶⁴ Tokgöz, s. 164.

¹⁶⁵ Kazgan, s. 118.

¹⁶⁶ Tokgöz, s. 167.

3.5.4 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1979 – 1983)

1970'li yılların sonunda ülke ekonomisi yeniden tıkanmıştır. Bu gelişmelere, dünya petrol fiyatları artışının gecikmeli etkileri ve devletçiliğe dayanan , özel sektör yatırım teşviklerini ihmal eden politikaların etkisi olmuştur.¹⁶⁷

Dördüncü Plan yürürlüğe konmuş ama, planı hazırlayan hükümet ve teknik kadronun daha bir yıl dolmadan görevden ayrılmak durumunda kalmaları ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle uygulanamamıştır. Plan için Ecevit Hükümeti ve planı hazırlayanlar iddialı hedefler ortaya koymuşlardı. Dış ekonomik ilişkilerin çok yönlü olarak geliştirilmesi; ihracatın çeşitlendirilmesi ve ihracatta sanayi malları payının %60'a çıkarılması; birikmiş kısa vadeli dış borçların konsolide edilmesi; Türkiye – AET ilişkilerinin gözden geçirilmesi, yükümlülüklerinin bir süre dondurulması, AET'nin Türkiye'nin sanayileşmesine katkısının artırılması... Bunlar, planın dış ekonomik ilişkiler bölümünde belirlenen temel ilkelerdir.¹⁶⁸

Ekonomideki sıkıntıların, durgunluğun ve enflasyonun iyice yoğunlaştığı 1978 ve 1979 yıllarında, dışarda Ermeni terör örgütünün ve içerde ideolojik kökenli olarak gözüken örgütlerin terör eylemleri de en yüksek düzeye çıkmıştı. Türkiye ekonomik, siyasi ve toplumsal kargaşanın bunalımını yaşarken, dünyadaki gelişmeler de bu sıkıntıları ağırlaştırmıştır. 1979-1980 yılları çok büyük ve olumsuz gelişmelerin habercisi olmuştur.¹⁶⁹ Hem dünyadaki hem de ülkedeki olumsuz durum planın tam anlamıyla uygulanmasını engellemiştir.

1970'li yılların petrol krizi sonrası stagflasyonunu batı dünyası yaşarken, Japonya ve çevresindeki Asya Kaplanları'nın bir iki yılda durgunluğu atlattıkları "İhracata Dönük Büyüme" ekonomi modelinin gelişmesine yol açmıştır.¹⁷⁰

3.6 1980'DEN GÜNÜMÜZE

3.6.1 24 Ocak Kararları

Türkiye Ekonomisi'nde 1946 yılından itibaren dışa bağımlılık yaratan ekonomi politikalarının uygulanması, 1970'li yılların başında ve sonlarına doğru yaşanan petrol fi-

---

¹⁶⁷ Fırat Oğuz ve Fırat Bayar, s.19.

¹⁶⁸ Tokgöz, s. 169.

¹⁶⁹ Kazgan, s.134.

¹⁷⁰ Kazgan, s.136.

yatlarındaki artış ve 1974 yılındaki Kıbrıs Sorunu'yla ortaya çıkan mali yükü birlikte 1977 yılında başlayan ve etkisini yaklaşık üç yıl sürdüren ekonomik krizi beraberinde getirmiş ve Türkiye 1980 yılı başında alınan istikrar tedbirleriyle bu krizi aşmak istemiştir.¹⁷¹

24 Ocak paketi 12 Eylül askeri rejiminin Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal önderliğinde yürütülürken gelmesi amaçlanan serbestleşmenin, dış (ABD) kaynaklı bir küresel pojenin Türkiye ayağı olduğunu kimse bilemiyordu. ABD'de Reaganomics ve İngiltere'de Thatcherism ile yola çıkan serbestleşme politikası hedeflenmişti.¹⁷²

24 Ocak 1980'de açıklanan istikrar programının ana ögesi Türkiye'nin ithal ikameci büyüme modelinden dışa açık bir büyüme modeline geçmesidir. İstikrar programının mali kesimi ilgilendiren bölümünde ise devletin fonksiyonlarının azaltılması, bütçe açığının daraltılması ayrıca fonları mali sektöre çevirme isteğidir.¹⁷³

Yüksek enflasyon, döviz ve enerji darboğazı, ihracattaki gerileme gibi olumsuz ekonomik gelişmelerin birikimiyle ortaya çıkan ekonomik sorunların ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları ile fiyat istikrarını sağlamak, ödemeler dengesini yeniden kurmak, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmak, ekonominin dışa açılması ve sanayileşme stratejilerini bu yönde geliştirmek, kamu kesiminin ekonomi içindeki payını azaltmak istenmiştir. Bu amaçlara ulaşmak için kullanılan araçlar ise sıkı para politikası, pozitif reel faiz politikası, gerçekçi döviz kuru politikası, kamusal mal ve hizmetlerin fiyatlarının gerçekleri yansıtacak şekilde belirlenmesi, yabancı sermayenin teşviki ve dış ticarettte kamu kesiminin müdahalelerinin azaltılarak serbestleştirilmesi olmuştur.¹⁷⁴

3.6.2 1980 Sonrasında KİT'lerle İlgili Gelişmeler

1980 sonrasında KİT'lerle ilgili önemli gelişmelerden biri, 11 Nisan 1983 tarih ve 60 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları Hakkında Kanun Hükümünde Kararname'nin yürürlüğe girmesidir. Bu KHK, yürürlüğe girmesinden kısa bir

---

¹⁷¹ Akalın, s.107.

¹⁷² Kazgan, s.139.

¹⁷³ Şükrü Binay ve Kürşat Kunter, "Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü 1980-1997", TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliğ No:9803, Aralık 1998, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/teblig/98/gece2.html>, (22 Kasım 2007), s.10.

¹⁷⁴ Uğur Selçuk Akalın, s.107-108.

süre sonra değiştirildi. 19 Ekim 1983 tarih ve 2929 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları Hakkında Kanun kabul edildi.¹⁷⁵

1983 genel seçimlerini kazanmasıyla iktidara gelen Anavatan Partisi 24 Ocak Kararları ile benimsenen ekonomik programı devam ettireceğini açıklamıştır. 19 Aralık 1983 günü TBMM’de hükümet programını okuyan Başbakan Turgut Özal hükümetin ekonomiye bakışını özetle şöyle ortaya koymuştur: “Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tahditlerin asgariye indirilerek rekabet şartlarının hâkim kılındığı ve serbest pazar ekonomisinin uygulandığı ekonomik sistem tercihimizdir”. Yine hükümet programında KİT’ler ve özelleştirilmeleriyle ilgili olarak şu görüşlere yer verilmektedir: “Hükümetimiz ilke olarak vatandaşlarımızın kendi güçleriyle veya makul teşvik tedbirleriyle gerçekleştirebilecekleri yatırımlara devletin doğrudan kaynak tahsis etmesini doğru bulmamaktadır. Bu şekilde mütalâa edilebilecek mevcut kamu iktisadi teşebbüslerinin tedricen millete devredilmesini uygun buluyoruz. Kamu iktisadi teşebbüsleri için takip edeceğimiz politika açıklıkla belirtilmiş olmasına rağmen, bu politikanın zaman alacağı muhakkaktır. Bu itibarla bir taraftan öngörülen hedeflere erişilmesine yönelik tedbirler alınırken, diğer taraftan kamu iktisadi teşebbüslerini kârlı ve verimli işletmeler haline getirilmesi maksadıyla gerekli düzenlemeler yapılacaktır.”¹⁷⁶

3.6.3 24 Ocak Kararlarının Uygulanması ve Alınan Sonuçlar

Türkiye’de 1980’lere kadar gerek sanayileşme alanında gerekse diğer konularda çok yoğun devlet müdahaleciliği yaşanmıştır. Devlet 1980’lere kadar mevcut olan tüm piyasalara sistematik bir biçimde müdahalede bulunmuştur. Bu müdahalelerin bir kısmı planlı karma ekonomi anlayışı çerçevesinde gerçekleşirken, müdahalelerin çok önemli bir bölümü de “siyasi popülizm” çerçevesinde oy elde amacıyla olmuştur. 1970’li yılların ortalarına kadar, dışa kapalı ekonomi anlayışı, kapsamlı devlet müdahalelerine imkan verecek şekilde gelişmiştir. 1970’lerin ortalarından itibaren yükselmeye başlayan enflasyon, artan dış ödemeler darboğazı, sosyal ve siyasal karmaşa ortamı, devletin keyfi müdahale kapasitesini önemli ölçüde daraltmaya başlamıştır. 1980’li yıllarda müdahalecilik

---

¹⁷⁵ Atasoy, s. 79.

¹⁷⁶ Atasoy, s. 81.

anlayışına getirilen önemli değişiklik, 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri çerçevesinde ortaya atılmıştır.¹⁷⁷

24 Ocak ve 12 Eylül operasyonları ile 1977-79 krizine yanıt verilmiştir. İş gücü piyasası ekonomi-dışı, yani askeri, yasal ve idari yöntemlerle disiplin altına alınmıştır. Sendikal faaliyetler askıya alınmış, DİSK yöneticileri yargılanmış, grev yasağı getirilmiş, ücret belirlenmesinde toplu sözleşme düzeninden Yüksek Hakem Kurulu'na kaydırılmıştır. Finansal sisteme yönelik yeniliklerde ise 1980 Temmuzunda vadeli mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasına başlanmıştır.¹⁷⁸

24 Ocak Kararlarının uygulanmaya konulmasından sonra Türk ekonomisi kendine yeni bir yol haritası çizmiştir. Dış piyasalarda Türkiye'nin itibarı (kredibilitesi) artmış, uluslararası kuruluşlardan borç alabilir duruma gelmiştir. İthalât sıkıntısı, dış ödemeler sorunları giderilmiştir. Türk sanayii daha iyi çalışır hale gelmiştir. Türkiye'nin ihracatı artmış, ekonomi daralma döneminden sonra yeniden büyüme sürecine girmiştir. Türkiye'nin döviz gelirleri yükselmiş, düzenli borç ödeyebilir hale gelmiştir.

1984-1988 yılları arasındaki dönemde bölüşüme dönük politikaların ücretler ve tarımsal destekleme ile ilgili boyutlarında, askeri rejimin hedefleri sürdürülmüşse de sıkıyönetim ve YHK uygulamalarının son bulması nedeniyle kullanılan araçlar değişmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde gecekondulara dönük tapu tahsis belgeleri, imar afları ve kent planlaması perspektifinden yoksul kentleşme oluşmuştur. Bu dönemde finansal serbesti bakımından bankerler krizinin de etkisiyle ihtiyatlı davranılmış ve faiz hadleri Merkez Bankası'nın denetimi altına girmiştir. Finansal araçlar bu yıllarda çeşitlenmiş ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 1986 yılında işler hale gelmiştir. Ayrıca bu yıllarda Merkez Bankası'nın da taraf olduğu bankalararası TL ve döviz piyasalarının kuruluşu ve Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerine girmesinin yasal ortamı oluşturulmuştur.¹⁷⁹

Kamu maliyesi açısından bu dönemde vergi siteminde değişiklikler yapılmıştır. Gelir vergisi parçalı, regresif ve adaletsiz bir yapı kazanmıştır. Servet beyannamesi 1984 yılında kaldırılmıştır. ABD'de Reagan yönetiminin izlediği "arz yönlü iktisat" yaklaşımı

---

¹⁷⁷ Erdal Türkkan, **Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz**, Ahmet Şahinöz (hızl.), Ankara: İmaj Yayınevi, 2001, s.108-109.

¹⁷⁸ Korkut Boratav, Bülent Tanör ve Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-2003**, 5. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 2004, s. 191.

¹⁷⁹ Boratav, s.192-193.

mının reçetesi olan “vergi oranlarının hafifletilerek vergi hasılatını arttırma” beklentilerinin etkileri sezilmektedir. Ancak, ABD’de olduğu gibi Türkiye’de de bu yaklaşım milli gelir içindeki vergi hasılatının payını üşürmüş ve sermaye sınıfları lehine verilen vergi ödünleri daha sonradan mali krizlerin oluşumuna katkıda bulunmuştur. 1985-1986 yılları arasında kamu harcamalarında gözlenen artışlar 1987 yılına kadar genişleme konjonktürünün başlamasına yardımcı olmuştur. ANAP kontrolündeki yasal düzenlemelerle belediye yatırımları genişlemiş ve alt-yapıya (haberleşme ve enerjiye) yönelik kamu yatırımlarına öncelik yapmıştır. Bu yıllarda iç borçlanma, kamu açıklarının finansmanında önem kazanmıştır. 1985 yılında başlayan, Hazine’nin belli aralıklarla tahvil ve bono satması yöntemi dönem boyunca sürdürülmüştür. Ancak sonraki dönemde faiz ödemeleri kamu maliyesini bunalıma sürükleyecek boyutlar kazanmıştır. KİT sisteminin finansal krize yönelmeye başlaması dönemde gerçekleşmiştir. KİT fiyatları, enerji hariç, genellikle fiyat hareketlerinin arkasından izlemiş ve Hazine’nin KİT yatırımlarının finansmanına katkısı bu dönemde büyük miktarda daraltılmıştır. ANAP iktidarı özelleştirmeyi bir program olarak belirlemiş; Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi’nin kurulması bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ithalatta liberalizasyon, ihracatta teşvikler, reel devalüasyonları hedefleyen esnek kur sistemi uygulanmış; ithalatta miktar kotaları ve gümrük tarifeleri indirilmiştir. İhracat teşviklerinin hayali ihracata yol açması, döviz kontrollerinin azaltılması, bankaların ve firmaların yurt dışında, bireylerin yurt içinde döviz tutmalarına izin verilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir.¹⁸⁰

3.6.4 Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1990 – 1994)

1989 yılı, 1993 sonuna kadar süren ve 1994 yılında tekrar şiddetli bir krizle noktalanmış yeni bir sürecin hazırlandığı yıl olmuştur. Bu dönemde Körfez Savaşı ve Irak ambargosuyla süren şanssız bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde ABD ve Japonya başta olmak üzere yoğun bir durgunluğun yaşandığı dönem olmuştur. 1989 yılı stagflasyon yılı oldu. GSMH’nin yıllık büyüme hızı %2’nin altında kalmış, enflasyon %60’ı aşmaktaydı. İşçi ücretleri ve memur maaşları reel olarak yükseltilmiştir. Tarımda üretim %7’yi aşan oranda düşmüş, kamu kesimi açıkları tırmanmaya başlamıştır.¹⁸¹

---

¹⁸⁰ Boratav, s.194-195.

¹⁸¹ Kazgan, s.169.

İnsan deposu haline gelmiş, kötü yönetilen, çoğunluğu itibariyle zarar eden KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda öngörülen hedeflerin çok gerisinde kalınmıştı. Bu durum ekonomiye sürekli yük olmakta, kamu finansman açığının aşağıya çekilmesini engellemektedir. Kayıt dışı ekonominin giderek büyümesi, yayılması, vergi yükümlülerini vergi kaçırmaya itmektedir. 6 ncı plan döneminde makro ekonomik dengelerin sağlanmasında para ve maliye politikaları uyum içinde uygulanamamıştır. Bunun yanında, dış ticaret ve sermaye hareketleri serbestleştirildiği halde, yurt içi makro politikaların uluslararası konjonktürdeki gelişmelerle tutarlılığı sağlanamamıştır. Ekonominin içinde bulunduğu yapısal sorunların halledilmesi, büyümenin temel itici gücü olacak verimlilik artışının sağlanmasına imkân verecek ortamın yaratılması mümkün olmamıştır.¹⁸²

1990'lı yıllara gelindiğinde, ekonominin 1980'li yıllarda yaşadığı olumlu hava sürdürülememiştir. 1990'larda ülke ekonomisi dengesiz büyüme ve yüksek kronik enflasyon yaşamıştır. Enflasyon paranın satınalma gücünü düşürmüş, yüksek bütçe açıklarının finansmanı nedeniyle reel faizler yükselmiş ve iç borç sürdürülemez boyutlara yükselmiştir. KİT'lerin görev zararları devletin borçlanma gereği üzerine baskı oluşturmuş ve kamu bankaları ile finans sektörünün yapısının bozulmasına neden olmuştur.¹⁸³

Bu dönemde uygulanan para politikalarını incelemek istersek, 1991 yılında ortaya çıkan Körfez Krizi, politik gelişmeler ve erken seçim kararlarının meydana getirdiği belirsizlik ortamı para politikasının uygulanmasını zorlaştırmıştır ve Merkez Bankası Türk Lirası ve döviz piyasasındaki istikrarı sağlamayı amaç edinmiştir. 1992 yılında Merkez Bankası orta vadeli hedeflerini gerçekleştirmek için yeni bir parasal program ilan etse de kamu açıklarının kontrol edilememesi, Hazine'nin avans limitinin sınıra gelmesi ve kamu sektörüne verilen kredilerin hızla artması Merkez Bankası'nın para programını uygulamasını zorlaştırmıştır ve bu süreçte Merkez Bankası döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmaları gidermeye çalışmıştır. 1993 yılında kamu açıklarının parasal büyüklükleri kontrol altına alınmasını zorlaştırması sonucu Merkez Bankası parasal program açıklayamamış; faiz ve kurların istikrarlı olmasını amaçlamıştır. 1994 yılının ilk çeyreğinde ekonominin bir kriz eşiğine gelmiş olması kalıcı önlemler içeren ve kısa sürede dengeleri yerine getirecek bir programın uygulanmasını gerekli kılmıştır.¹⁸⁴

---

¹⁸² Tokgöz, s. 232-233.

¹⁸³ Fırat Oğuz ve Fırat Bayar, s.5.

¹⁸⁴ Mehtap Kesriyeli, "1980'li Yıllardan Günümüze Para Politikası Gelişmeleri", Araştırma Genel Müdürlüğü, Yayın No:97/4, Mart 1997, <http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/teblig/mehtap.pdf>, (22 Kasım 2007), s.24-25.

3.6.5 5 Nisan Kararları, Amaç ve Hedefleri

Artan kamu açıkları ve borçlar birbirini etkileyerek kar topu etkisiyle büyüyordu. Devlet, borçlarını ödemek için borçlanıyor, kamunun artan borçlanma talebi faizlerin yükselişini pompalayan bir etken oluyordu. İşgücü maliyetlerindeki artışlar; artan ithalât, azalan ihracat; büyük borç ve faiz yükü; büyük boyutlara varan dış ticaret açıkları ekonominin iç ve dış dengelerini bozmuştu. Bu olumsuz gelişmeler 1994 yılı başında para, döviz ve sermaye piyasalarında ciddi bir krizin yaşanmasına neden olmuştur. 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin çıkmasının da yaşanan ekonomik krizde etkisi olmuştur. Bu kararname ile mali piyasalarda aşırı bir serbestleşme ortaya çıkmış, sermaye hareketleri âdetâ başıboş bırakılmıştır.¹⁸⁵ Faiz oranlarının yüksekliği ve sıcak para hareketleri piyasa dengesizliklerini tetikleyen temel unsurlardan ikisidir. Bankalar, krizi hazırlayan gelişmeler içinde rol alan oyuncularından biridir. Bu gelişmelerle makro ekonomik dengeler hükümetin kontrolünden çıkmıştır. Sermaye piyasası ekonominin gidişine yön veren, ekonomiyi ayakta tutan, sonra da çökerten temel aktör olmuştur.

1994 krizinin iki temel nedeni vardır ilk olarak 1989 yılında sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ve yurtdışından sağladıkları ucuz kaynaklarla bankaların Hazine'yi fonlaması ve Merkez Bankası'nın enflasyonla mücadele çerçevesinde TL'yi değerli tutmaya çalışma politikasının yarattığı bankaların açık pozisyonları, ikincisi olarak 1989 yılında şok olarak verilen yüksek ücret zamlarının iç talebi körüklemesidir.¹⁸⁶

5 Nisan 1994 günü Başbakan Tansu Çiller "Olağanüstü İstikrar Tedbirleri"ni bir basın toplantısıyla açıkladı. 5 Nisan Kararları'nın amaçları şöyle özetlenebilir: kamu gider ve gelir dengesinin sağlanarak borçlanma gereksiniminin azaltılması; ödemeler bilançosunun açıklarının azaltılması; KİT'lerin özelleştirilmesi; fiyat istikrarının sağlanması; sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma için yapısal değişikliklerin yapılması.¹⁸⁷

3.6.6 5 Nisan Kararlarının Yol Açtığı Gelişmeler

Merkez Bankası'nın rezervlerinin sürekli azalması, uluslararası rating kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunu düşürmesi, 5 Nisan Kararları'nın açıklanmasıyla döviz piyasalarında yaşanan kargaşa ve piyasadaki likit fazlası sonucu 6 Nisan 1994 günü 1 Dolar = 40 bin

---

¹⁸⁵ Uğur Selçuk Akalın, s. 127.

¹⁸⁶ Şükrü Binay ve Kürşat Kunter, s.21.

¹⁸⁷ Uğur Selçuk Akalın, s. 128.

TL oldu. Merkez Bankası interbank gecelik faizini %1000'e çıkardı. Görevinde kusurlu görülen Hazine Müsteşarı Osman Ünsal görevden alındı; yerine Osman Birsen atandı. 8 Nisan 1994 günü dolar serbest piyasada 32 bin TL'ye indi. Hazine Bonosu faizlerine paralel olarak, bankalar üç aylık mevduat faizini %140'a çıkardılar.¹⁸⁸ Bu gelişmeler sonunda faiz oranları olağanüstü yükseldi.

1994 Krizi içinde net aktif vergisi, ekonomik denge vergisi gibi dolaysız vergiler uygulamaya konmuş ancak bu vergiler bir yıl sonra kaldırılmışlardır. Bu vergiler artan faiz yükünden kaynaklanan kamu açıklarının giderek genişlemesini önleyemedi. 1994 yılından sonra da KİT'lerin tasfiyesinde "amacıyla özelleştirme" yerine "kamu açıklarını kapama amacıyla özelleştirme" öne çıkmıştır.¹⁸⁹

Hazine 13 Haziran 1994'te şok faiz uygulayarak yıllık bileşik faizi %406 olan üç aylık %200 basit faizli Hazine Bonosu ihraç etti.¹⁹⁰

5 Nisan Kararları'nın uygulanması için piyasalarda dengeleri kurmak için önlemler alınmıştır. KİT ürünlerine yüksek oranlı ve şok zamlar yapılarak daha yüksek fiyat düzeylerinde arz ve talep dengesinin sağlanması amaçlanmıştır. Döviz kurlarının piyasa koşullarında belirleneceği belirtilmesine rağmen uygulanmamıştır. Faiz oranları yükseltilerek döviz talebi buna bağlı olarak kur artışının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Mevduatların bankalardan kaçışını önlemek için önce 50 Milyon TL; sonra 100 Milyon ve 150 Milyon TL'ye kadar olan mevduatlar sigorta kapsamına alınmıştır. Kamu gelir ve gider dengesini sağlamak için kamu harcamalarında tasarrufa gidilmiştir. Kamu gelirlerini arttırmak için KİT ürünlerine maliyetleri üzerinde zam yapılmıştır. İhracatın artması ve ithalatın azaltılması sonucu ödemeler bilançosu açığı 6 milyar dolara düşmüştür.¹⁹¹

Eylül 1994'te çıkarılan bir yasa ile, 7 nci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın 1 Ocak 1995'te yürürlüğe girmesi ertelendi. 1995 yılı bir ara yıl sayılarak, "1995 Yılı Geçiş Programı" hazırlanıp 30 Ekim 1994 tarihinde yürürlüğe kondu.¹⁹²

---

¹⁸⁸ Tokgöz, s. 226.

¹⁸⁹ Boratav, s. 197-198.

¹⁹⁰ Tokgöz, s. 227.

¹⁹¹ Uğur Selçuk Akalın, s.128-129.

¹⁹² Tokgöz, s. 228.

3.6.7 1995 Yılı Geçiş Programı

1995 -1999 yıllarını kapsayan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1 Ocak 1995'te yürürlüğe konması gerekiyordu. 1994 yılının olağanüstü koşulları, 5 Nisan Kararları ve alınan olağanüstü ekonomik önlemlerin bir süre daha korunup sürdürülmesi düşüncesiyle, yedinci plan'ın yürürlüğe girmesini bir yıl erteleyen yasal düzenleme yapıldı. Müteakiben, "1995 Yılı Geçiş Programı" hazırlandı ve yürürlüğe kondu. Geçici programın amaçlarını şöyle özetleyebiliriz¹⁹³:

- * Altıncı plan ile yedinci plan arasında bir köprü görevi yapmak.
- * Makro ekonomik istikrarı sürekli kılmak.
- * Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği uyumunu sağlamak.
- * Ekonominin rekabet gücünü arttırmak.
- * Büyümeyi "sürdürülebilir" bir temele oturtmak.
- * Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu acil yapısal reformları gerçekleştirmek.
- * Küreselleşme ve bölgesel bütünleşme sürecine katılmak.
- * Özelleştirmeyi hızlandırarak sürdürmek.
- * Sosyal güvenlik kuruluşlarını özerkliğe kavuşturup bu kuruluşların devlete yüklerini azaltmak.
- * Kayıt dışı ekonomiyi denetim altına alacak yasal ve idari önlemleri almak.
- * Avrupa Birliği vergi düzenine uyum sağlayacak şekilde, vergi sisteminde verimliliği ve adaleti sağlayacak düzenlemeler yapmak.
- * Kamu finansman açığını küçültmek.
- * Sabit sermaye yatırımlarını canlandırmak.
- * İhracattaki atılımı sürekli hale getirmek.

1995 ve 2000 yıllarına damgalarını vuran IMF programları, nominal döviz kuru hedefleyerek enflasyonu aşağıya çekmeyi tercih etmiş, para politikasını pasifleştirmiştir.¹⁹⁴

İsveç, Avusturya ve Finlandiya 1 Ocak 1995 tarihinden itibaren Avrupa Birliği'ne tam üye olarak katıldılar. Birliğin üye sayısı 15 oldu. 6 Mart 1995'te Türkiye ile Avrupa

---

¹⁹³ Tokgöz, s.233.

¹⁹⁴ Boratav, s.198.

Birliği arasında “Gümrük Birliği Anlaşması” imzalandı. CHP ve SHP 19 Şubat 1995’te birleşme kararı aldı.¹⁹⁵

1995 yılında % 4,4’lük büyüme hedefi % 8,3 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyon, hedeflenenin çok üstünde % 64,9 oldu. TL’nin dolar karşısında değer kaybı enflasyon oranının altında kalmıştır. 1994 sonunda 38850 TL olan dolar kuru 1995 sonunda 61500 TL oldu. Merkez Bankası döviz rezervleri 12,4 milyar dolara yükseldi. İhracat 21,6; ithalât 35,7; dış ticaret açığı 14; cari işlemler açığı 2,3; dış borç stoku 73,3 milyar dolara yükseldi. Ancak dış borçların GSMH’ya oranı % 50’den % 43’e düştü. Bütçe açığı 1994 yılına göre % 108 oranında büyüyerek 316 trilyon oldu. Yine kamu kesimi borçlanma gereğinin GSMH’ya oranı 1994 sonunda % 8 iken, bu oran 1995 sonunda % 5,5’e düştü.¹⁹⁶

3.6.8 Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (1996-2000)

Serbestleşme, kontrollerin kaldırılması sloganlarıyla ve IMF/DB’nun yönlendirilmesiyle yürütülen finansal oranların çeşitliği; faiz oranlarının bazen piyasada serbest olarak belirlendiği bazen Merkez Bankası’nca belirlendiği, ancak sürekli enflasyonun üstünde olduğu; 1989 sonrasında uluslar arası finansal sistemle bütünleşme sürecine girilmesi finansal derinleşme konusunda büyük gelişmeler katedilmesini sağlamıştır. Ancak bununla birlikte bu gelişmeler çok ciddi finansal istikrarsızlık getirmiştir. Bu istikrarsızlıklara örnek olarak 1982’de patlak veren ve birkaç küçük bankanın batmasıyla sonuçlanan finansal çöküntü; 1994’te üç banka ile birlikte birkaç aracı finansman kuruluşunun batması; 1998-1999’da hafif atlatılan çalkantılar ve tüm bu gelişmeleri 2001 finansal krizi izlemiştir.¹⁹⁷ 2001 ekonomik krizinden önce hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nı incelemek gerekmektedir.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı DYP-CHP Koalisyonu tarafından hazırlandı. Plan TBMM’de 18 Temmuz 1995 tarihinde kabul edildi. Yedinci plan dünyada önemli değişme ve gelişmelerin yaşandığı bir dönemde belirlendi. Planın hazırlanması sırasında dünyanın içinde bulunduğu ekonomik, siyasal ve sosyal ortam ve koşullar maddeler halinde şöyle özetlenebilir:¹⁹⁸

---

¹⁹⁵ Tokgöz, s.234 - 236.

¹⁹⁶ Tokgöz, s. 240.

¹⁹⁷ Boratav, s.226.

¹⁹⁸ Tokgöz, s. 241.

- * Dünyada ekonomik, siyasal ve kültürel alanda küreselleşme süreci yaşanmaktadır.
- * Özellikle gelişmiş ülkelerde bilgi toplumuna geçiş dünyamızın önemli dinamiklerinden biri. Bilgi yoğun üretim teknolojileri ve üretim alanları, hızlı gelişme ve değişimin belirleyicilerinden biri olmaktadır.
- * Sovyetler Birliği dağılmadan önce iki kutuplu bir dünya vardı. Bir süredir ABD'nin kontrol ettiği tek kutuplu bir dünya söz konusu. Ancak, dünyanın ABD, Avrupa Birliği ve Japonya dahil Uzakdoğu Asya olmak üzere üç kutuplu bir dünya düzeyine doğru kaymakta olduğu ileri sürülebilir. Bazı yazarlar 21 nci yüzyılın Çin Halk Cumhuriyeti'nin yüzyılı olacağını ileri sürmektedirler.
- * Başta İspanya, Fransa, Almanya olmak üzere, bazı Avrupa Birliği ülkelerinde, uzun bir süreden beri işsizlik oranı % 10'nun üstündedir. Bu durum, bu ülkelerdeki radikal görüşte olanları güçlendirmekte, din ve ırk düşmanlığını körüklemektedir. Bu ülkelerde sosyal güvenlik sistemlerinin kamu maliyesi üzerindeki yükünün arttığı tesbiti yapılmaktadır.
- * Bazı gelişmekte olan ülkelerde iç savaş, terör, açlık, yoksullukla mücadele, kamu düzenini sağlama gayretleri sürüp gitmektedir. Bazı az gelişmiş ülkeler de ağır iç ve dış borçlar altında ezilmekte, kalkınma programlarını yürütememekte istikrarlı, sürdürülebilir bir kalkınmayı gerçekleştirememektedirler.
- * Çevrenin ve doğal dengenin bozulması devam etmektedir. İnsanlık ciddi tehlikelerle karşı karşıyadır.¹⁹⁹

9 Aralık 1999 tarihli niyet mektubunda belirtilen ekonomik program üç temel unsura dayanmaktaydı bunlar, programın başlangıcında kamu sektörü temel fazlasının mümkün olduğunca yüksek tutulması, yapısal reformlar ve tutarlı gelir politikaları ile desteklenmiş sıkı döviz kuru taahhütleriydi. Başlangıçta kamu sektörü temel fazlasının yüksek programlanması gerekli olduğuna karar verildi bunun nedeni, kamu hesaplarındaki zayıflık yüksek enflasyonun temel nedeni olduğu düşüncesiydi. Yapısal reformlara, mali ayarlamayı sürdürülebilir kılmak, etkinliği artırmak hedeflendi ve artan özelleştirme gelirleri sayesinde kamu borcunun azaltılması kolaylaştırılacaktı. Enflasyon ve faiz

---

¹⁹⁹ Tokgöz, s. 242.

oranlarının daha hızlı indirilmesi için sıkı döviz kuru taahhütü ve tutarlı gelir politikası hedeflenmiştir.²⁰⁰

Türkiye’de 1980’lerin başında yatırımlarda çok ciddi aşınma meydana gelmiştir. 1977 yılında zirveye çıkan toplam sermaye birikimine ancak 1986 yılında ulaşılabilmiştir. 1992 yılından sonra ise sermaye birikiminde gözlemlenen artışlar, kalıcı ve istikrarlı olmamıştır. Finansal kriz yıllarına (1994 ve 2001) yatırımlar çok hızlı gerileme göstermiştir. ²⁰¹ Türkiye’nin içinde bulunduğu durum bu şekilde iken planın uygulamada başarılı olması için bazı hususların yerine getirilmesi gerekmektedir. Kısaca sıralanırsa:

- * Dönem boyunca ülkede siyasi istikrar sağlanmalıdır.
- * Siyasi iktidarlar popülist yaklaşımlardan uzak durmalıdırlar.
- * İç ve dış ekonomik gelişmeleri hesaba katan, plan hedeflerine uygun iktisat politikaları kesintisiz uygulanmalıdır.
- * Yurt içinde olsun yurt dışında olsun, Türk girişimcileriyle yakın ve sürekli işbirliği içinde olunmalıdır.
- * Hükümetler tüm çıkar gruplarıyla uzlaşa içinde olmalıdır.
- * Plan döneminde istikrar önlemlerinin alınmasının yanı sıra, ciddi yapısal reformlar da bekletilmeden gerçekleştirilmelidir.²⁰²

Dönemin ekonomik yapısına genel olarak bakmak istersek, 1999 yılı Kasım ayı sonunda bankacılık sisteminin toplam aktiflerinin GSMH içindeki payı %86.4 iken; 2000 yılı Kasım ayı sonunda yüzde 78’e gerilemiştir. Döviz kurunda 2000 yılında gerçekleşecek olan artışın önceden biliniyor olması ve bu sebeple getirisinin az olacağı beklentisiyle bankacılık sektörü yabancı para cinsinden varlıkları azaltmış; Türk Lirası cinsinden varlıklarını arttırmıştır. 2000 yılında uygulanan programın etkisiyle faiz oranlarının gerilemesi sonucu kredi talebi artmış ve Türk Lirası cinsinden mevduat artışı olumsuz etkilenmiştir. Aynı yıl bankacılık sisteminin özkaynak ve karlılık durumu bozulmuştur. Bankacılık sisteminin net karının GSMH içindeki payı , Fon’a devredilen bankaların zararları nedeniyle Eylül 2000 tarihinde bir önceki seneye göre çok fazla daralmış; yüzde 1.7 iken binde 1’e gerilemiştir. Bunun dışında Kamu Bankaları’nın sistemdeki ağırlığı

---

²⁰⁰ Niyet Mektubu, 9 Nisan 1999, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/imf/mektup.html (23 Kasım 2007).

²⁰¹ Boratav, s. 222.

²⁰² Tokgöz, s. 245.

2000 yılında da devam etmiştir. 2000 yılındaki program uygulanmadan önce mali yapısı yetersiz olan beş banka Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiştir.²⁰³

3.6.9 2001 Ekonomik Krizi Sonrası Türk Ekonomisi

Türkiye'de yaşanan ekonomik sorunların temel gerekçesini devletin ekonomideki ağırlığına bağlayan neoliberal ekonomi politikası yaklaşımı ile devletin başta yatırımlar olmak üzere, ekonominin diğer alanlardaki faaliyetlerinin en aza indirilmesi yönündeki uygulamalar hala devam etmektedir.²⁰⁴

1994'ten günümüze kamu maliyesinin sıkıntısı hiç bitmemiştir. O günden bugüne, kamu maliyesinin esas çabası, yeniden borçlanıp mevcut borçların ödenmesi, böylece borçların çevrilmesi olmuştur. Türkiye'nin yaşadığı mali sıkıntının en büyük nedeni, alınan borçların faiz yüküdür. Türkiye son yıllarda ağır faiz yükü nedeniyle kamu yatırımı yapamaz hale gelmiştir. Özel sektörün ve yabancı sermayenin yatırım yapması beklenmektedir. Yerli yatırımcıların bile devlet iç borçlanma senedi satın alarak rant peşinde koştukları bir ortamda, iç ve dış yatırımcıların sabit sermaye yatırımlarına girişmelerini beklemek beyhudedir.²⁰⁵ Ancak, zaman içinde faizler düşmüş, getiri azalmış, durum büyük ölçüde düzelmiştir.

IMF'nin 2000 yılında Türkiye'ye uyguladığı ekonomik programın sıcak para giriş ve çıkışları karşısında parasal genişleme ve daralmayı otomatik hale getiren ögesi, 2000 yılında sermaye çıkışları sonucu faizlerin çok yükselmesiyle bankaların çöküşünü hızlandırmıştır. Enflasyonu aşağıya çekmek için uygulanan "döviz kuru çıpası", fiyat hareketleri üzerinde beklenildiği gibi etkili olamamış ve programın çökmesine katkıda bulunmuştur. Krizi tetikleyen somut vesile ise, 2001 Şubatında Başbakan ve Cumhurbaşkanı arasında patlak veren bir çatışmanın kamuoyuna aktarılması olmuştur.²⁰⁶

Türkiye Ekonomisi, yaşadığı her krizde, bankacılık sektörünün kırılgan bir yapıya sahip olduğu bu sebeple de bankacılık sisteminin sağlam bir zemine oturması gerektiğini anlamıştır. Özellikle bankaların kullandığı krediler bu noktada önem arz etmektedirler. Son dönemde yaşanan gelişmeleri izlediğimizde, bankaların kullandığı Türk parası kredilerin, toplam krediler içindeki payı 2007 Nisan ayı itibariyle yüzde 69.9'a yükselmiştir; bu rakam 2006 yılında yüzde 69.1 idi. Ayrıca kredilerin vadesinin 2006 yılında olduğu gibi 2007 yılında

---

²⁰³ TCMB, Yıllık Rapor, 2000, <http://www.tcmb.gov.tr> (23 Kasım 2007), s.98-103.

²⁰⁴ Uğur Selçuk Akalın, s.133.

²⁰⁵ Şiir Yılmaz, s. 19.

²⁰⁶ Boratav, s.230.

da uzamaya devam etmektedir. Bunun dışında toplam olarak 2006 yılında kredilerde görülen azalma, tüketici kredilerinde de gözlemlenmiştir ve 2007 yılının ilk dört aylık döneminde de azalmaya devam etmiştir.²⁰⁷

Dünyada son dönemde finansal piyasalardaki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan gelişmeler, likit kredi enstrümanlarının hızla büyümesinden kaynaklanmıştır. Yeni ortam dinamik, uluslararası finansal gelişmelere ve yapıya çok duyarlı, önceki dönemlere göre daha hızlı tepki veren bir dönemdir. Teknolojik gelişme ve finansal piyasalardaki gelişmelere bağlı olarak Merkez bankalarına yeni sorumluluklar yüklemektedir. Merkez bankaları etkinliği, güvenliği ve etkin parasal kontrolü aynı anda sağlamalı; bunu da piyasaları gözetim altında tutarak uyguladıkları para politikalarıyla gerçekleştirmelidirler.²⁰⁸

Geçmişte, özel sektör ile kamu sektörü arasında bir tamamlayıcılık ve sağlıklı bir iş bölümü vardı. Kamu sektörü özel sektöre ucuz ara ve yatırım malı temin ediyordu. Özel sektör de daha çok tüketim malları sanayiinde yoğunlaşmıştı. Özel sektörü memnun eden bu yapıyı değiştirmek zordu. Türkiye istikrarsız bir büyüme sürecine girmişti. Türk ekonomisi çıkmaza giriyor, büyüme kesintiye uğruyor, IMF ile yeni istikrar programları imzalanıyordu. Ancak bir program sona erdirilmeden ekonomi yeniden çıkmaza giriyordu.

Enflasyonu aşağıya çekmeyi, borç yükünü hafifletmeyi, kamu gelir-gider dengesini kurmayı, ödemeler dengesi açıklarına çözüm getirmeyi amaçlayan istikrar programları bir türlü başarılı olamadı. Ürettiğinden daha çok tüketen ve ağır bir borç yükü altında bulunan bir ekonominin düze çıkması hiç de kolay değildi. Ağır faiz yükü enflasyonun, enflasyon büyük kamu açıklarının doğal sonucuydu. Ülkeyi iyi yönetemeyen siyasetçiler; sanayide düşen kapasite kullanım oranları; büyük işsizlik; ciddi boyutlardaki kaçakçılık, kayıt dışı ekonomi ve yer altı ekonomisi; kaynak israfına neden olan PKK sorunu; Türkiye'ye daha ziyade spekülatif amaçlarla giren, Türk ekonomisini çok kırılgan hale getiren büyük miktardaki yabancı sermaye akımı; ciddi boyutlara varan dış ticaret açığı; verimin düşük, üretim tekniklerinin geri, gizli işsizliğin ileri boyutlarda olduğu ve sanayi kesimi ile bütünleşemeyen bir tarım kesimi; tüketim malları ve ara malları sanayiinden bir türlü yeteri ağırlıkta yatırım (sermaye) malları üretimine geçişi gerçekleştiremeyen ve rekabetçi olmaktan uzak, küçük işyeri ya da işletmelerin ağırlıkta olduğu bir özel sektör; sanayinin önünü açmakta başarısız olan bir mali sektör; küçük işyeri ve işletmelerin çoğunlukta olduğu, şişkin bir ticari

---

²⁰⁷ TCMB, Finansal İstikrar Raporu- Mayıs 2007, Sayı 4, <http://www.tcmb.gov.tr> (23 Kasım 2007), s. 39-40.

²⁰⁸ Cafer Kaplan, "Finansal Yenilikler ve Piyasalar Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği", TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No: 9910, Nisan 1999, <http://www.tcmb.gov.tr> (22 Kasım 2007), s.30-31.

sektöre sahip hizmetler kesimi.... tablo böylece tamamlanmaktadır. Türkiye Kasım – 2000 ve Şubat – 2001 krizlerine bu koşullarda girmiştir. Türkiye ekonomik krizi tamamen atlattı; büyüme sürecine girmiş; ama dış açık, borçlar, işsizlik, fakirlik, tarımın modernleştirilmesi, düşük verimlilik, sanayileşmeyi tamamlayamama gibi temel ekonomik sorunlarını hallede-memiştir.

3.6.10 Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Dönemi (2001-2005)

VIII. Plan dönemi, toplumun yaşam kalitesinin yükseldiği, kesintisiz ve istikrarlı büyüme sürecine girildiği aynı zamanda Avrupa Birliği üyeliği sürecindeki temel dönüşümlerin gerçekleştirildiği, dünya ile bütünleşmenin sağlandığı ve ülkemizin dünyada ve bölgesinde daha güçlü, etkili ve saygın yer edindiği bir dönem olması hedeflenmişti. Sözü edilen amaçlara ulaşmak için , kamu kesimi dengesi kurularak ve uygun gelirler politikası izlenerek enflasyonun kalıcı biçimde tek haneli düzeye indirilmesi çabaları kararlılıkla sürdürülecek, Maastricht kriterleri yerine getirilmesi öngörülmekteydi.²⁰⁹

2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde ekonomik büyümenin istihdam üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. 2001 yılında yaşanan kriz ve tarım istihdamındaki çözümlenin belirleyici rol oynadığı 2001-2005 döneminde, yıllık ortalama istihdam artışı 0.4 olmuştur.²¹⁰

3.6.11 Dokuzuncu Kalkınma Planı Dönemi (2007-2013)

2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planı, değişimin çok boyutlu ve hızlı olduğu, rekabetin yoğunlaştığı ve belirsizliklerin arttığı bir dönemde hazırlanmıştır. Küreselleşme süreci ile birlikte bireyler, kurumlar ve uluslar için fırsat ama aynı zaman da risklerin arttığı bu dönemde söz konusu planın ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bütüncül bir yaklaşıma sahip olacağı temel politika olarak belirlenmiştir.²¹¹

Dokuzuncu Kalkınma Planı ile devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanmasının bir sonucu olarak, belirlenen kalkınma vizyonu çerçevesinde, makro dengeleri gözete-rek, öngörülebilirliği artıran ve piyasaların daha etkin işleyişine imkan vermeyi sağlamaya geçilmesi hedeflenmektedir. Planın kamu kesimi ile özel kesim ve sivil toplum arasında or-

---

²⁰⁹ DPT, Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005, <http://plan8.dpt.gov.tr> (9 Aralık 2007), s.25.

²¹⁰ Necdet Oral, “9. Kalkınma Planı’nda Tarım Sektörü”, 2006, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=7246 (4 Aralık 2007), s.1-2.

²¹¹ Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf> (4 Aralık 2007), s.1.

tak hedeflere ve iletişime katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Söz konusu hedeflere ulaşmak için rekabet gücünün arttırılması, beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi, bölgesel gelişmenin sağlanması, istihdamın arttırılması, kamu hizmetlerinde kalite ve etkinliğin arttırılması amaç edinilmiştir.²¹² Türkiye'nin içinde bulunduğu belirsizlik ortamı planların hedeflere ulaşılmasını her zaman engellemiştir.

Yaşanan deneyimlerin ardından Dokuzuncu Kalkınma Planı döneminde, Türkiye ekonomisinin yıllık ortalama yüzde 7 büyümesi hedeflenmektedir. Üretim alanında sanayi ve hizmetler sektörlerinin ön plana çıkacağı tahmin edilmektedir. Yapısal reformlar ve üretimin modernizasyonuna paralel olarak, üretim ve katma değer içindeki tarım sektörünün payının azalmaya devam etmesi beklenmektedir.²¹³ Sektörlerin üretim içindeki alacakları paylar her zaman tartışma konusu olmakla beraber küreselleşme süreci ile birlikte tarım sektörünün ekonomideki payının azalması söz konusudur. Üretimin, üretim faktörlerinin bol, ucuz ve niteliğinin de yüksek olduğu yerlere kayması neoliberal akımların güçlenmesi ile daha da artmaktadır.

Türkiye 60'lı yıllardan itibaren planlı kalkınma yolunu seçerek ekonomik ve sosyal yönden gelişmeyi ve kalkınmayı bir bütün olarak kabul etmiştir. Beşer yıllık kalkınma planları, kalkınma planını hazırlayan DPT'nin bir devlet kurumu olması sonucu, değişen hükümetlerle birlikte değişik içeriklere sahip olmuşlardır. Kalkınma planlarında tüm planlara hakim olacak temel bir anlayış sağlanamaması, planlarda ele alınan çeşitli sorun alanlarında kesin çözümler getirilmesini engellemiştir.²¹⁴

Yaşanan kalkınma plan deneyimleri, Türkiye'de belirlenen kalkınma planları çerçevesinde hedeflere ulaşamadığını göstermektedir. Planlanan hedeflere ulaşmak için uygulanan politikalar piyasaların etkin olarak işleyişini hedeflediği gibi sağlayamamaktadır. Planlar ekonomi politikalarına yön vererek belirsizliği azaltmayı hedeflese de değişen hükümetlerin belirledikleri politikalara göre her plan farklı içeriklere sahip olmuştur. Yaşanan küreselleşme süreci, planlama sürecinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Planlar değişen hükümetlerin farklılık gösteren amaçlarına ulaşmayı hedef edinmemeli ; planlar sadece gelir dağılımında adalet, kaynak dağılımında etkinlik, ekonomik büyüme ve istikrarın sağlanması gibi amaçlara yönelik olarak hazırlanmalıdır.

---

²¹² Dokuzuncu Kalkınma Planı, s.1-2.

²¹³ Oral, s.1-2.

²¹⁴ Ahmet Apan, "Türkiye'de Kalkınma Planları ve Sosyal Güvenlik Reformu" , http://www.icisleri.gov.tr/icisleri/TurkIdareDergisi/UpLoadedFiles/Ahmet_Apan_193-217.doc (4 Aralık 2007), s.215.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Küreselleşme, bizim ülkemiz dahil bütün dünyayı etkisi içine alan, başta ekonomik boyut olmak üzere, çok boyutlu bir harekettir. Nasıl ki, fırtınaya karşı olmanın bir anlamı yoksa, küreselleşmeye karşı olmanın da bir anlamı yoktur. Artık küreselleşmeyi benimsemek ya da benimsememek, iktisatçılar veya ülkeler açısından bir tercih meselesi olmaktan çıkmıştır. Küreselleşmeye karşı, ulusal çıkarlarımız ve geleceğimiz açısından tedbir alınabilir sadece, hepsi o kadar. Küreselleşmenin vazgeçilmez bileşenlerinden ikisi, uluslararası sermaye hareketlerinin liberalleşmesi ve gelişmesi bakımından Yabancı sermaye; diğeri de piyasanın ve özel sektörün güçlenmesi, rolünün artması; devletin (kamu kesiminin) gerilemesi, küçülmesi yönünden özelleştirme. Küreselleşme olgusu devletin ekonomideki rolünün gözden geçirilmesini ve sonuçta küçültülmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Küreselleşme siyasi ve ekonomik çevrenin iç içe geçmiş olmasının çok önemli olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Ortaçağ Avrupası'nda devlet gücünün zayıflamasıyla ortaya çıkan kapitalizm büyük bir hızla dünyaya yayılmıştır. Bu süreçte hegemonya kavramı da önemlidir. Hegemonya kavramı güç dengelerinden kaynaklanır. Hegemonya, serbest ticaret yoluyla, çıkarlarını en üst düzeye çıkarmayı hedeflemektedir. Hegemonya kavramı olmazsa uluslararası ekonomi istikrarını kaybeder bu durum milliyetçilik duygularını doğurur, milliyetçilik duyguları da savaflara neden olmuştur.

Kamu kesimi ile özel kesim arasındaki ekonomik ilişkiler, devlete tek koruyucu bir dış ajan gibi bakarak ve yine özel ve kamu diye iki tip ihtiyaç arasında bir kopukluğun var olduğunu tasarlayarak ele alınamaz. Kamu sektörü ile özel sektör birbirlerinden ayrılmaksızın fark edilmek (ayrıt edilmek) ve birbirine karışmaksızın (biri değeri içinde erimeksizin) birleşmek (bir arada yaşamak) zorundadırlar. İnsanların amaçları ve değerleri doğrultusunda kurulan bir düzen olarak ekonomi, bilinçli bir müdahale (devletin ekonomiye müdahalesi) olmaksızın kendiliğinden istenen düzen içinde, doğrultuda, hızda ve verimde işleyemez.

Piyasa, çağdaş ekonomik yaşamın "olmazsa olmaz" koşuludur. Böyle olmakla birlikte, günümüzde devlete her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüzün devleti şimdiye kadar olmadığından daha hafif, ancak daha güçlü, daha etkin bir devlet olacaktır.

21 nci yüzyılda ortaya çıkacak (ekonomik düşünceye hâkim olacak) ekonomi politikası, mevcut sistemin rasyonel olarak geliştirilmiş şekli mi olacaktır? Yoksa mevcut (liberal) sistem bir kez daha yıkılacak mıdır? Mesele, bu önemli sorunun cevabını bilmektir. Her iki olasılık da göz önüne alınabilir niteliktedir. Birinci olasılık global nitelikteki tek bir paraya doğru gidişi, hatta bilgi ekonomisindeki gelişme göz önüne alındığında, bildiğimiz bugünkü paranın ortadan kalkmasını içermektedir. İkinci olasılık piyasa ekonomisi açısından çok tehlikelidir. Bu ihtimal hükümetler dışı örgütler (sivil örgüt, kurum ya da kuruluşlar) koalisyonu ile dünya liberal ekonomisinin yıkımına yol açabilecektir.

Gelişmiş olsun geliştirmekte olsun, her ülkenin devletin ekonomideki yerini, rolünü, konumunu, büyüklüğünü yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. Devlet kavramının ortaya çıktığı zamandan beri devletin ekonomideki rolü konusunda değişiklikler yaşanmıştır. Bir çok endüstriyel ülkede Büyük Depresyon, büyük savaşlar ve komünizm tehlikesi gibi olaylar devletin rolünde değişiklikler oluşturmuştur. İktisadi düşüncenin gelişimi içinde devletin ekonomik rolüne baktığımızda Merkantilist devlet müdahaleci, yönlendirici, düzenleyicidir. Fیزیokraside iktisadi olaylar, tabii düzen içinde kendi akışına bırakılmalıdır ve fizyokratlara göre devletin ekonomiye bir faydası olmaz. Merkantilizm'e reaksiyon olarak, Adam Smith ve diğerlerinin çalışmalarıyla geliştirilen Liberalizm; kaynak dağılımında etkinliği, ekonomik büyüme ve tüketici tercihlerinde politik müdahalelerin olmamasını savunur. Klasikler ekonomik faaliyetlerde bütüyle devlet müdahalesine karşıdır; onlara göre devletin üç ana görevi güvenlik, adalet ve alt yapıdır. Marksizm ise, 19. yy'ın ortalarında liberal öğretisi ve inançlara reaksiyon olarak doğmuştur. Neoklasik düşüncede tüketim, üretim ve birikim gibi iktisadi olgular bireylerin karar ve tercihlerinin uygulanması sonucu ortaya çıkar. Büyük Bunalım ve klasik iktisadın yaygın zorluklarla başetmekte uğradığı başarısızlık Keynesyen düşünce akımının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Keynes müdahaleci maliye politikasından yanadır. Monetarizm'e göre ise piyasaları dengeden uzaklaştıran, piyasanın kendi içsel sorunu değil, piyasalara yapılan dışsal müdahaledir; iktisadi özgürlüklerin kısıtlanmaması için devletin ekonomik rolü sınırlandırılmalıdır.

Devletin ekonomideki rolü açısından ülkemize bakıldığında; Türkiye'ye Osmanlı'dan yabancılara ait bir çok tesis, işletme ve ekonomik liberalizm anlayışı kalmıştır. 1923-

1929 Dönemi liberal tecrübeler dönemi, geçiş dönemi olmuştur. 1930-1945 Dönemi ise devletçilik yılları olarak tanımlanır. Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde savaşın etkilerini hissetmiştir. Her gün savaşa girme ihtimali karşısında uygulanan seferberlik devlete ağır masraflar yaratmıştır ve devlet bu dönemde düzenleyici, müdahaleci, girişimci, denetleyici olarak önemli role sahip olmuştur. Harp sonrası dönem (1945-1960) devletçilikten ve ekonomiye aşırı müdahale etmekten vazgeçilen karma ekonomi dönemi olarak yaşanmıştır. 1960-1980 yılları arasında ise planlı dönem yaşanmıştır. 1980 yılından sonra ise, Türkiye 24 Ocak Kararları ile, 1920'lerden beri takip ettiği ithal ikamesi politikalarını değiştirerek ihracata dayalı kalkınma modelini uygulamaya koymuştur.

Devletin ekonomide yer almasının üç nedeni bulunmaktadır bunlar; kaynakların etkin dağılımının sağlanması , gelirin yeniden dağılımı ve ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Piyasa başarısızlığının yaygın olması devletin her türlü başarısızlığı düzeltmediğini göstermektedir. Piyasaların olmaması ya da aksak piyasalar, devlet müdahalelerine gereklilik sağlar. İnsan sermayesi, fiziki sermaye ve teknolojik gelişmenin sağlanması ekonomik büyümenin esas kaynağını oluşturur. Devletler yoksulluğun azaltılması ve yaşam standartının yükseltilmesini sağlayan ekonomik büyümeyi hedef almalıdırlar. Etkin finansal piyasalar, sermayenin dağılımını sağlar, etkinliğini artırır; eğitim harcamalarının artarak insan sermayesinin oluşumunu sağlar; teknolojik gelişmeyi sağlar. Devletler ekonominin etkinliği için insan sermayesine, fiziki sermayeye ve teknolojik gelişmenin sağlanmasına önem vermelidir. Hedeflere ulaşmak için uygulanan kalkınma planları ise piyasaların daha etkin işleyişini tam olarak sağlayamamaktadır. Planlar ekonomi politikalarına yön vererek belirsizliği azaltmayı hedeflese de değişen hükümetlerin belirledikleri politikalara göre her plan farklı içeriklere sahip olmuştur. Yaşanan küreselleşme süreci, planlama sürecinin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Planlar değişen hükümetlerin farklılık gösteren amaçlarına ulaşmayı hedef edinmemeli ; planlar etkin olmalı ve sadece gelir dağılımında adalet, kaynak dağılımında etkinlik, ekonomik büyüme ve istikrarın sağlanması gibi amaçlara yönelik olarak hazırlanmalıdır.

Gelişmekte olan ekonomilerin çözmek zorunda oldukları fakirlik, gelir dağılımı adaletsizliği, hızlı nüfus artışı, artan işsizlik, durgun tarımsal yapı, kırsal kesimden şehre doğru artan göç, yetersiz eğitim sistemi ve eğitimde fırsat eşitsizliği problemlerini çözmeyi devlet üstlenmelidir. Devletin ekonomideki rolü ülkelerin gelişmişlik düzeylerine

bağlıdır. Devlet bir çok faaliyeti de eskisine nazaran daha iyi yapmalı, bazı faaliyetlerini genişletmelidir. Toplum bütünüyle, tabii ki onun bir parçası olan devlet de daha iyi organize olmalıdır. Her alanda etkinlik, verimlilik sağlanmalıdır. Çağın bilgisi, teknolojiyle donanmış; iyi eğitim almış; bilimi, akli ön planda tutan; yeniliklere açık; verimli, çalışkan, dinamik, hırslı, sağlıklı insanlara ihtiyaç var. Bu insanlardan oluşmuş ve iyi organize olmuş, iyi yönetilen bir toplumla her türlü sorun halledilebilir. Tabii ki böyle bir toplum, Atatürk'ün gösterdiği hedefe (muasır medeniyet seviyesine) ulaşmış olacaktır.

Kısaca, devletin ekonomideki rolü ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak belirlenir. Devlet, kaynakların etkin dağılımının sağlanması , gelirin yeniden dağılımı ve ekonomik istikrarın sağlanması gibi amaçlarla ekonomiye müdahale etmelidir. Ancak bu süreçte devlet, hızla yayılan küreselleşme olgusunu da göz önünde bulundurmalıdır. Küreselleşmenin vazgeçilmez bileşenlerinden ikisi, uluslararası sermaye hareketlerinin gelişmesi bakımından yabancı sermaye ve piyasanın, özel sektörün güçlenmesi, rolünün artması; devletin (kamu kesiminin) gerilemesi, küçülmesi yönünden özelleştirme dir. Küreselleşme olgusu devletin ekonomideki rolünün gözden geçirilmesini ve sonuçta küçültülmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- Adda, Jacques. **Ekonominin Küreselleşmesi**. Sevgi İnceci (çev.). 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Aftalion, Florin ve Patrice Poncet. **Monetarizm**. Lerzan Özkale (çev.). İstanbul:İletişim Yayınları, 1992.
- Akalın, Güneri. **Kamu Ekonomisi**. Ankara: Akçağ Yayınları, 2000.
- Akalın, Uğur Selçuk. **Üç Dönem Üç Ekonomi**. İstanbul: Set Yayınları, 2004.
- Akat, Asaf Savaş. **İktisadi Analiz**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No. 2573, 1980.
- Akyüz, Yılmaz. **Sermaye, Bölüşüm, Büyüme**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Yayın No. 400, 1977.
- Albert, Michel. **Kapitalizme Karşı Kapitalizm**. Cemil Oktay ve Hüsnü Dilli (çev.). İstanbul: Afa Yayıncılık, 1992.
- Albertini, J.M. **Ekonomik Sistemler, Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm**. Cafer Unay (çev.). 4.Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 1995.
- Ardıç, Kaya. "Liberal Ekol: Klasik Okul", **İktisatın Dama Taşları – I**. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul: Çizge Tanıtım Matbaası.
- Atamtürk, Burak. "Merkantilizm ve Fizyokrazi", **İktisat'ın Dama Taşları – 1**. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul: Çizge Tanıtım Matbaacılık, 2001.
- Atasoy, Veysel. **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu**. Ankara: Nurol Matbaacılık, 1993.
- Aysan, Mustafa ve Selahattin Özmen. **Türkiye'de ve Dünyada Kamu İktisadi Teşebbüsleri**. İstanbul: 1981.
- Bıçakçı, Ahmet. "Devletin Kurumları ile Birlikte Yenden Değerlendirilmesi ve Özelleştirme" Birinci Kısım: Devletin Yenden Değerlendirilmesi. **İktisat Politikası**. Vildan Serin (hızl.).1. Basım. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1998.
- Boratav, Korkut, Bülent Tanör, ve Sina Akşin. **Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-2003**. 5. Basım, İstanbul: Cem Yayınevi, 2004.
- Buğra, Ayşe. **İktisatçılar ve İnsanlar, Bir Yöntem Çalışması**. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989.
- Çakır, Necip. "Neoklasik İktisat", **İktisatın Dama Taşları – I**. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul: 2001.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. **İstatistik Göstergeler (1923 – 2002)**. Ankara: Aralık, 2003.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. **Türkiye İstatistik Yıllığı 2004**. Ankara: Mayıs 2005.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. **Ekonomik Göstergeler**. Ankara: Ocak 2005.
- Devlet Planlama Teşkilâtı. **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950 – 2003)**. Ankara: Ocak, 2004.
- Edizdoğan, Nihat. **Kamu Maliyesi 1**. 6. Baskı. Bursa: Ekin Kitabevi, 1998.
- Ergin, Feridun. "Fizyokrat", **Ak İktisat Ansiklopedisi**. C.I, İstanbul: Ak Yayınları, Sermet Matbaası, 1973.
- Fusfeld, Daniel R. **Çağdaş İktisadi Düşüncenin Gelişimi**. Orhan Sezgin (çev.), İstanbul: M.Ü. Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, 1988 / 430 – 664, 1988.

- Galbraith, John Kenneth. **İktisat Tarihi**. Müfit Günay (çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2004.
- Guerrien, Bernard. **Neoklasik İktisat**. Ertuğrul Tokdemir (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- Güriz, Adnan. **Kapitalist İdeoloji Üzerine Bir İnceleme**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 1995.
- Gürsel, Seyfettin. "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Hamitoğulları, Beşir. **Çağdaş İktisadi Sistemler**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1978.
- Hamitoğulları, Beşir ve Selahattin Özmen. **Türkiye'de ve Dünyada Kamu İktisadi Teşebbüsleri**. İstanbul: 1981.
- Kazgan, Gülten. **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1999.
- Kepenek, Yakup. **Türkiye Ekonomisi**. İkinci Yazım. Ankara: Savaş Yayınları, 1984.
- Kılıçay, Özden. **Türkiye'de Serbest Piyasa Ekonomisi**. İstanbul: Beta Yayınları, 2004.
- Kılıçbay, Ahmet. **Türk Ekonomisi**. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.
- Koraltürk, Murat. "1920'lerden 1960'lara Devletçilik, Liberalizm Tartışmaları", **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Kuyucuklu, Nazif. **İktisadi Olaylar Tarihi**. 2. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3329, Gür – Ay Matbaası, 1985.
- Maillet, Jean. **Başlangıçtan Onsekizinci Yüzyıla Ekonomi Tarihi**. Ertuğrul Tokdemir ve Mehmet Bolat (çev.). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını, 1989.
- Manisalı, Erol. **Gelişme Ekonomisi**. İstanbul: İÜİF Yayını, 1975.
- Musgrave, Richard A. **Kamu Maliyesi Teorisi, Kamu Ekonomisi Alanında Bir İnceleme**. Orhan Şener ve Yaşar Methibay (çev.), Ankara: Asil Yayın, 2004.
- Nadaroğlu, Halil. **Kamu Maliyesi Teorisi**, 10. Baskı. İstanbul: Beta Basım, 1998.
- Özer, İlhan. **Devlet Maliyesi**. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1986.
- Rodrik, Dani. **Küreselleşme Sınırı Aştı Mı?**. İzzet Akyol ve Fatma Ünsal (çev.). 1. Basım. İstanbul: Kızılelma Yayıncılık, 1997.
- Sağlam, Dündar. **Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri**. Ankara: Ankara Üniversitesi, SBF, 1967.
- Satlıgan, Nail. "Marksist İktisat", **İktisatın Dama Taşları – I**. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul: 2001.
- Savaş, Vural. **İktisatın Tarihi**. 4. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.
- Saybaşılı, Kemâli. **Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)**. 1. Basım. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.
- Saybaşılı, Kemâli. **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.
- Seyidoğlu, Halil. **Ekonomik Terimler, Ansiklopedik Sözlük**. Ankara: Güzem Yayınları, No. 4, 1992.
- Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat**. Geliştirilmiş 14. Baskı. İstanbul: Güzem Yayınları, 2001.
- Skousen, Mark. **Modern İktisadın İnşası**. Mustafa Acar, Ekrem Erdem ve Metin Toprak (çev.). Ankara: Liberte Yayınları, 2003.
- Stewart, Michael. "Klasik İktisat Öğretisi", Sevil Çınar (çev.), **Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler**. İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 1993.

- Stiglitz, Joseph E. **Kamu Kesimi Ekonomisi**. Ömer Faruk Batirel (çev.), İkinci Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No. 549, 1994.
- Tekeoğlu, Muammer. **İktisadi Düşünceler Tarihi**. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1993.
- Tezel, Yahya S. **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)**. Ankara: 1982.
- Tokgöz, Erdinç. **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914 – 1999)**. Beşinci Basım, Ankara: İmaj Yayınevi, 1999.
- Turanlı, Rona. **İktisadi Düşünce Tarihi: Kronolojik Evrimi**. İstanbul: Beta Yayınları, 1988.
- Turanlı, Rona. **Mikroekonomik Analiz**. 3. Baskı. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 2000.
- Türkkan, Erdal. **Türkiye Ekonomisi, Sektörel Analiz**. Ahmet Şahinöz (hızl.). Ankara: İmaj Yayınevi, 2001.
- Uluatam, Özham. **Kamu Maliyesi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Yay, Gülsün Gürkan. "Monetarizm ve Milton Friedman", **İktisatın Dama Taşları – I**. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti, İstanbul: Çizge Tanıtım Matbaası, 2001.
- Yay, Turan. **F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1993.
- Yenal, Oktay. **İktisat Siyaseti Üzerinde İncelemeler**. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

Diğer Yayınlar

- Alkin, Kerem. "70 Yıllık Ekonomi Tarihimiz.... Olaylar, Kişiler, Krizler", **Macro Economy Dergisi**. No 1, Cumhuriyet Tarihi Eki, Kasım 1994.
- Altuğ, F. Nuray. "Ekonomide Devletin Yeri", **Toprak İşveren** (Türkiye Toprak, Seramik, Çimento ve Cam Sanayii İşverenleri Sendikası Yayın Organı). Aralık 2005, sayı 68, ss. 11-19.
- Apan, Ahmet. "Türkiye'de Kalkınma Planları ve Sosyal Güvenlik Reformu".
http://www.icisleri.gov.tr/_icisleri/TurkIdareDergisi/UpLoadedFiles/Ahmet_Apan_193-217.doc (4 Aralık 2007).
- Anday, Melih Cevdet. "Devlet Dedikleri", **Cumhuriyet**. 16 Ağustos 1991, s. 2.
- Binay, Şükrü ve Kürşat Kunter, "Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü 1980-1997", TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliğ No:9803. Aralık 1998.
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/teblig/98/gece2.html> (22 Kasım 2007).
- Castle, Barbara Anne. "İşsizlik Barışı Tehdit Ediyor", **Cumhuriyet**. 18 Temmuz 1994. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013). <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan9.pdf> (4 Aralık 2007).
- DPT. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 2001-2005.
<http://plan8.dpt.gov.tr> (9 Aralık 2007).
- Kaplan, Cafer. "Finansal Yenilikler ve Piyasalar Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği", TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliğ No: 9910. Nisan 1999.
<http://www.tcmb.gov.tr> (22 Kasım 2007).
- Kazgan, Gülten. "Nobel İktisat Ödülleri", **Yeni Yüzyıl**. 2 Kasım 1995.
- Kesriyeli, Mehtap. "1980'li Yıllardan Günümüze Para Politikası Gelişmeleri", Araştırma Genel Müdürlüğü, Yayın No:97/4. Mart 1997.
<http://www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/teblig/mehtap.pdf> (22 Kasım 2007).
- Kirmanoglu, Hasan. "Ekonomi ve Devlet İlişkisi Üzerine Bir Not", **Yeni Yüzyıl**. 21 Nisan 1995.
- Kurtoğlu, Yusuf. "Cumhuriyetin 80. Yılında KİT'ler", **Hazine Dergisi**. Ankara: Hazine Müsteşarlığı Matbaası, 2003, s. 3 – 40 ve s. 57 – 78.
- Minibaş, Türkel. "Dönemeçteki Ülke: Türkiye", **İktisat Dergisi**. İstanbul: S.429, Eylül 2002, s. 41-47.
- Niyet Mektubu. 9 Nisan 1999. www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/imf/mektup.html (23 Kasım 2007).
- Oğuz, Fırat ve Fırat Bayar. "Cumhuriyet'in 80. Yılı Özel Sayısı".
http://www.hazine.gov.tr/yayin/Sureli_Yayinlar/Hazine_Dergileri/Ozel_Sayi/80yildergi.pdf (23 Kasım 2007).
- Oral, Necdet. "9. Kalkınma Planı'nda Tarım Sektörü". 2006,
http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=7246 (4 Aralık 2007).
- Ozankaya, Özer. "Sosyalizmin Çöküşü Kapitalizmin Zaferi Değildir", **Amme İdaresi Dergisi**. C. 26, S.4, Aralık 1993, s. 107 – 118.
- Soral, Erdoğan, "Fransa ve Türkiye Kapitalizmi", **Cumhuriyet**. 19 Ekim 1995.
- Sönmez, Mustafa, "Sosyal Değil, Birikime Destek Veren Devlet", **Milliyet**. 20 Haziran 1995.
- Talas, Cahit. "Liberalciliğin Geri Dönüşü ve Sonrası", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 26, Sayı: 3, Eylül 1993, s. 4
- Talas, Cahit. "Öğretelerde Sosyal Devlet", **İnsan Hakları Yıllığı**. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, C. 13, 1991, s.91 – 102.

- TCMB. Finansal İstikrar Raporu- Mayıs 2007. Sayı 4. <http://www.tcmb.gov.tr> (23 Kasım 2007).
- TCMB. Yıllık Rapor. 2000. <http://www.tcmb.gov.tr> (23 Kasım 2007).
- Yay, Gülsün Gürkan. "İngiltere Ekonomisinde Thatcher Deneyimi", **İktisat Dergisi**. İstanbul, No. 337, Nisan 1993, s. 17 – 31.
- Yılmaz, Şiir. "1923'ten Bu Yana Ekonomi Politikaları: Devletçilikten Devletin Tasfiyesine", **Mülkiye**. C. XXII, S. 213, Kasım – Aralık 1997, s. 33 – 39.